

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

KUR'AN-I KERİM'DE TESNİYENİN HÜKÜMLERİ

**Hazırlayan
Zahrah JAF**

**Danışman
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN**

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2021, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

KUR'AN-I KERİM'DE TESNİYENİN HÜKÜMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Zahrah JAF**

**Danışman
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN**

Eylül 2021, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı :

İmza :

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Yüksek Lisans

Proje Başlığı : Kur'an-ı Kerim'de Tesniyenin Hükümleri

Yukarıda bilgileri verilen proje çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 133 sayfalık kısmına ilişkin 03.09.2021 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 13' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Proje İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre proje çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 03.09.2021

Danışman: Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

Öğrenci: Zahrah JAF

KILAVUZA UYGUNLUK

“Kur'an-ı Kerim'de Tesniyenin Hükümleri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Zahrah JAF

Danışman

Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER

ÖN SÖZ

Halklar nazarında dil, kuralları, lehçeleri ve özellikleri ile birlikte sahip oldukları ve onsuz yapamayacakları, korudukları değerlerinden bir tanesidir. Çünkü genel anlamda dil, hukukuna uygun olarak birbirleriyle kolayca iletişim kurma, anlama ve anlaşma aracıdır. Bu dillerden bir tanesi olan Arap dili, kendisini dünyanın diğer dillerinden ayıran birtakım ayıran ve özelliklere sahiptir. Bu önemli özelliklerden bir tanesi, diğer dillerde bulunmayan tesniye, müsenna yani ikil kelimeleridir. Biz bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ikil kelimelerin çeşitlerini, inceliklerini ve hükümlerini el almış bulunmaktayız.

Bu doğrultuda çalışmayı bir giriş ve üç bölüme ayırdık. Birinci bölümde tesniyenin hükümlerini ele aldık, tanımını yaptık ve kısımları üzerinde durduk. Bunların Kur'ân-ı Kerîm'deki örneklerine işaret ettik ve âlimlerin bu âyet-i kerîmelerdeki tefsirlerinde alıntılar yaparak konuyu açıklamaya çalıştık. Ardından bir kelimenin nasıl tesniye yapılacağı konusunda pratik uygulamalar üzerinde giderek ve örnekler vererek açıklamalarda bulunduk, bunların Kur'ân-ı Kerîm ve şiirlerdeki kullanımını gösterdik. Ardından tesniyenin irabı konusuna geçtik ve bu konuda nahivcilerin görüşlerini aktardık.

İkinci bölümde tesniyenin zahir yani açık halleri ile muzmer yani gizli hallerine değindik. Bunların çeşitlerini ve alt kısımlarını inceledik, Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler getirerek, dil bilginlerinin söz konusu örnek kelimeler üzerindeki görüşlerini aktararak konuları izah etmeye çalıştık. Bunun yaparken sadece kelimeleri değil, bilakis kelimenin âyet-i kerîmedeki inceliklerini ortaya koymak ve netleştirmek için içinde geçtiği âyet-i kerîmenin konusu üzerinde de bir nebze durduk, bu şekilde Arapçadaki tesniyenin ne derece önem taşıdığını ortaya koymayı hedefledik. İncelediğimiz tesniye kelimelere dair açıklamalar, otoriter eserlerden referans alarak zenginleştirdik. Sonuç bölümünde ise çalışmada ulaşılan bulgulara ve önerilere yer verdik.

Erciyes Üniversitesi Arap Dili ve Belâgatı bölüm hocalarıma teşekkür ederim. Özelde bu desteklerinin yanı sıra tez yazım sürecimde yaşadığım duraksamalara rağmen beni hiç utandırmayarak hep desteğini üzerimde hissettiğim tez danışmanım sayın Prof. Dr. Halim Öznurhan'a, ve jüri üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Zahrah JAF

Kayseri / 2021

KUR'ÂN-I KERÎM'DE TESNİYENİN HÜKMÜ

Zahrah JAF

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2021

Danışman: Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

ÖZET

Arap dili, dünya dilleri arasında yer alan söz varlığı bakımından zengin, gramer ve anlatım biçimleri bakımından özellikle tesniye konusunda benzersiz bir özelliğe sahiptir. Nitekim çoğu diller, iki mertbe arasında bir mertbe olmadığı göz önüne alındığında, doğrudan tekilden çoğul hale gelmektedir. Tekil olarak gelen her sözcük, aralarında başka bir siyga olmadığı için direkt kaçınılmaz olarak çoğul biçime geçmektedir. Ancak Arapça'da bu tamamen farklıdır. Çünkü müsennaya ait, bir yanda gramer ve morfoloji ilimleri ile ritmik anlatımı arasında, diğer yanda felsefî, dinî ve sosyal kavramlar arasında bir sıra, konum ve hükümler vardır. Zira İbn Manzur, Lisanü'l-arab adlı eserinde müsennaya ayrı bir önem vermiş ve Arapçadaki (ثني) kelimesinin sülasi fiili için bir, türevleri için tam on bir sayfa şerh, tefsir ve tevilleri sunmuştur ki bunları bu özetle ele alamayız. Kur'an-ı Kerim'de kendine geniş yer bulan tesniyenin hükümleri ile karakterize olan konumuz, izah ve beyan bakımından taşıdığı büyük değer nedeniyle dünyanın en azametli ve önemli kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan müsenna kelimeleri ve hükümlerinin incelemesini ilim talepleri ve Arap diline ilgi duyan kişilerin istifadesine sunmuş bulunmaktayız.

Anahtar kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Arap dili, dil bilgisi, tesniye.

THE PROVISION OF DETERMINATION IN THE QURAN

Zahrah JAF

Erciyes University, Institute of Social Sciences

Master Thesis, September 2021

Advisor: Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

ABSTRACT

The Arabic language is among the richest languages in the world in terms of its linguistic vocabulary and is unique in terms of its grammatical and expressive formulas, especially on the subject of Muthanna. It definitely enters into the plural because there is no other formula between them. As for the Arabic language, this matter is completely different, because Muthanna has its order, stature and rulings between the sciences of grammar, morphology and its rhythmic expression on the one hand, and the philosophical, religious and social concepts on the other hand. Whereas, Ibn Manzur cared an extraordinary interest in his tongue and cited the triple verb (bending) singly for it and for its derivations eleven full pages of explanations, interpretations, and interpretations, which we cannot mention in this summary. My subject, which is marked by the rulings of Deuteronomy in the Noble Qur'an, takes the hands of students of knowledge and those interested in the Arabic language to study the words and rulings of Muthanna contained in the greatest book on earth, which is the Noble Qur'an because of its great importance in clarification and clarification.

Keywords: Quran, Arabic language, grammar, dual.

İÇİNDEKİLER

KUR'ÂN-I KERÎM'DE TESNİYENİN HÜKMÜ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TESNİYENİN HÜKÜMLERİ

1.1. Tesniyenin Tanımı.....	3
1.2. Tesniyenin Kısımları	5
1.2.1. Lafzî ya da Hakikî Tesniye.....	12
1.2.2. Lugavî Tesniye ya da Tesniyeye Katılan Kelimeler	12
1.2.3. Manevî Tesniye ya da Niyabetle Tesniye.....	13
1.2.4. Atıfla Tesniye	14
1.2.5. Atıf Olmaksızın Tekrar ile Müsenna	16
1.3. Tesniyenin Şartları ve Özellikleri.....	17
1.3.1. İfrâd	17
1.3.2. İrab.....	19
1.3.3. Mürekkep Lafızlar, Tesniye Olmazlar.....	20
1.3.4. Tenkir (Belirsiz yapmak).....	21
1.3.5. Lafzın, Taşıdığı Mana ile İttifak Halinde Bulunması.....	22
1.3.6. Anlamanın Aynı Olması.....	23
1.3.7. Başka Bir Şekilde İkil Anlamı Taşıyan Kelimelerin Tesniyesi.....	24
1.3.8. Anlamlı Kelime Olmalı	24

1.3.9. Şibh-i Fiil Olmamalı.....	25
1.4. Tesniyenin Niteliği	25
1.4.1. Sahih İsim ve ona Benzeyenler	25
1.4.2. Mankûs isim	25
1.4.3. Maksûr isim	26
1.4.4. Memdûd isim.....	27
1.4.5. İletli Müphem İsimler.....	28
1.4.6. Anlam ve Lafza İzafe Edilen İki Kelimenin Tesniyesi	28
1.4.7. Muzaf Olan Alem (özel) İsimlerin Tesniyesi	30
1.4.8. Terkib-i Mezci Olan Mürekkep İsimlerin Tesniyesi	30
1.4.9. Terkib-i İsnat Olan Mürekkep İsimlerin Tesniyesi	31
1.5. Müsennanın İrabı Konusunda Nahiv Bilginlerinin Görüşleri	31
1.5.1. Müsennanın İrabı.....	33
1.5.2. Tesniyede Bulunan نون – Nun Harfî İle İlgili Nahivcilerin Görüşleri	33
1.5.3. Tesniye ve Cemide Bulunan نون – Nun Harfinin Harekesi ve Bunun İleti	35
1.5.4. Tesniye ve Cemi Kelimelerde Bulunan نون – Nun Harfinin Hazf Edilmesi	37

İKİNCİ BÖLÜM

TESNİYE’NİN KUR’ÂN-I KERÎM’DEKİ KULLANIMLARI

2.1. Zahir Tesniye	39
2.1.1. Zahir Lafzi Tesniye	39
2.1.2. Lüğavi Tesniye	52
2.1.3. Manevi Tesniye	72
2.1.4. Atıf Harfî ile Tesniye.....	88
2.1.5. Kelimenin Tekrar Edilmesi ile Yapılan Tesniye	91
2.2. Muzmar (Gizli) Tesniye	92
2.2.1. İlgili İsmi ile Aynı Olan Zamirler.....	92
2.2.2. İlgili İsmi ile Farklı Olan Zamirler	95
2.2.2.1. Müfred İsme Raci Olan Tesniye Zamirler.....	95
SONUÇ	122
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz	: Bakınız
bs	: Baskı
c.	: Cilt
h.	: Hicri
hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
ö.	: Vefat tarihi
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
yy.	: Basım yeri yok.

GİRİŞ

Her bir yapının, kendisini ayakta tutan, dayandığı ve güç aldığı bir takım temelleri, kaide ve kuralları vardır. Arap dili yapısını ayakta tutan ve temelini oluşturan şey ise nahiv ilmidir. Kur'ân-ı Kerîm, kendisiyle indirerek mübarek kıldığı bu Arap dilinin, aslı ve esası, nahividir. Kur'ân-ı Kerîm, sonsuz bir icaz ve belâğat niteliği taşımaktadır. Nitekim âyet-i kerîmeleri inceleyip üzerinde derin bir şekilde düşününce bazı kelimelerin, bir takım hikmet ve sebeplere raci olarak olması gerektiğinden farklı şekilde geldiğini görüyoruz. Örneğin müfret bir kelime, bazen çoğul bir kelimenin, tesniyea bir kelime bazen çoğul kelimenin yerine kullanılmıştır. Elbette bu boşuna değildir ve arkasında büyük hikmetler vardır; önemli derecede icaz ve belagat örneği taşımaktadır.

Konumuzu teşkil eden Arapçada tesniye yani ikil kelimeler, dil açısından önemli bir konuma sahiptir. Nitekim diğer birçok dilde kelime tekil ve çoğul olarak gelirken bu Arapçada, hem tekil, hem ikil hem de çoğul kipte gelebilmektedir.

Biz bu çalışmamızda, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ikil kelimelerin hüküm ve nitelikleri üzerinde durduk. Bunun gerek dil gerekse de kavram olarak ayrı bir önemi vardır. Dil olarak önemlidir çünkü Kur'ân-ı Kerîm gibi evrensel niteliği sahip bir kitapta sadece Arap dilinde bulunan tesniye, yani ikil kelimelerin incelenip gün yüzüne çıkarılması, hem Arapçanın hem de söz konusu hususun konumunu ortaya koyacaktır. Kavram olarak da önemlidir çünkü Kur'ân-ı Kerîm gibi bütün insalığa hitap eden ve icaz ve belagatin zirvesi niteliği taşıyan bir kitapta bu nevi kelimelerin yerine göre kural dışı olarak geliş öylesine bir tercihin sonucu değil bilakis ardında birçok hikmet ve deliller barındıran bir husustur. Bu yönüyle de konuyu inceleyip ortaya koymak, sadece dil ile ilgilenenler için değil, bilakis Kur'ân-ı Kerîm'i muhatap alan herkes için önemlidir.

Biz bu çalışmamızın gerek dil ile ilgilenenlere, gerekse de Kur'ân-ı Kerîm'deki ıcaz ve söz sanatını inceleyenlere bir ışık olmasını diliyor, bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalar için bir basamak teşkil etmesini arzu ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

TESNİYENİN HÜKÜMLERİ

1.1. Tesniyenin Tanımı

Sözlükte tesniye; يَتْنِي تَتْنِي kökünden gelmektedir. Bu da bir şeyi ikilemek, iki yapmak demektir.¹ التَّنْيُ bir şeyi bir şeye eklemek, التَّنْيُ (kıvrım, pile) de isim olarak kullanılır. الثوبُ ifadesi ise elbisenin kıvrımı, pilesi anlamına gelmektedir.²

İki şeyi göstermek için müfred kelimenin sonuna ان veya ين getirilerek yapılan kelime diye tanımlanan tesniyenin yapılışı hakkında iki temel görüş bulunmaktadır:

Birincisine göre merfu, mansub ve mecrur olduğunda tesniye alametinin zikredilmesidir. Bu yol kadîm âlimlerin takip ettiği tarif yoludur. Sîbeveyhi (ö.180/796), el-Müberred (ö.286/900), ez-Zeccâî (ö.337/949) bu âlimlerdendir. Bu hususta Sîbeveyh şöyle demektedir: “Müfred bir kelime tesniye yapıldığında o müfrede iki şey ilave edilir. Birincisi med-lîn harfidir ki bu harekeli ve tenvinli olmayan irab harfidir. Ref hâlinde elif olur, tesniye ile cem’in arasını ayırmak için vav olmaz. Cerr ve nasb durumunda ise bu harf makabli meftuh olan yâ olur. Kesre olmaz. Böylece tesniye ile cem’ birbirinden ayırt edilmiş olur.”³

el-Müberred’e göre ise eğer kelime sahih olursa ve tesniye olması istenirse binâsı salim yapılır ve ref hâlinde elif-nun eklenir, cerr hâlinde de ya-nun eklenir.⁴

İbn Harûf (ö.609/1212) ise tesniyenin ismin üzerine iki tane eklenti yapmak olduğunu, bunun da ref hâlinde elif, nasb ve cerr hâlinde ise ya eklemek olduğunu;

¹ İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut, Dâru Sadır, 1414 h.), 14/115.

² el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl), 8/243.

³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Muhammed Abdusselam Harun (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1988), 1/17.

⁴ el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Azîme (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, ts.), 3/39.

ikinci olarak da meksur bir nun eklenmesi gerektiğini, bunun da ihtisar ve îcâz bakımından tekrarlanan ismin yerine geldiğini belirtmiştir.⁵

Tesniyenin tarifi veya şartları: Bu yol da sonraki dönem âlimlerin yoludur. Bunlardan İbn Usfûr (ö.669/1270), bir ismin bir isme eklenmesi için lafızlarının ve manalarının bir olması gerektiğini veya mananın iki kelimeyi bir yapması gerektiğini belirtmiştir.⁶

İbn Hâcib (ö.646/1249) bu tarifi ve buna benzeyenleri reddetmiştir. Ona göre bir şeyin benzerine eklenmesi tesniyenin sınırları içindeki bir şeyle olur. Örnek olarak زيد dediginde bir şeyi bir şeye eklemiş olursun ancak bu tesniye olmaz.⁷

İbn Mâlik (ö.672/1274) de المسلمين 'deki ziyade mananın selameti ile birlikte iki lafzın bir olduğunu belirtmiştir. er-Radî (ö.688/1289),- ve İbn Kemâl Paşa (ö.940/1534) da ona uymuşlardır.⁸

Buradan hareketle önceki âlimlerin tariflerinden tesniyenin bir ismin diğerine eklenirken sonuna tesniyelik işâretinin eklendiği kelimeyi anlıyoruz. Bu da Sîbeveyh'in menkus, meksur, sahih gibi mureb isimlerin tesniye yapılması ile mebni olan illetli mübhem isimlerin tesniye yapılmasını bir arada değerlendirdiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Sonraki âlimler ise tesniyeyi المثلى الصناعي (yapma müsennâ) şeklinde tarif ediyorlar ve tesniye alametiyle yapma tesniyenin arasında bir fark görmüyorlar. Tesniyenin tarifinde tercih edilen önceki âlimlerin görüşüdür. Zira tesniye hangi hâlde olursa olsun ismin sonuna eklenen bir alamettir. Yapma müsennâ da olsa sözlük anlamındaki müsennâ da olsa bu alametin içine girer. İşte müsennâ da tesniye alameti içeren lafızdır. Müfret ya da çoğul lafızdan hangisi olursa olsun ikiye/tesniyeye delalet eden lafız, ismin isme vav ile veya tekrar ile atfedilmesini de kapsar. Bunların hepsi de müsennâdır.

⁵ İbn Usfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/263-277.

⁶ İbn Usfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1/135.

⁷ İbn Hâcib, *el-İdâh fî şerhi'l-Mufasssal*, thk. Musa Binayi' Alilî (Irak: İhyâu't-turâsi'l-İslamî, th.), 1/528-529.

⁸ İbn Kemâl Bâşâ, *Esrârü'n-nahv*, thk. Ahmed Hasan Hâmid (2002), s. 211.

1.2. Tesniyenin Kısımları

İbnü's-Şecerî (ö.542/1148), tesniyenin iki türü olduğunu belirtmiştir. Lafzî ve manevî. Manevî olanı çoğul lafzıyla gelir. Bedendeki organların tesniyesinde olduğu gibi. Lafzî olanı ise atıf ile tekrar edilmesidir.⁹ İbn Usfûr ilk iki tür hakkında İbnü's-Şecerî ile aynı düşünmekte ve bir üçüncü türü zikretmektedir. Buna göre tesniye üçe ayrılır. Birincisi lafız ve manada tesniye الزيد (iki Zeyd) ve العمرين (iki Ömer), ikincisi manada değil lafızda tesniye: مَقْصَيْنِ ve جَلْمَيْنِ örneklerindeki gibi, üçüncüsü de lafızda değil manada tesniye: قطع رؤوس الكباشين (iki koçun başlarını kestim) örneğinde olduğu gibi. Görüldüğü üzere burada lafız çoğul iken anlamı tesniyedir.¹⁰

İbn Yaîş (ö.643/1245) ise ismin sonuna getirilen ziyadelik açısından bakarak tesniyeyi ikiye ayırmıştır. Birincisi isme tesniye harfinin getirilmesi ve infisal takdirinde olmasıdır. İkincisi de birinin ayrılması takdir edilmeksizin tesniye yapılmasıdır. Ancak tesniye olarak bina etmiştir. Birincisine örnek: وعصا وعصوان رجل ورجلان dir. İkincisine örnek ise مَذْرَوَان ve عقلة بثنائين sözleri gibi. Bunlar tesniye üzerine bina edilmiştir.¹¹

Çağdaş bilim adamları ise tesniyenin türleri hakkında farklı yollara başvurumaktadırlar. Buna göre de tesniye üç kısma ayrılmaktadır: Tesniyenin lafzî ve manevî olması, lafızda çoğul anlamda tesniye, atıfla tekrar edilen lafzî tesniye...

Bu anlamda tesniye için dört metot belirlenmiştir:

- **Ziyade ile Tesniye:** Bu da ismin sonuna elif-nun ve ya-nun getirilmesiyle olur. حضر رأييت رجلين ve رأييت رجلان gibi.
- **Atıf ile Tesniye:** Bu lafızları ve anlamları farklı olan türlerde olur. Hassân b. Sâbit'in (ö.60/680) şu beyitinde olduğu gibi:

إن شرح الشباب والشعر الأسد ود ما لم يعاص كان جنونا

“Gençlik ve siyah saç isyankârlık etmeyen bir deliydi.”¹²

⁹ İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, thk. Muhammed Tanâhî (Kahire: Mektebu'l-Hâncî, 1991), 1/15.

¹⁰ İbn Usfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 17/137

¹¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 4/149.

¹² Hassân b. Sâbit, *Divânü Hassan b. Sâbit*, thk. Abbud Emehnâ (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), s. 342.

المشتري والمشتري “Müşteriyi (alıcı) ve Müşteri’yi (Satürn) gördüm” örneğindeki olduğu gibi lafızları bir olsa da iki ayrı cins zikredilmiş olur.¹⁵

Niyâbet ile Tesniye: Bu da müfredin tesniye yerine geçmesiyle olur. Birbirini isteyen iki kelimedenden birinin ötekinin yerine onun bir parçası olarak geçmesi ya da lafzın tekil, ikil, çoğul anlamlara uygun olarak kullanılmasıdır. Şu âyette olduğu gibi: “Sağında ve solunda oturan iki melek” (Kur’an-ı Kerim, Kâf 3/17)

Âyette iki meleğin sağından ve solundan yaptıklarını kaydettikleri belirtilirken قَعِيدٌ şeklinde müfred kullanılmış, قَعِيدَانِ buyrulmamıştır. Hâlbuki iki melekten bahsedilmiştir. Çünkü burada sağ tarafta oturan bir melek ile sol tarafta oturan bir melek kastedilmiş, ikinci قَعِيدٌ birincisini gösterdiği için birincisi hafzedilmiştir. Şâirin şu dizeleri de bu kabildendir:

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا ... عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ مُخْتَلَفٌ

“Biz bizde olandan razıyız sen de sende olandan. Görüşler farklı olsa da.”

el-Ferez dak (ö.114/732) da şöyle demiştir:

إِنِّي ضَمَمْتُ لِمَنْ أَتَانِي مَا جَنَى ... وَأَبَى فَكَانَ وَكُنْتُ غَيْرَ غَدُورٍ

“Ben bana gelenin işlediğine güvence oldum,

Babam da, o ve ben anlaşmayı bozmadık.”

Burada şâir رَاضِيَانِ veya غَدُورَيْنِ dememiştir. el-Müberred ekolü âyette birinci قَعِيدٌ cümleinin sonuna tehir edilmiştir. İkincisi de birincisi ona delalet ettiği için hafzedilmiştir şeklinde açıklar. el-Ahfeş (ö.215/830) ve el-Ferrâ (ö.207/822) ekolü ise âyetteki durumun ikil ve çoğu olmamasından kaynaklandığını, dolayısıyla hazf bulunmadığını, قَعِيدٌ lafzının قَاعِدٍ manasında olduğunu belirtmektedir. السَّمِيعُ وَالْعَلِيمُ وَالْقَدِيرُ kelimelerinde olduğu gibi. Ayrıca مُقَاعِدٍ manasında da kullanıldığı da söylenmiştir.

el-Cevherî, (ö.400/1009) فَعِيلٌ وَفَعُولٌ vezinlerinde tekil, ikil ve çoğulun eşit olduğunu belirtmiştir. Şu ayette buna örnek verilmiştir:¹⁶ “Bunların ardından melekler de ona yardımcıdır. (Kur’an-ı Kerim, Tahrim 66/4)

¹⁵ Şihâbuddîn el-Âlûsî, *Tefsîru'l-Âlûsî*, thk. Ali Abdulbârî Atiyye (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415 h.), 3/159.

Şu ayette de benzer durum vardır: فَالتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ “Her iki su takdir edilmiş işin olması için birleşmişti.” (Kur’an-ı Kerim, Kamer 54/12) Buluşma, birleşme bir şeyle değil iki veya daha fazla şeyle olur. Burada gökten inen su ile yerden çıkan su olmak üzere iki su kastedilmiştir. Tekil lafızla söylenmiş ancak manası çokluk olması hasebiyle çoğul olmuştur. İki tür su olması sebebiyle de tesniye olmuştur.¹⁷

Ya da biri diğerinden ayrılır. Şu âyette olduğu gibi: وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ “Hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar...” (Kur’an-ı Kerim, Enam 6/99) Burada geçen قِنْوَان kelimesi قِنْو kelimesinin çoğuludur. قِنْو gibi. صِنُو وصِنُوَان gibi. قِنْو tesniye yapılsa nun’un kesresi ile قِنْوَان olur. القِنْو ise ayn’ın kesresiyle العِنَق (hurma dalı) demektir. دَانِيَةٌ kelimesi de قَرِيبَةٌ (yakın) anlamına gelir. Burada بَعِيدَةٌ denilmemiştir. Çünkü kelimada delil vardır ki uzaklık, hurma ağacından uzaklıktır. Oysa hurma ağacından uzaklık söz konusu değildir. Bu sebeple البعيدة yerine القريبة kelimesiyle yetinilmiştir. Şu âyette olduğu gibi: سَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ الْحَرَّ “Sizi sıcağa karşı koruyacak elbiseler...” (Kur’an-ı Kerim, Nahl 16/81) Burada da سَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ الْبَرْدِ buyurulmamıştır. Kelam sıcaktan koruyan elbisenin soğuktan koruyan elbise olduğunu gösterdiğinden الْحَرَّ kelimesi her ikisini de ifade edecek şekilde kullanılmıştır.¹⁸

Ya da müfredin umum ifade etmesi şeklinde olur. هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا “Bu ikisi örneklikte bir olur mu?” (Kur’an-ı Kerim, Hûd 11/24) âyetinde olduğu gibi. Burada مَثَلَيْنِ denilmemiştir. Zira burada her iki grup beraber örnek olmaktadır. وَجَعَلْنَاهَا وَاِبْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ “Oğlunu alemlere ayet kıldık” (Kur’an-ı Kerim, Enbiya 21/91) âyetinde de آيَتَيْنِ buyurulmamıştır. Zira hususiyetleri birdir. Eğer bu âyetlerde مَثَلَيْنِ ve آيَتَيْنِ denilseydi doğru olurdu çünkü bunlar lafızda iki tanedir. Ya da ikil olanın hususiyeti tek olmuştur.¹⁹

Ya da cem’in (çoğulun) müsennâ yerine gelmesidir. Bu da aşağıdaki şekillerde olur:

¹⁶ Bkz. Muhammed Şemsuddîn el-Kurtûbî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’an*, thk. Ahmed Berdûnî (Kahire: Daru’l-Kütûbi’l-Misriyye, 1964), 10/17.

¹⁷ Muhammed Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Daru Hicr, 2001), 22/ 122.

¹⁸ İbrahim b. es-Sırrî, *Me‘âni’l-Kur’an ve i‘râbuh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî (Beyrut: Alemu’l-Kütüb, 1988), 2/ 275.

¹⁹ Ebu Zekerîyya Yahya b. Manzûr el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’an*, thk. Ahmed Yusuf-Muhammed Ali Neccâr (Mısır: Dâru’l-Misriyye, ts.), 2/ 419.

Manaya hamledilmesidir. أَتَيْنَا طَائِعِينَ “Bize itaat ederek geldiler” (Kur’an-ı Kerim, Fussilet 41/11) ayetinde olduğu gibi. Burada طَائِعِينَ buyurulmamıştır. Zira burada kastedilen gökler ve içinde bulunanlar ile yer ve içinde bulunanlardır. Yer ve gökler yedi kat denilmiştir. Bu da Hasen el-Basrî’den (ö.110/728) rivayet edilmiştir. Bu sayı sebebiyle طَائِعِينَ kelimesi kullanılmıştır.²⁰

Cem’in tesniyeye izafesi; Muhammed el-Emin el-Hererî (ö.2019) cem’in birden fazla olan şeyler için kullanıldığını, zira Arapların cem’i ikil manalar içinde kullandıklarını belirtmiştir. فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبَكُمْ “kalpleriniz eğrilmişti” (Kur’an-ı Kerim, Tahrim 66/4) ayetinde olduğu gibi gibi.²¹

Müfredin tekil, ikil ve çoğul anlamalara uygun olması: وَالَّذِينَ يَخْتَزُونَ الزَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ “Altın ve gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem verici bir azapla müjdele.” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe 9/34) Abbas Hasan, burada zamir müfred müennes olarak dönmüştür. Öncesinde müzekker ait de varken ki o da الذَّهَبُ’tir. Diğer de müennes olan الْفِضَّةُ kelimesidir. Nahivcilerden biri de burada zamirin الفضة'ya ait olduğunu, zikredilen iki şeye daha yakın olduğunu ya da gümüşün insanların elinde daha çok bulunduğunu ve insanların hazinelerinin daha çok bundan oluştuğunu belirtmiştir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ “Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin, Namaz huşu duyanlar dışındakilere zor gelir. (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/45) Ya da zamir burada manaya dönmektedir. Zira hazine için saklananlar dinarlar, dirhemler ve mallardır.

Yine bu konunun bir benzeri de şu ayettir: وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا “Eğer inananlardan iki grup savaşırlarsa, aralarını bulun...” (Kur’an-ı Kerim, Hucurat 49/9) Burada iki taifeden her biri büyük bir kalabalığı içermektedir.²² Ebu’r-Rebî’i’s-Sarsârî, dilcilerin müsenna ve cem‘ türlerinin her biri için bir bab açtıklarını bir siga (kalıp) belirlediklerini vurgulamıştır. Buna göre رجلان ve رجلان; مسلمون ve مسلمان kelimeleri hem bab hem de kalıp itibariyle birbirlerinden farklıdır. İlk tesniyenin cevabı olarak; birincisinde taife kelimesi tekil ve çoğulu doğrulamaktadır. İki grup ifadesi ise çoğulu doğrulamaktadır. Fertleri itibariyle de çoğul zamiri her iki taifeyi de karşılamaktadır. Sonra ayette tesniye zamirine dönmektedir. Sonuç olarak da iki taifede

²⁰ Ebu’l-Muzaffer, Tefsiru’l-Kur’an, thk. Yasir b. İbrahim (Riyad: Daru’l-Vatan, 1997), 5/ 43.

²¹ Muhammed el-Emin el-Hererî, *Tefsîru hadâiku’r-rûh ve’r-reyhân fî revâbî ‘ulûmi’l-Kur’an* (Beyrut: Daru tavku’n-necât, 1421), 5/ 435.

²² Abbas Hasan, en-Nahvu’l-vâfi (Beyrut: Dâru’l-Maarif, ts.), 1/ 270.

ikil ve çoğul olarak iki yön bulunmaktadır. Ve bu iki itibarla da çoğul zamiri her ikisine de dönmektedir.²³

Tesniyenin cem‘ olması ya da ona yakın olmasıdır. Benî'l-Hars b. Kâ'b kabilesinden bir kadının şu dizelerinde olduğu gibi:

إن يشأ طار به ذو ميعه لاحق الأطل نهد ذو خصل

“Eğer dilese onu hızlı giden at uçarur, saçı gür iri sıırım gibi atlara yetiştirir.”²⁴

Gerçekte kastedilenin açık olması: İbn Sîde el-Mursî, el-Esmâ'î'den nakille aslanın bir tane küçük dili olmasına rağmen zorluk içine düşüne bir adam için ألقاه الليث (aslanın وقع في لهوات الليث ya da (onu aslanın küçük dillerine attılar.) denildiğini ya da (aslanın küçük dillerine düştü) denildiğini belirtmiştir. El-‘Accâc da اللّهوات مؤلجاً da عوداً دُوَيْنَ اللّهوات مؤلجاً da demiştir. Ayrıca bir adamın bir tek omzu varken عظيم المناكب هو رجل denilmiştir. Yine bu kullanım şekliyle عظيم الثنّادي هو رجل denilmiştir. هو يمشي ve ورجل غليظ الحواجب وشديد المرافق. عظيم البآدل denilmiştir. Yine bu anlamda رجل ضخم المناخير وعظيم البآدل denilmiştir. Ebu'l-Kâsım el-Basrî, buradaki müfredi البآدلة olan kelimenin memenin üstünde ve köprücük kemiğinin altında olan bir et parçası olduğunu, iki uyluk kemiğinin aslı olan ete gelince (baldır) bunun içi baldırdır. Kimse Ebu Yusuf'un söylediğini söylememiştir. O, bu etin yanağın kalın eti olduğunu söylemiştir. Hâlbuki iki yanak vardır.²⁵

Tagallüb ve Ziyade ile Tesniye: Bu da birkaç yönden gerçekleşmektedir;

Yaygın olanının yaygın olmayana baskın olması; Ebu'l-Hasan el-Ğazvîni, Esmâ'î'nin iki kardeşten veya iki dosttan biri diğerine göre daha bilindik olursa her ikisi de daha iyi bilinenin ismiyle adlandırılır, dediğini nakletmiştir. Şâirin şu beytinde olduğu gibi:

ألا من مبلع الحرّين عني مغلغلة وخص بها أيباً

“Yanına varıp kim haber ulaştırır benden iki asile, özellikle de Ubeyy’e...”

Buradaki الحرّين kelimesi biri حر diğeri de أيبی olan iki dost veya kardeşten daha meşhur olanın isminin verilmesiyle oluşmuştur. الزهّمان ve الثعلبتان kelimeleri de

²³ Necmeddin eş-Şarşarî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ila'l-mebâhisi'l-uşûliyye*, thk. Muhammed Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘ilmiyye, 1426 h.), s. 592.

²⁴ Celâleddin Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-muğnî* (yy., Lecnetu't-turâsi'l-‘Arabî, 1966), 1/ 664.

²⁵ Ebu'l-Hasan Ali el-Mısrî, *el-Muğassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-‘Arabî, 1417 h.), 4/ 157.

böyledir. Bu durum lakaplarda da bu şekildedir. Mâlik b. Hanzala'nın iki oğlu olan Kays ve Muaviye الكُردوسان diye, عَبَسَ ve ذُئبان için de الأجران lakabı verilmiştir. Her şeye yaygın olana göre isim verilmiştir.²⁶

Daha hafif olanın lafızda diğerlerine baskın olması: العمرين gibi. İbn Sikkât, bunun Ebu Bekir ve Ömer olduğunu ancak lafzen Ömer isminin ağır bastığını belirtir. Zira Ömer, iki ismin daha hafif olanıdır. Osman için de “Ömereyn'in ahlakı üzeresin” denmiştir. el-Ferazdak da Hişam b. Abdulmelik'i övdüğü bir şiirinde şöyle demiştir:

فَحَلَّ بِسِيرَةِ الْعُمَرَيْنِ فِينَا شِفَاءً لِلْقُلُوبِ مِنَ السَّقَامِ

“İçimize iki Ömer'in davranışında olan, hasta kaplere şifa olan biri katıldı.”²⁷

Müzekkerin müennese baskın olması: أحمرin gibi. Burada bu ikil kelime أحمر isimleridir. كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ “ikisi de yemek yiyorlardı” (Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/75) ayetinde yemek yemenin ihtiyacı gidermekten kinaye olduğunu söylemiştir. Ayette müzekker müennese daha baskındır. Anlamı da insanlığın beslendiği gibi o ikisi yemek yiyordu, şekliendir.²⁸

Müfretlerin lafzında gelmeyen tesniyeler: Ebû Bekr el-Enbârî, قَدْ ذَهَبَ مِنْ فُلَانٍ örneğini vermiş. Manasının da ondan yemek ve nikâh gitti demek olduğunu belirtmiştir. الأَطْيَان kelimesi de ikil olan şeyler için kullanılmaktadır. Fakat bu tarz kelimeler müfretlerinin lafzıyla gelmemektedir. الخافقان kelimesi de aynı şekildedir. Bu da doğu ve batı kelimelerinin tesniyesi olarak gelir. ما بَيْنَ الْخَافِقَيْنِ أَعْلَمُ مِنْهُ denilir. Burada da doğu ve batı kelimelerinin tesniyesi olarak da yine خَافِقَيْنِ kelimesi kullanılmaktadır.²⁹

Manaları farklı olduğu halde bir sıfatın bir araya getirdiği tesniyeler: الذهب ve أَهْلَكَ الْيَسَاءَ الْأَصْفَرَانِ sıfatı tesniye olarak kullanılmıştır. الذهب isimleri için الرِّعْرَانُ “Kadınları iki sarı mahvetti” cümlesinde de yine altın ve zaferan kastedilmiştir.

²⁶ Ahmed b. Fâris, es-Sâhibî, s. 61-62 ; Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdulmuid Han (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1396 h.), 4/ 319.

²⁷ Ebu Yakub İbn İshâk, *İslâhu'l-mantık*, thk. Muhammed Murib (Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1423 h.), s. 282.

²⁸ Ebû Muhammed Mekkî el-Kayravanî, *el-Hidâye ila buluği'n-nihâye*, thk. Mecmuatu resâil Câmiyye bi külliyyeti'd-dirâseti'l-ulyâ ve'l-bahsi'l-ilmiyyi-Câmiatu's-Şârîka (Mecmuatu buhusi'l-kitâbi ve's-sünneti Külliyyetu's-şerîa-Câmiatu's-şârîka, 1429 h.), 3/ 1816.

²⁹ Ebû Bekir el-Enbârî, *ez-Zâhir fî meâni kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtem Sâlih Damin (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1412 h.), 1/ 504.

الْوَرُسْ kelimeleri de kastedilebilir. Ya da الرَّعْرَاقُ وَالرَّيْبُ kelimeleri de kastedilebilir. Bu son söz Sâgânî, İbn Sikkât'den nakletmiştir.³⁰

Sonuç olarak; Tesniyenin terim olarak tarifi ve nahivcilerin sınıflandırmalarına göre tesniyenin veya diğer adıyla müsennânın çeşitleri beştir:

1.2.1. Lafzî ya da Hakikî Tesniye

Bir isimden iki tane olduğuna delalet eden isimdir. İsm-in sonuna elif-nûn ya da yâ-nûn harfleri gelmektedir. Mücerret olmaya uygundur ve başkası üzerine atfedilebilir. İsm-i mevsuldür. الذي manasında cinstir. İkiye ya da ikişer ikişer olmaya delalet eder. Bununla bire delalet eden mananın dışına çıkar. زيد وسكران ورمال gibi. Burada زيد lafzı الزيدان şeklinde medlulu müfred olan bir özel isimdir. كغلمان وصنوان da ikiden daha fazlasına delalet edebilir. كشف وزوج gibi ikile delalet eden bütün isimlerin lafızları da bu gruba girmektedir. زيدان gibi hakiki müsennalar ve وكلا وكتا gibi hükmi müsennalar da bu gruba girmektedir. Bütün bu lafızlar ikile delalet eder. Bu da sebep bildiren bâ'nın eklenmesiyle olur. اثنتين واثنتين وكلا وكتا kelimelerinde olduğu gibi bizzat kelimenin kendisiyle ikile delalet etmez. Zira bu kelimeler sonuna eklenen eklerle ikile delalet etmez. Bunlar konulduğu şekliyle ikile delalet ederler. Eğer sonuna gelen eklerle ikile delalet etmezse ziyade olmaksızın ikile delalet eden grubun dışına çıkar. كلا وكتا gibi. Geriye müsennaya eklenenler kalır, اثنتين واثنتين gibi. Tecrit olmaya uygun olan kelimeler kalır. اثنتين واثنتين gibi. Zira اثنان denmez. Benzerinin atfedilmesiyle القمرين gibi tegallüb babından gelen müsennaya dâhil olan kelimeleri bu konunun dışına çıkarmaktadır. Bu ikile delalet eder ve lafız bakımından müsennadır. Ancak hakiki anlamda müsenna değildir. Zira bunlar sonlarına gelen eklerle müsenna olmaktadır.³¹

1.2.2. Lugavî Tesniye ya da Tesniyeye Katılan Kelimeler

Bunlar da müsennanın irabıyla irablanan kelimelerdir. Ancak manaları farklıdır. Ya da tecrit olmazlar veya benzerleri bunlara atfedilmez.³²

Lugavî tesniye hakkında çok sayıda kitap yazılmıştır. Ebû Tayyib el-Lugavî'nin (ö.351/962) Kitâbu'l-Müsennâ'sı bunların başında gelir. Burada müsennâyı on sınıfa ayırmıştır. Buna göre ikisi; birlikte gelen iki isimden biri diğerine göre daha baskın gelir

³⁰ Muhammed ez-Zebîdî, Tâcu'l-'arûs fî cevâhiri'l-kâmûs, 12/ 326.

³¹ Muhammed eş-Şenkî, Fethu Rabbi'l-beriyye fî şerhi nazmi'l-Âcurrumiyye (Mekke: Mektebetu'l-Esedî, 2010), 152.

³² İbn Mâlik el-Endelûsî, Şerhu't-Teshîl, thk. Abdurrahman es-Seyyid, 1/63.

ve her ikisine isim olur. العمرين ismi böyle oluşmuştur. İkisi; isimleri bir olan iki ismin ikil olarak ifade edilmesidir. رب المشرقين ورب المغربين “İki doğunun da iki batının da Rabbidir” (Kur’an-ı Kerim, Mâide 55/17) âyetinde olduğu gibi. İkisi de; iki isimden birinin sıfatı diğerininkine baskın olduğunda bu sıfatın ikisini de ifade edecek şekilde ikil kullanılmasıdır. الأسمان gibi ki bu ekmek ve su için kullanılmaktadır. Hâlbuki su esmer değildir. الاسودان (iki siyah) gibi. Hurma ve su... Oysa su siyah değildir. Bu on türden ikisi de sıfatları aynı olan iki ismin ikil olarak kullanılmasıdır. Şarap ve et için الأحمران (iki kırmızı) denilmesi gibi. Bu on türden ikisi de bir lakabın iki ismin yerine kullanılmasıdır. Seleme b. Kuşeyr’in iki oğlu olan قرط وعامر için البريكان ikilinin kullanılması gibi. Bunlar da البريك و بارك yerindedir. İkisi de bir lakabın ikisini de birleştirdiği ikil; التوأمان ikiz gibi. جشم وزيد Ensar’dan Hazrec’e bağlı iki oğuldur. İkisi de babanın veya dedenin veya ikisinden birisinin adıyla ikili olmasıdır. Babanın isminin baskın olması; المضران gibi. خندق و قيس isimleri yerine kullanılmıştır. İkisi lafızlarından tekil olmayan ikilin kullanılması şeklindedir. والاذنان , والاثنان , والمذروان كلاهما gibi. İkisi de ikisi debir sayılan lafızla yapılan ikildir. مات حتف أنفيه (eceliyle öldü) cümlesindeki gibi. Burada أنفيه den kasıt yatağında demektir.³³ İkili olan her şey müsennadır. İkili yapılan her şey demektir. تَنَيْتُ الشَّيْءَ تَنْيَا sözündeki gibi şeyi ikiledim, iki olacak şekilde yaptım, gibi. Yani birini diğerine ekledim, birini diğerine bağladım demektir. Hayvanların iki dizine ve dirseğine مَتْنِي denmesi gibi. Zira uyluk ve pazı bir sayılarak ikil yapılmıştır. سَبْعًا مِنَ الْمَتْنِي dediğinde de ikil olan şeylerden yedi tane olduğu anlaşılır. Bu mücmeldir. Bunu belirlemek ise ancak açık delillerle olur.³⁴

1.2.3. Manevî Tesniye ya da Niyabetle Tesniye

Bunda cemî lafzıyla gelir. İki şeyden her birinin müfred olan diğerinin bir bölümü olmasıdır. Şu ayetlerde de bu durum vardır: إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا “Eğer ikiniz tevbe ederseniz iyi olur, çünkü kalpleriniz eğilmişti.” (Kur’an-ı Kerim, Tahrim 66/4) والَسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا “Erkek ve kadın hırsızın ellerini kesin...” (Kur’an-ı Kerim, Mâide 5/38) Bununla her biri ayrı ayrı olan müsennâ ile olmayanın arasını ise

³³ Ebu Tayyib el-Lugavî, Kitâbu’l-Müsennâ, thk. İzzeddîn et-Tenuhî (Dimaşk: Mecmau’l-İlmiyyi’l-arabî, 1380 h.), s. 3.

³⁴ Ebû Hayyân, el-Bahru’l-Muhîr fi’l-tefsîr, 6/493; Sırâcuddîn en-Nu‘mânî, el-Bâbu fî ulûmi’l-kitâb, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 11/486

ayırmışlardır. el-Halil b. Ahmed (ö.175/791), فعلنا وأنتما اثنان sözünü buna örnek olarak vermiştir. Böyle söylenince üç kişi olmuş olur.³⁵

1.2.4. Atıfla Tesniye

Lafızları farklı olan iki lafzın tesniyesidir. زيد وعمرó gibi. Burada vav ile atıf yapıldı. Bu tesniye ve cem'in aslıdır. Bunun doğru olduğu da onların zaruret durumunda uyumlu olan iki kelimenin ikil yapılmasında buna başvurmalarıdır. Şâirin şu dizelerindeki gibi:

ليث وليث في مجال ضنك كلاهما ذو أشر ومحك

“Aslan ve aslan var zorlu bir yerde,

Kibirli ve inatçı ikisi de.”

Burada şair ليثان demek istemiştir. Ancak şiirin zaruretinden dolayı aynı kelimeyi tekrar etme yoluna gitmiştir. Zira tesniyede asıl olan budur. Peki ya cem, denirse? Bu da ikiden fazla olanın manasını gösteren kalıptır denir. Bunda da asıl olan tesniyedeki gibi atıftır. Ancak onlar kısaltma yapmak için atıftan vazgeçerlerse bunun cem'de yapılması daha iyi olur. O halde neden tesniyenin veya cem'in irabı harekeyle değil de harflerle yapılıyor? Denirse! Çünkü tesniye ve cem müfredin bir parçasıdır. (Harflerle irab da harekelerle irabın bir parçasıdır.) İrapta aslolan da harekelerle iraptır. Tesniye ve cem'in irabı da harekelerle irabın fer'i olarak harflerle yapılır. Fer de fer'e verilir. Asıl asla verildiği gibi. Harekeler yerine gelen elif-vav-ya da iraba diğerlerinden daha uygundur. Eğer, neden tesniyede ref hâlinde elif kullanılıyor? Cem-i salimde vav kullanılıyor? Cer ve nasb hâllerinde bunlar ortak oluyor? denirse, tesniyenin elife has kılınması, cem'in de vav'a has kılınmasının sebebi tesniyenin cem'den daha çok olmasıdır, denilir. Tesniye akıl sahibi veya akıl sahibi olmayanlara, hayvanlara, hayvanların dışındakilere, bitkilere, cansızlara dâhil olur oysa cem' öyle değildir. Tesniyeye göre daha azdır. Böylece daha hafif olanı yapmışlardır. O da daha çok olan için elif, daha az olan için de vav kullanılmıştır. Böylece tesniye ve cem' arasında denge sağlanmıştır. Cer ve nasb durumlarında bu iki harfi de ortak kullanmışlardır. Zira tesniyenin de cem'in de altı hâli vardır. Sadece üç harf vardır. Böylece ortak kullanım gerekli olmuştur.³⁶

³⁵ Sibeveyh, el-Kitâb, 3/621-622.

³⁶ Abdurrahman Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye* (Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), s. 62.

تُمْ ارْجِعِ الْبَصَرَ : Burada ikinci defa tekrarla anlamı vardır. Bu da tesniyedir. Birin iki sayılması değildir. Bununla tekrar kastedilmiştir. Adeta art arda demiş gibidir. Yani çok defa... لَيْتَكَ sözü de böyledir. Bu da birbiri peşi sıra gelen birçok cevap demektir. Burada tesniyeden çokluk kastedilmiştir. Aynen aslı itibariyle çokluğun kastedilmesi gibidir. Bu da müferdin müfret üzerine atfedilmesidir. Şâirin şu sözü gibi:

لَوْ عُدَّ قَبْرٌ وَقَبْرٌ كَانَ أَكْرَمَهُمْ ... بَيْتًا وَأَبْعَدَهُمْ عَنْ مَنْزِلِ الرَّامِ

Kabir kabir sayıldığında, evi en cömert olanları

*Ve eli sıkıların evinden en uzak olandır.*³⁷

Bu, minnet içinde olanın evine umulan şeyin indirilmesidir. Bunun örneği المثنائي kelimesinin kullanımında çoktur. Keşşâf'ın belirttiğinde göre-bu kelime مثنى'nın cem'idir. Bu da tekrar anlamına gelmektedir. مثنى kelimesinin tesniye olarak مفعول vezninde gelmesi caizdir. Şu ayette olduğu gibi تُمْ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ “Sonra bakışımı iki kez çevir”, (Kur'an-ı Kerim, Mülk 67/4) yani tekrar tekrar anlamına gelmektedir. Aynen onların لَيْتَكَ وسعديك sözleri gibi. Bu da tekrar anlamında cem'i bir ifadedir. Tesniyenin bu anlamda kullanımı çoktur. Zira tesniye tekrar derecelerinin ilkidir. Bir şey tekrarlanırken önce iki defa söylenir. Şökr'tin örneğinde olduğu gibi. Sonra da çoğul yapılır. Tesniye kullanımı manayı ifade etmek içindir. Birincisi lafzın zahirine göre daha çok tercih edilen görüştür. İkincisi de asla bakılarak tercih edilen anlayıştır. Başka bir yerde de bu kelime التثنية den ya da التثناء dan gelmektedir. Bunun tekili ise مثناة ya da التثناء dir. Böyle olmazsa müdakkikin söylediği şu söze göre kıyas yaparsın: Bu lafız التثناء veya التثنى kökünden gelir. Bu da مفعول vezninde ya mastar anlamında sıfat yaptırılarak cem olur ya da asılda mekân içindir sonra sıfata çevrilmiştir. أرض مأسدة örneğinde olduğu gibi. Burada ikişer ikişer bulunan yer demektir ve mecaz yoluyla الثاني والمثنى yerinde bu kalıpta gelmiştir. Bu isim Fatiha suresine de ad olmuştur. Zira Fatiha her namazda tekrar edilir. Bu da Hasan el-Basrî ve ez-Zeccâc'dan rivayet edilir. Yine Hasan el-Basrî'ye Fatiha iki defa indiği, bir keresinde Mekke'de bir keresinde de Medine'de indiği görüşü nispet edilir.³⁸

³⁷ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, 10/222.

³⁸ Tefsîru'l-Âlûsî, 7/321.

1.2.5. Atıf Olmaksızın Tekrar ile Müsenna

Ebu Hayyan'ın belirttiği gibi tesniyeden teksir/çokluk kastedilmektedir. Tesniyenin ziyadelikten soyutlanması ve benzerinin ona atfedilmesi caizdir. Bu işlemde anlam yine çokluk olur. Bu durumda tekrar atıf olmaksızın gerçekleşir. Şu ayette olduğu gibi دكا دكا “parça parça”, (Kur'an-ı Kerim, Fecr 89/21) yani دكا بعد دكا demektir. Çoğul anlamında kullanılan bazı şeyler de bu konuya girer. فأصلحوا بين أخويكم (kardeşlerinizin arasını düzeltin) (Kur'an-ı Kerim, Hucurat 49/10) ayetinde olduğu gibi. البيعان بالخيار (salatalık satmak) sözü de bunun gibidir. Ebu Hayyân'ın belirttiği ve İbn Mâlik'in de kabul ettiği bu görüşe göre biz de iki örnekte de hakikatte müsennanın olduğunu düşünüyoruz. Soyutlanmaya uygun olmayan kelimeler de bu gruba girmektedir. Demir bir alet olan الكلبتين cins isim olarak bu gruba girmektedir. Temîm lehçesinde kullanılan اثنتان واثنتان kelimeleri de bu konuya girer. İster müfred olarak gelsin ومن الإبل اثنتان “Develerden iki adet” (Kur'an-ı Kerim, Enam 6/144) İsterse izafeli olarak جاء اثناك gibi ya da فانفجرت منهُ اثنتا عشرة عينا “Ondan on iki pınar fışkırdı.” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/60) Bu iki durumda da gerçekte tesniye oldukları belirtilmektedir. Aslı ise اثنا'dır. İpin iki ucu demek olan ثنائي kelimesi de bunun gibidir. Başın iki yanı ya da yayın iki tarafı için kullanılan مزروان da böyledir. Her şeyin iki tarafı için kullanılır da denilmiştir. Soyutlanmaya uygun olan ancak anlamı farklı olmayan kelimeler de bu konuya girer. Allah'ım bizim yanımızda ol karşımız da olma, demek olan قال اللهم حوالينا ولا علينا “Ondan on iki pınar fışkırdı.” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/60) Bu iki durumda da gerçekte tesniye oldukları belirtilmektedir. Aslı ise اثنا'dır. İpin iki ucu demek olan ثنائي kelimesi de bunun gibidir. Başın iki yanı ya da yayın iki tarafı için kullanılan مزروان da böyledir. Her şeyin iki tarafı için kullanılır da denilmiştir. Soyutlanmaya uygun olan ancak anlamı farklı olmayan kelimeler de bu konuya girer. Allah'ım bizim yanımızda ol karşımız da olma, demek olan قال اللهم حوالينا ولا علينا sözündeki حوالينا kelimesi de böyledir.³⁹

صَفًا صَفًا “saf saf” (Kur'an-ı Kerim, Fecr 89/22) ayetinde meleklerin bütün gökten inerek saf saf olmaları insanları ve cinleri kuşatmaları resmedilmektedir. Buna göre buradaki ikinci tekrarlanan kelime nahivcilerin çoğunun dediğinin aksine birinciye tekit için değildir. Burada kastedilen tekrardır. عَلَّمْتُهُ الْحَسَابَ بَابًا بَابًا “Aritmetiği bölüm bölüm öğrettim” sözünde olduğu gibi. Müezzinin ezanda söylediği الله أكبر، الله أكبر sözü de İbn Cinnî'nin dediğinin aksine cümleyi tekit için değildir. İkinci cümle birinciye tekit için gelmez. Buradaki tekrar ikinci tekbiri inşa etmek içindir.⁴⁰

³⁹ es-Suyutî, *Hem 'u'l-hevâmi fî şerhi Cem 'i'l-Cevâmi'*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Mısır: Mektebetu't-Tevfikîyye, th.), 1/149.

⁴⁰ Muhammed 'Îyd, *en-Nahvu'l-mustafâ* (yy. Mektebetu's-Şebâb, th.), s. 589-590.

1.3. Tesniyenin Şartları ve Özellikleri

Nahiv bilginleri gerçek tesniye veya yapma tesniye için uyulması gerekli olan şartlar koymuşlardır. Bu şartlar dilciden dilciye değişiklik gösterebilmektedir. Bu şartları ana hatlarıyla aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

1.3.1. İfrâd

Müsennanın, cem-i sâlimin ve cem-i teksirin (kırık çoğullar) tesniyesi caiz değildir. Cins ve çoğul isimlerin de tesniyesi uygun değildir. Mastarın isminin çoğulunun tesniyesinde dilciler iki ekole ayrılır; tesniyeyi reddedenler ve tesniyeyi uygun görenler... Cem'in ve mastarın isminin tesniyesini uygun bulmayanlar bunun yararsız olmasını gerekçe göstermişlerdir. Zira bunlar tesniyeden sonra gelmezler. Ancak tesniyeden önce olabilir. Bu da azdır. Bu görüşte olanlardan biri de Sîbeveyh'tir. Cem'in/çoğulun tesniyesinde diyor ki: “Kim أنياب için de أنياب derse; ikil yaparak أبياتان diyemez. Sebebini açıklarken de هذه أنعام وهذه أبيات وهذه بيوت diyen birinin رجل واحد (bir adam) anlamını kast etmediğini, zira bunu diyen birinin رجل واحد (bir adam) anlamını kast edeceğini belirtmiştir. Oysa bunu diyen biri çoğul kastındadır. أقاويل diyen kişi bunu mübalağa ve çokluk kast ederek bu yapıda getirir. Birinin işinin çokluğunu ifade etmek için kullandığı قطعه وكسره ifadesi de böyledir. Eğer sadece قطعه derse bu da uygundur ve yeterlidir. بيوت demesi de böyledir ve uygundur.⁴¹ Mastarın ve cem isminin tesniyesi uygun bulunmamıştır ancak bunlar iki ayrı cins olarak değerlendirilirse uygun olur. عقلاں وبسران وتمران örneği de böyledir. إبلاں demişlerdir. Zira ikil olduğunda yapısında kırılma olmamaktadır. Yani iki sürü kast edilmiştir. لقاحان سوداوان demişlerdir. Bunları da ذا yerinde kullanmışlardır. Zira önce bu cinsi iştirsin sonra onun sebebini getirirsin ve benzerlerini getirirsin. Çünkü bunları kullananlar: واحدة لقاح demiş olurlar. قطعة واحدة gibi...Bu da deve hakkında daha güçlü bir ifadedir. Zira kırık bir yapıda değildir.⁴²

İbn Usfûr, ism-i cinsin, müsennanın ve cem-i sâlimin tesniye yapılmamasının illetini şu şekilde açıklamıştır: “İsm-i cins tesniye olmaz, zira ona eklenen bir şey yoktur. Eğer tesniye yapılırsa bir türü ifade etme durumu uzak olur. Tesniye de cem-i müzekker-i sâlim de tesniye olmaz. Zira bu durumda bir kelimedede iki irab alameti

⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/623.

⁴² Ebu Hayyan el-Endelûsî, *İrtiâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1998), 2/549.

birleşmiş olur. Görmüyor musun ki زيدان وزيدون kelimelerinin her ikisi de merfu'dur. Bu iki kelime tesniye yaparsan tesniye alameti ikisinde de irap alameti olur. İsm-i cem ve cem-i teksir de tesniye olmaz. Bunlarda tesniyeden önce verilen özellik tesniyeden sonra verilemez. قوما kelimesi قومان şeklinde gelir. رجل kelimesi de رجلان şeklinde olur.”⁴³

Bunun olabileceğini söyleyenler ise ki el-Müberred bunlardan biridir cemi ismin tesniye yerine geçebileceğini ifade etmişlerdir. “Çünkü bu, onun, شكاى kelimesi gibi tekil olmadığını göstermektedir. Nitekim هجانان ve دلاصان kelimelerinin çoğuludur.”⁴⁴ İbn Malik ve Ebi Hayyân gibi bazı geç dönemin bilginleri cemi ismin, yukarıdaki iki grubun da yorumuna dayanarak tesniye yapılabileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁵ İbn Malik şöyle demiştir: “Cemi ve mükesser isimlerin tümü tesniye yapılabilir. Delilin bir gereği olarak cemi isimler tesniye yapılmazlar. Çünkü cemi isim, tesniye anlamını da içerir. Ancak tekil isimlerde olduğu gibi cemi bir ismin de başka cemi bir isme atfına ihtiyaç duyulabilir. Bu bağlamda eğer cümlede cemi iki isim arasında lafız itibarıyla bir ittifak söz konusu olursa bu durumda biri diğerine atfedilebilir. Bundan dolayı eğer her hangi bir engel yoksa söz konusu ismin tesniye veya tekil halini zikretmeye gerek kalmaz. Ama eğer bunun önünde bir engel varsa, örneğin çoğul olan مساجد ve مصاييح kelimeleri tesniye yani ikil yapılamaz. Çünkü bu durumda söz konusu tek kelimede iki irab bir arada bulunması gerekir. Bununla birlikte cemi müzekker salim, صواحب kelimesi de صواحبات şeklinde cemi müennes yapılabilir. Cemi ismin tesniye yapılabiliyor olması, cemi mükesser olmalarından, yapılamıyor olması ise mükesser olmamalarından kaynaklanmaktadır. Yani cemi teksirler ikil yapılabilirken olmayanlar ikil yapılamamaktadır. Dolayısıyla cemi yani çoğul isimler, isim olmayan cemilerden daha çok tesniye edilmiştir. Örneğin “Karşı karşıya gelen iki grupta sizin için bir ibret vardır” (Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/13) ve يوم التقى الجمعان “İki grubun karşılaştığı gün” (Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/155) âyet-i kerîmelerinde ve Hz. Peygamber Hz. peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين “Münafığın

⁴³ İbn Usfûr, *Şerhu cümeli 'z-Zeccâci*, 1/139.

⁴⁴ el-Müberred, *el-Mukteḍab*, 2, 206.

⁴⁵ Ebû Hayyân, *İrtiḡâfû 'd-ḡarab min lisâni 'l-'Arab*, 2/549.

durumu, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın bir koyun gibidir”⁴⁶ hadisinde bulunan ve çoğul anlamı taşıyan tesniye isimler buna örnek olarak verilebilir.

1.3.2. İrab

Mebni isimler ikil yapılmazlar. Ancak ذان وتان والذان واللذان gibi mebni isimlerin siygaları, Basralı dil bilginlerinin çoğuna göre özel olarak yapılmış tesniye isimler olup yapısından değişiklik yapılarak elde edilen hakiki manada ikil değildirler. Bununla beraber رجلين ve زيدان kelimelerindeki ziyadeler, tesniye için değildir. Nitekim رجلين ve زيدان şeklindeki gibi tesniye yapılmış olmaz, çünkü bunların aslı tasniyedir. Dolayısıyla bunlar, fiillerin ve harflerin tesniyesi için binası tesniye olan kelimelerdir, yoksa mebni olan kelimelerin tesniye edilmiş hali değildir.⁴⁷

Dil bilginlerine göre mebni isimler de tesniye olmazlar. Örneğin رجلين ve زيدان kelimeleri temelde mebni olmadan önce ikil oldukları için tesniye edilmiş olmaları söz konusu olmaz. Ancak ذان وتان والذان واللذان kelimelerinin ikil yapılması konusunda iki görüş vardır:

1) Bu kelimelerin kipleri kök itibarıyla ikil olup hakiki müsenna değildirler. İbn Usfûr der ki: “Burada mebni olan isimler tesniye yapılmamıştır. Çünkü mebni oldukları için bina konusunda harflere benzemişlerdir. Harflerin tesniye yapılmadığına göre onun gibi olanlar da tesniye yapılmazlar.”⁴⁸ Bu görüş, muhakkiklere aittir. İbnü’l-Hâcib ve Ebu Hayyân da bu görüştedir.⁴⁹ Bu, mütemekkin yani üç harekeyi de alabilen isimler; mutasarrıf fiiller, tesniye olan bazı ism-i mevsuller, ism-i işaretler, bunların cemileri ve ism-i tasgirleri olup hakiki değildirler.⁵⁰

2) İkinci görüş ise bu kelimelerin hakiki müsenna olduğu yönündedir. İbn Malik’e göre tesniye, mütemekkin isimlerin özelliklerini taşır ve التي ve الذي sonuna, tesniye alameti olan ين ve ان gelebilir. Bu kelimelerin sonuna bu harflerin getirilerek tesniye yapılması, söz konusu kelimelerin harfler gibi kabul

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût – Adil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü’r-risale, 1421/2001.)

⁴⁷ Ebü’l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân el-Misrî eş-Şafî, *Hâşiyetü’ş-şabbân âlâ şerhi’l-Uşmûnî li elfiyyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Darü’l-kütübü’l-ilmiyye, 1997), 1/114.

⁴⁸ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu’l-Cümel li’z-Zeccâcî*, 1/138.

⁴⁹ Süyûtî eş-Şâfiî, *Hem’u’l-hevâmi fi şerhi Cem’i’l-cevâmi*, 1/141.

⁵⁰ el-Hamlâvi Ahmed b. Muhammed b. el-Ezheri ed-Darimi, *Şeze’l-arf fi fe’nnis sarf*, (Kahire: Mektebetü İbn Sina 2010), s. 11.

edilmesi nedeniyle muarızdır. Aynı şekilde أي kelimesinin sonuna da bu harflerin getirilerek irablanması da söz konusu kelimenin harf hükmünde olması nedeniyle muarız bir durum ortaya çıkarır. Arapların çoğu, الذين kelimesini -her ne kadar cemi ismin özelliklerini taşısa da- irap yapmamışlardır. Çünkü الذين kelimesi, mahsus bir isimdir. Buna karşın الذي kelimesi ise genel bir mana ifade eder. Dolayısıyla mütemekkin çoğulların irabı yoktur. Ama bunların tesniyesi olan للذين ve اللتين bunun dışındadır. Bu ikisi için, lafız ve mana olarak mütemekkin musennaların kuralı geçerlidir.⁵¹

Sîbeveyhi'nin bu isimlerin hakiki olup olmadığı konusunda ne düşündüğü ise net değildir. Ancak kendilerinin bu isimler ile mütemekkin isimleri arasını ayırdığı bilinmektedir. Nitekim kendisinin de bu konuda belirttiğine gibi ذا kelimesinin tesniyesi ذان, diğer تا kelimesinin tesniyesi ise تان şeklindedir. Bunun dışında الذي kelimesinin tesniyesi, اللذان şeklinde yapılır. Eğer bu kelime çoğul yapılmak istenirse, sonuna bir الواو harfi eklenir ve اللذون şeklinde olur. Burada bu kelimelerle diğer mütemekkin kelimelerin arasındaki farkı belirtmek için الياء ve الالف harfleri, hazfedilir.⁵²

1.3.3. Mürekkep Lafızlar, Tesniye Olmazlar

İsnat niteliği taşıyan, bir ismin diğerine eklenmesiyle oluşan mürekkep isimler tesniye olmazlar. Ancak terkeb-i mezc yani (بعلبك) gibi iki kelimedenden oluşan ve bir isme delalet eden lâfızların tesniye yapılması konusunda ise görüş ayrılıkları vardır. Çoğunluk bunların ikilinin yapılamayacağını ifade etmiştir. İsnada dayalı ve izafî olan terkiplerin tesniye edilmeyeceği konusunda ise dilciler hemfikirdir. Çünkü bu lafızlar, bir iş ve oluş bildirirler. Nitekim Sîbeveyhi, mahki isimlerin tesniye ve cemi yapılamayacağını ifade eder.⁵³

Sîbeveyhi, izafî olan terkipler hakkında şunları ifade eder: “Eğer طلحة وزيدا veya عبد الله وزيدا şeklinde biri diğerine izafe edilmiş mürekkep bir isme nida edilirse birinci kelimenin sonu nasp diğeri ise tenvinli olarak nasp olur. Çünkü birincisi hem nasp hem de tenvinli konumundadır. Bu isimler tesniye ve çoğul yapılmaz, izafî olmaz. Bu

⁵¹ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, 1/191.

⁵² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 3/411-412.

⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 3/327.

kelimelerin izafesi, تَأْبَطُ شَرَا (şerri koltuğunun altına aldı) kelimesinin izafesi gibidir. Çünkü bunlar mahkidirler.⁵⁴

Bunlar beraber Baalbek ve Sîbeveyhi gibi terkeb-i mezcî olan kelimeler semai olmadıkları ve oluş bildiren lafızlara benzedikleri için çoğu dil bilgini tarafından tesniye yapılamayacağı ifade edilmiştir.⁵⁵ el-Müberred ise bunun olabileceğini belirtmiştir. Bu konuda kendisi şöyle der: “Amraveyhi ve benzeri kelimeler, yabancı kelime oldukları için sonları kesradır. Bunlar عمرويهون ve عمرويهان gibi tesniye ve cemi yapılabilirler. Çünkü bu kelimelerde bulunan الهاء harfi, tenis için değildir. Eğer böyle olsa idi kelimenin aslında تاء bulunurdu.”⁵⁶

İbn Muhammed el-Maliki ise şunları ifade eder: “Terkib-i mezcî olan بعلبك gibi lafızların tesniye yani ikil yapılması konusunda görüş ayrılıkları vardır. Birçok dilbilimci, iş, oluş bildiren lafızlara benzediğinde ve semi olmadığından bu lafızların tesniye yapılamayacağını ifade etmişlerdir. Ancak أبي بكر (Ebubekir) gibi muzaf olan özel isimlerin tesniye yapılmasına ihtiyaç yoktur. Kûfeli dil bilginleri, bu iki ismin birleşiminden meydana gelen lafızların her birinin البكرين وآباء البكرين şeklinde birlikte tesniye ve cemi yapılabileceğini ifade etmişlerdir.”⁵⁷

1.3.4. Tenkir (Belirsiz yapmak)

Diğer alem isimler ve alem olan kinayeler tenkir, yani belirsizlik kabul etmediği için tesniye yapılmazlar.⁵⁸ Çünkü isim, ancak belirsiz hale getirildikten sonra, yani kelimeyi belirli yapan unsurlardan ayırdıktan sonra tesniye yapılabilir. Bu yüzden bir isim belirli yapılırken o ismin başına أل getirilmesi gerekir. Sîbeveyhi der ki: “Arapça’da هذان منطلقان ve هذان عمران منطلقان örneğindeki kelimeler ancak nekre yani belirsiz gelir. Eğer yukarıda geçen isimler أعطيتم سنة العمرين şeklinde gelirse burada nekre olan عمرين kelimesi, الألف kelimesinin الالف ile marife olduğu gibi الالف ve

⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 3/331.

⁵⁵ es-Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘fî şerhi Cem ‘i’l-cevâmi*, 1/141.

⁵⁶ el-Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/31.

⁵⁷ Ebu Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Muradi el-Mısri el-Maliki *Tavzihu’l-makasid ve’l-mesalik bi şerhi lielfiyyeti ibn mâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, (Kahire: Darü’l-fikri’l-Arabi, 1428 h.), 1/324.

⁵⁸ İbn Cinnî Ebü’l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *Sırru şinâ’ati’l-i-râb*, thk. Hasan Hindavi, (Dimaşk Daru’l-kalem, 1985), 2, 450; es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘fî şerhi Cem ‘i’l-cevâmi*, 1/142.

اللام harfleri ile marife yani belirli olmuş olur ve ona özel bir anlam katar. Aynı şekilde النجم kelimesi de bu şekilde marife ve özel bir anlam kazanmış olmaktadır.”⁵⁹

es-Suyûtî der ki: “Alem yani özel isimler tesniye ve cemi yapılmaz. Eğer bunlar cemi ve tesniye yapılmak istenirse nekre olarak takdir edilir. Alem isim tesniye veya cemi yapılmak istenirse en iyisi, belirlilik alametinin getirilmesi yerinde olur.”⁶⁰ Bazıları ise bu özel isimlerin başına الألف ve اللام getirmez ve زيدان وزيدون şeklinde olduğu gibi bırakırlar. Ebu Hayyân’a göre bu çok garip bir tutumdur. Bununla birlikte, camit isimler, herkesçe bilinen hale gelmiş ve marife olma özelliği kazanmış isimlerin tesniye ve cemi yapılması onların belirlilik özelliklerini ortadan kaldırmamaktadır ki bu yüzden bu tür isimlere الألف ve اللام getirilmemiş ve her hangi belirli bir isme de izafe edilmemiştir. El-Mâzinî, عمر gibi mâdül yani bir kalıbı bulunmayan, dönüşmüş âlem isimlerin, tesniye, salim ve mükesser çoğul olamayacağını belirtmiş, eğer bu isimler tesniye veya çoğul yapılmak istenirse كلاهما عمر جاءني رجلا ve رجال كلهم عمر şeklinde ifade edilebileceğini söylemiştir. Buna karşın Ebu Hayyân, Arapça’da عمر kelimesinin العمران şeklinde tesniye edilmesini yanlış bulan kimseye rastlamadığını ifade etmiştir. Nitekim aralarındaki bir ilgiden dolayı bir lafzı diğer lafzı ve anlamını ifade edecek şekilde ikil biçime (tağlîb tesniyesi) dönüştürülebiliyorsa bu da dönüştürülebilir. Eğer عمر kelimesi ikil biçime dönüştürülemezse tağlîb tesniyesi hiç yapılamaz.⁶¹

1.3.5. Lafzın, Taşıdığı Mana ile İttifak Halinde Bulunması

Eğer kelimenin lafzı ile anlamı arasında bir farklılık ve uyumsuzluk söz konusu ise bu kelime ancak “ebeveyn” şeklinde tesniye (tağlîb tesniyesi) yapılabilir. Ancak bunlar semai olup kıyasi değildir. Bu isimler atıf harfi ile çoğul yapılırlar. Lafız itibarıyla tesniye yapılmak yani ikil biçime dönüştürülmek istenen iki isim aynı olabilir de olmayabilir de. Eğer lafız olarak aynı iseler ikil yapılabilir. Yok değilse bu iki kelimeyi ikil yapmak için atıf harfi kullanmak gerekir. Atıf harfi kullanmadan ikil yapabilmek için tağlîb yoluyla bir ismin diğerine üstün tutulup tercih edilmesi gerekir ki bu da ancak semai isimlerde söz konusudur. Yani tağlîb ancak semai isimler için geçerlidir.⁶²

⁵⁹ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 2/103-105.

⁶⁰ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 1/156-157.

⁶¹ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 1/157-158.

⁶² İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu’l-Cümel li’z-Zeccâci*, 1/135.

er-Radî ise birbirinden farklı olan iki kelimenin de “Ömer ve Ebu Bekir” العمرين şeklinde tesniye yapılabileceği görüşünü benimsemiştir. Burada biri söylenince diğerrinin akla gelmesi (telâzüm/tesâhüb), birbirine benzemesi kaydıyla lafzı ve anlamı farklı olan bu iki isim tağlîb yoluyla birleştirilerek ikil şekline çevrilmiş, yani tesniye yapılmıştır. Böylece “Ömereyn” ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer kastedilmiş olmaktadır. Buradan العمرين kelimesinde olduğu gibi lafız itibariyle daha hafif olanın ağır olana tağlîb edilmesi gerekir. Çünkü tağlîbden murat tahfiftir. Dolayısıyla daha hafif olanı tercih edilir. İki lafızdan birisi müzekker diğeri müennes ise lafzî hafiflik göz önündü bulundurulmaz, bilakis “şems ve kamer” manasına gelen kamereyn - القمرين kelimesinde olduğu gibi müzekker, müennese tağlîb edilir.⁶³

1.3.6. Anlamın Aynı Olması

Geç dönem dil bilginlerine göre zıt olsun veya olmasın mana bakımından farklı olan iki lafız birleştirilerek tesniye yapılmaz yani ikile çevrilmez. İbn Malik ise eğer zıtlık söz konusu değilse bunun mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Müşterek yani ortak olan isimlere gelince ez-Zeccâcî, lafzın bu müşterek oluşunu iki kısma ayırmıştır. Nitekim manada bir ortaklık bulunabilir de bulunmayabilir de. Eğer iki lafız, mana itibariyle farklı ise bu iki lafzın manası ya sonuç bakımından aynı olur ya da olmaz. Eğer bir değilse atıf yapılır. Dolayısıyla bu lafızlar, pınar anlamında ayneyn - عين وعين şeklinde olduğu gibi tesniye edilemez. Eğer iki lafza verilen isim, sonuç bakımından aynı manaya çıkıyorsa et ve şarap manasına gelen الأحمرين altın ve zaferan anlamına gelen الأصفرين iç yağı ve elbise anlamına gelen الأبيضين kelimeleri gibi bu lafızlar ikile çevrilebilir.⁶⁵

İbn Malik ise mana itibariyle değil de lafız itibariyle aynı olan lafızların birlikte ikil ve çoğul yapılabileceği görüşünü benimsemiştir. Bu doğrultuda kendisi şunu söyler: “Çoğu geç dönem dil bilginleri, birisi “bakan göz” diğerr ise “çağlayan göz” anlamına gelen farklı عين lafzının ikile ve çoğula çevrilemeyeceğini belirtmişlerdir. Oysa iki farklı manası bulunan bu kelime tesniye veya cemi yapılabilir yani ikile ve çoğula çevrilebilir. Çünkü asıl olan bunların tesniye, cemi veya atıf olabiliyor olmasıdır. İki kabilde bu

⁶³ er-Radî el-Esterâbâdî Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, (Libya: Karinus Üniversitesi Yayını, 1975), 3/349.

⁶⁴ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, 1/59.

⁶⁵ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *Şerhu'l-Cümel li'z-Zeccâcî*, 1/136.

ittifakla caizdir. Bunun birinin kullanılıyor olması diğerinin kıyası olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bunun olabileceğini söyleyenlerden birisi de İbnü'l-Envar'dır.⁶⁶

İbnü'l- Hacib ise manaları farklı olan iki kelimeyi birlikte tesniye veya cemi yapma konusunda tereddüt göstermiş bir yerde ise bundan menetmiştir. Çünkü incelendiğinde görülür ki dilde böyle bir kullanım yoktur. Kendisi *Şerhu'l-fasl* adlı eserde ise bunun şaz bir kullanım olarak yapılabileceğini ifade etmiştir.⁶⁷ Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de lafız itibariyle aynı olup da manası farklı olan kelimelerin birlikte tesniyesi varit olmamıştır.

1.3.7. Başka Bir Şekilde İkili Anlamı Taşıyan Kelimelerin Tesniyesi

Kendiliğinden ikili anlamı taşıyan kelimelerin ikili yapılmasına ihtiyaç olmadığı için bunlar ikile çevrilmezler. Birçok dil bilginine göre بعض ve سواء kelimeleri جزءان şeklinde ikili yapılmaz. Aynı şekilde أجمع ve جمعاء kelimelerinin de tesniyesi olmaz. Aynı şekilde başka sayılar aracılığıyla tesniye yapılması mümkün olan sayılar da tesniye biçimine çevrilmez. Örneğin altı ve sekiz şeklinde ikili olarak ifade edilmesi mümkün olan üç ve dört sayıları bu bağlamda ikili kipe çevrilmez. Bu yüzden dolayı ikili hallerini başka bir şekilde ifade etmek mümkün olmadığından yüz ve bin kelimeleri tesniye yapılabilir.

Tesniyenin bütün bu şartları şu beyitte bir arada ifade edilmiştir:

Müsennanın Şartıdır Mureb, Müfret ve Münker Olması,

Lafzen ve Manen Muvafık Mürekkep Olması,

Benzer, Başka Bir Şekilde İfade Edilemiyor Olması.⁶⁸

1.3.8. Anlamlı Kelime Olmalı

Abbas Hasan, bazı dil bilginlerinin bir kelimenin tesniye yapabilmesi için o kelimenin anlamlı olması şartını ön gördüklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda كل kelimeleri, anlamlı bir kelime olmadığı için ikili ve çoğul yapılamaz. Aynı şekilde أحد ve عرب gibi gibî ما في الدار أحد، وما رأيت عربياً şeklinde sadece genel olumsuz bir kelimedenden sonra

⁶⁶ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, 1/59-60.

⁶⁷ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/348.

⁶⁸ Hasan Abbas, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/133.

kullanılan ve başka şekilde kullanılmayan isimler de tesniye ve cemi yapılmazlar. Bu kelimeleri tesniye yapmak, kuralın dışına çıkmak anlamına gelmektedir.⁶⁹

1.3.9. Şibh-i Fiil Olmamalı

es-Sabbân, *Hâşîye* isimli eserinde أَفْعَلْ من vezninde gelen şibh-i fiillerin tesniye yapılamayacağını ifade etmiştir. Bunların bazıları zait olarak varit olmuştur ki bu da terkip söz konusu olduğu için söz konusu kelimelerin tesniye olmasına manidir. Yani أَفْعَلْ kelimesi من harfî ile birlikte geldiği zaman bu geçişli olmaz, zira haddi zatında bu kelimenin tesniye yapılması doğrudur. Çünkü bu taaccüp fiilinin yerine geçmiş olup ziyade değildirler.⁷⁰

1.4. Tesniyenin Niteliği

Bir kelime tesniye yani ikil yapılırken, o kelimenin sahih, menkus, maksur veya benzeri hangi kökten geldiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz:

1.4.1. Sahih İsim ve ona Benzeyenler

Eğer sahih veya ona benzer olan bir kelime tesniye yani ikil yapılmak istenirse, kelimenin köküne inerek ona ref durumunda أَلْفَا – Elif ve نُونَا, nasp durumunda ise يَاء – Ya ve نُونَا – Nun eklenir. Mesela وَعِظْشَانَانِ وَعَنْكَبُوتَانِ, زَيْدَانِ وَعِمْرَانِ وَجَعْفَرَانِ Mesela نُونَا – Nun eklenir. Mesela وَعِظْشَانَانِ وَعَنْكَبُوتَانِ, زَيْدَانِ وَعِمْرَانِ وَجَعْفَرَانِ kelimeleri buna örnek olarak verilebilir.⁷¹

1.4.2. Mankûs isim

Müsenna isim, mankûs olduğunda sonu hazfedilir ya da edilmez. Sonu hazfedilenler iki kısma ayrılır:

Birincisi sonu sebepsiz ve illetsiz olarak hazfedilen kelimeleri oluşturur. Eğer hazfedilen harf, izafet durumunda geri geliyorsa tesniye yaparken de geri gelir. Bu kelimeler أَبَوَانِ وَأَخَوَانِ وَحَمَوَانِ وَهَنَوَانِ kelimeleridir. Bunlar cümlede أَبَوَانِ وَأَخَوَانِ وَحَمَوَانِ وَهَنَوَانِ şeklinde ikil yapılırlar. Bunların أَبَانِ وَأَخَانِ şeklinde tesniye edildiği de söylenmiştir. Diğer taraftan ذَاتَا مالِ kelimesi, ذَوَاتَا مالِ şeklinde tesniye yapılır. Bunun ذَاتَا مالِ şeklinde tesniyesi varsa da pek yaygın değildir. Eğer mahzuf yani çıkarılan kelimenin لَام – Lam

⁶⁹ Hasan Abbas, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/133.

⁷⁰ es-Sabbân, *Hâşîyetü's-sabbân âlâ şerhi'l-üşmûnî lielfiyyeti ibn mâlik*, 1/115; es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi*, 1/160.

⁷¹ el-Müberred, *el-Mukteḍab*, 3/39; el-Hamlâvi, *Şeze'l-arf fi fe'n-nis sarf*, s.70.

harfi, izafet halinde varit değilse, tesniye halinde de varit olmaz, yani bulunmaz ve دمان يد şeklinde gelir. Buradaki يدي kelimesinin ikilidir. Bu kelime dilde olup ikili bulunmamaktadır.⁷²

Mankûs isimde bulunan لام –Lam harfini hazfetmek bazen gerekli olabilir. Bu isimlerde ya ن – Nun harfi bulunur ya da bu şekilde menkus olurlar. Mankûs isim tesniye yapılırken bunun sonundaki الياء – Ya harfi, hazfedilmez, ancak sonu yine sakın kalır, yani hareke almaz. Aynı zamanda tenvin ile birlikte hazfedilir. Çünkü mankûs ismin الياء – Ya harfi, bu sakın harfle birlikte fetha olması gerekir, zira iki sakın yani hareke almayan harf, yan yana bulunmadığı gibi nasp durumunda tenvin ile beraber de bulunmaz. Örneğin رأييت قاضيا cümlesindeki mankûs isim, قاضيان وقاضيين şeklinde olur.⁷³

1.4.3. Maksûr isim

Eğer maksur isim, sülasi (kökü üç harfli) olup ألف – Elif harfi, واو – Vav harfinden munkalip (dönmüş) ise bu ألف – Elif harfi tesniye durumunda tekrar واو – Vav harfine döner. Burada sadece sülasi isimlerde bulunan واو – Vav harfinin aslına döndürülmesi, sülasi ismin hafif oluşundan kaynaklanmaktadır. Sülasi isimlerdeki bu hafiflik nedeniyle, واو – Vav harfinin aslına döndürülmesi dilde her hangi bir ağırlık meydana getirmez. Bu bağlamda örneğin قفا kelimesi, Basralı dil bilginlerine göre قفوان şeklinde tesniye yapılır. Eğer söz konusu sülasi isimlerin üçüncü harfinde bulunan ألف – Elif harfi asıl olup على ve متى gibi her hangi bir şeyden dönüşmüş değilse veya hangi harften dönüştüğü bilinmiyorsa bu durumda bu harfin الياء – Ya harfine çevrilmesi gerekir. Bu kural söz konusu isimde bir ismin diğer bir isme dönüştüğü yönünde bir durum olur ve ألف – Elifin الياء – Ya harfine dönüşmesi için bir sebep yoksa geçerlidir. Eğer böyle bir şey söz konusu değilse bu durumda واو – Vav harfinin olduğu gibi kalması daha uygundur. Çünkü bu daha yaygındır. Bazı dil bilginleri burada bir dönüşüm olduğu yönünde her hangi bir duyum olsun veya olmasın الياء – Ya harfinin kalmasının daha evla olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü الياء – Ya harfi, واو – Vav harfinden daha hafiftir.

Eğer söz konusu iki şart bir arada bulunmazsa üçüncü bir durum söz konusu olur ve يا – Ya harfinden munkalip olur ya da المرى gibi الياء – Ya harfinden munkalip olur ve المصطفى gibi واو – Vav harfinden munkalip olur ya da المرى gibi

⁷² er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/355-357.

⁷³ İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*, 4/150; İbn Uşfûr el-İşbilî, *Şerhu'l-Cümel li'z-Zeccâcî*, 1/139; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/358.

harfinden munkalip olur. Veya الحبلی gibi sülasi isme zait olarak gelir veyahut لارطي gibi ilhak olarak القبعرثی gibi teksir yani çoğul ifade etmek üzere gelir. Buradaki الياء – Ya harfi, eliften dönmüştür. Yani aslından ألف – Elif olan harf, burada الياء – Ya harfine dönmüştür. Kûfeli dilciler ise sülasi ismin ilk harfi meftuh olduğunda yukarıdaki kuralın geçerli olacağını, maksûr veya mazmum olduğunda ise ألف – Elif harfinin الياء – Ya harfine döneceğini söylemişlerdir. Bu harf والو – Vav harfinden munkalip olup الضحی şeklinde الياء – Ya ile yazılmış ise bunun sebebi والو – Vav harfini zamme ve kesre durumunda telaffuzu ağırlaştırmasıdır. Kelimenin tesniye ve التاء – Ta ve ألف – Elif ile olan cemi halinde zait ألف – Elif harfi hazfedilebilir. Ancak Kûfeli dilcilerin aksine bu bir ölçü değildir.⁷⁴

1.4.4. Memdûd isim

Memdûd ismin sonunda gelen الهمزة - hemze harfinin dört hali vardır. Bunlar kelime sonunda قراء şeklinde asıl, كساء şeklinde asıldan bedel, علباء şeklinde asıl hükmünde ilhak (sonradan katma) zait ve صحراء şeklinde te'nîs zait şeklindedir. İbn Ya'îş bu konuda şunları ifade eder: “Memdûd isim eğer, hemzesi حمراء و صحراء te'nîs alameti içinse bu durumda söz konusu kelimeyi tesniye yapmak için elif, حمران و صحراوان Vav harfine döner. Eğer sondaki elif te'nîs için değil de başka bir anlam belirtmek içinse bunun iki şekli vardır. En güzeli ألف – Elif harfinin olduğu gibi bırakılmasıdır. Diğerisi ise elifin والو te'nîs hemzesinde olduğu gibi والو Vav harfine dönüştürülür.”⁷⁵

er-Radî ise asıl olanın kelimenin ikil yapılması durumunda hemzenin olduğu gibi kaldığını belirtmiştir. Ebu Ali, bazı Araplardan aktardığına göre söz konusu hemze حمران و صحراوان Vav harfine dönmektedir. Tenis alameti, yani kelimeye dişilik anlamı katan ألف – Elif harfi, sırf zait olması nedeniyle genel itibariyle والو Vav harfinin dönüşmüş halidir. Bunun حمراء şeklinde ifade edilmesi de doğru kabul edilebilir. el-Müberred ise el-Mâzinî'den bunun حمريان şeklinde الياء – Ya harfine dönüşeceğini aktarmıştır.⁷⁶ İlhak (sonradan eklenen) olarak علباء و حرباء şeklinde gelen memdûd isimlerin hemzesi ise والو Vav harfinden munkaliptir, dönüşmüştür. Kelimenin aslında bulunan ve كساء و رداء şeklinde gelen الياء – Ya harfi ise, و علباوان و

⁷⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Îzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*, 4/148; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/354.

⁷⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Îzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*, 4/150;

⁷⁶ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/354.

Vav harfine dönüştürülerek tesniye olarak واو – وادوان و رداوان şeklinde ya da وادوان و رداوان şeklinde düzeltmek de mümkündür. Bunları وادوان و رداوان , وادوان و رداوان şeklinde düzeltmek de mümkündür. Ancak mülhak (eklenen) olan harfin واو – Vav harfine dönüştürülmesi daha doğrudur. Çünkü bu mülhak harf, ne kelimenin aslındandır ne de asıldan bedeldir. Asıldan bedel olan, başka bir ifadeyle kelimenin asıl harfinin yerine geçen mübeddel harfi tashih etmek, asli harfe yakın olmasından dolayı tebdil etmekten daha iyidir. Çünkü asıldan bedeldir, aslın yerine geçmiştir. Bir kelimedeki اليا – Ya harfi, asıl harfin yerine bedel olabilir. el-Kisâi, buna katılmamaktadır. Eğer kelimenin kök harfleri dörtten fazla ise te'nis alameti olan zait iki harf قاطعان şeklinde hazf olunabilir. Ancak bu genel bir kaide değildir. Kûfeli dilcilere göre ise bu genel bir kaidedir.⁷⁷

1.4.5. İletli Müphem İsimler

Sîbeveyhi, eserinde bu isimlerin والتى، والذي، وتاء، وذا kelimelerinden ibaret olduğunu ifade eder. Bu bağlamda ذان tesniyesi تان، ikinci تا kelimesinin tesniyesi تان، üçüncü الذي kelimesinin tesniyesi اللذان şeklinde yapılır. Bu kelime eğer cemi yapılmak istenirse bu durumda sonuna والنون harfleri eklenerek اللنون şeklinde ifade edilir. Burada الالف والياء hazf edilmesi, müphem olan bu isimlerle mütemekkin yani üç harekeyi de alabilen kelimeler arasındaki farkı belirtmek sebebine dayanmaktadır. Diğer taraftan bu isimler، هذا زيدك şeklinde isimlere izafe edilmezler. Çünkü bu isimler nekre olmadığı için izafe de olmazlar. Ayrıca başından واللام harfi bulunan kelimelere de bu isimler izafe olmazlar.⁷⁸

1.4.6. Anlam ve Lafza İzafe Edilen İki Kelimenin Tesniyesi

İki bölümden oluşan kelime, anlam ve lafız olarak tazammum ettikleri şeye izafe edilirse ve bu tazammum ettikleri şey tek bir lafızdan oluşmakta ise كأنه وجه تركيب قد şeklinde muzaf olan kelimenin tekil yapılması, tensiye yapılmasından daha iyidir. Bu bağlamda mana olarak izafe وجيها للزيدین şeklinde gelir. Burada صغت قلوبكما “kalpleriniz eğilmişti” (Kur’an-ı Kerim, Tahrim 66/4) âyet-i kerimesinde de olduğu gibi lafzın cemi olarak gelmesi, müfret olarak gelmesinden daha evladır. Çünkü lafzi izafede, lafız ve mana itibariyle birleşmişken iki ikilin bir arada bulunması iyi değildir. Lafzi izafede durum böyledir. Mana itibariyle izafette ise, muzaf ile muzafun ileyh

⁷⁷ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/355.

⁷⁸ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 3/411-412.

birbirine karışmasın diye tesniye yapılmaz. Sonra manevi izafet, lafzi izafete hamledilir. Eğer burada da bir anlam karışıklığı, yani muzafın mı yoksa muzafun ileyhın mı ikil olduğu belli olmayacak bir kapalılık söz konusu olursa, bu durumda bu da tesniye yapılmaz. Kûfeli dil bilginlerine göre bunlar da *قلعت عينهما* şeklinde tesniye yapılabilir. Ebü'l-Bekâ el-Hanefi mana itibariyle tesniye olan bir muzaf müsenna ismin izafe edildiği şeyden bir parça olması durumunda *أكلت رأس شاتين* şeklinde tekil yapılabileceğini ifade etmiştir. Bunu *فقد صغت قلوبكما* şeklinde cemi yapmak ise daha iyidir. Kelimenin asıl kökleri ile yapılan tesniye oldukça azdır. Eğer, muzaf, kendinden bir parça değilse çoğunlukla *سل الزيدان سيفيهما* şeklinde tesniye lafzı ile gelir. Eğer bir cümlede bir karışıklık meydana gelmeyecekse bu cemi olarak da gelebilir.⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de *فاقطعوا أيديهما* "İkisinin ellerini kesin" (Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/38) şeklinde gelen altı çizili ifade ise, cümlede haber ögesi olup çoğuldur. İbn Mesut'un kıraatine göre ise *فاقطعوا أيماهما* ifadesi, *أَيَّيْهُمَا* kelimesine bedeldir, ancak bu şaz bir kıraattir. Çünkü tek kanaldan gelen bir rivayettir. Diğer taraftan şu da bir hakikattir ki söz konusu sahabenin bu kıraatı, âyet-i kerîmeyi tefsir etmek amacına matuftur.⁸⁰ Burada söz konusu kelimenin tekil yerine çoğul yapılması, çoğulun ikil ile olan münasebetinden kaynaklıdır. Nitekim bazı usul bilginleri, müsennanın cemi yani çoğul hükmünde olduğunu ifade etmişlerdir. Sîbeveyhi ise *فاقطعوا أيديهما* âyet-i kerimesini delil göstererek birinci kelimenin *قلوبكما* şeklinde ya da *أيديكما* şeklinde tekil olmasını arasında her hangi bir fark görmemiştir. Eğer atıf harfi ile içerikleri farklı olursa bu durumda *نفس زيد و عمرو* şeklinde kelimenin tesniye ve cemi yerine tekil olması tercih edilir. Böylece muzaf olan (tamlayan) kelimenin zahiri ile muzafun ileyh olan (tamlanan) kelimenin zahiri birbirine muvafık hale gelmiş olur. Eğer muzaf olan kelime, muzafun ileyh olan kelimedenden bir parça değilse, tam aksine ayrı bir şey ise bu durumda *لقيت غلامي الزيدان* şeklinde bir karışıklık ve kapalılığın meydana gelmesi durumu oraya çıkabilir ve muzaf olan kelimenin tesniye edilmesi gerekir. Eğer bir karışıklığın ve kapalılığın meydana gelmeyeceğinden emin olunursa o zaman el-Ferrâ ve Yunus'a göre kıyasi olarak cem edilmesi, yani çoğul kipte kullanılması mümkün olur. Bu iki dil bilgini dışındaki kimseler ise bunun olamayacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bunlar, bunun ancak *ضع*

⁷⁹ Eyyüb b. Musa el-Hüseyni el-Karimi el-Kefevi Ebü'l-Bekâ el-Hanefi, *el-Küllîyyât mu'cem fi'l-mustalahat ve'l-furuki'l-lügaviyye*, thk. Adnan Derviş & Muhammed el-Mısri, (Beyrut: Müessesetü'r-risale, ts.) s. 830.

⁸⁰ Subhi es-Salih, *Mebahis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Darü'l-ilm lil-melâyîn, 2000), s. 110-11.

رحالهما (O ikisinin bineğine yükle) şeklinde kıyasî değil semai olarak mümkün olduğunu ifade etmişler, böylesi bir cümlede kapalılığın söz konusu olmayacağını, zira yukarıdaki cümlede olduğu gibi iki yolcu için iki binek gerektiğinin malum olduğunu belirtmişlerdir.⁸¹

1.4.7. Muzaf Olan Alem (özel) İsimlerin Tesniyesi

es-Suyûti أبي بكر gibi muzaf olan âlem isimlerde muzaf olan kelimenin yani bir önceki kelimedeki أبي kelimesinin ve ikil olan muzafun ileyhi cem etmenin ابنا آدم şeklinde gereksiz olduğunu belirtmiştir. Örneğin burada ابنا آدم kelimesi, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerîm'de ائلهم نبأ ابني آدم بالحق “Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini oku” (Kur'an-ı Kerim, Maide 5/72) buyurarak bahsettiği Habil ve Kabil'i ifade etmektedir. Buradan Katil Kabil, maktul ise Habil'dir. Kûfeli dil bilginleri ise أبو اسمينin ابي بكر tesniye ve ابا البكرين şeklinde çoğul yapılabileceğini ifade etmişlerdir.

1.4.8. Terkib-i Mezci Olan Mürekkep İsimlerin Tesniyesi

es-Süyûti، بعلبك وسيويه - Baalbek ve Sîbeveyhi gibi terkib-i mezc yani iki veya daha fazla kelimedenden meydana gelen ve bir isme delâlet eden isimlerin semai olmayıp mehki (kulaktan kulağa aktarılan) gibi oldukları gerekçesiyle çoğu dil bilginini tarafından tesniye yapılamayacağını belirtildiğini ifade eder. Kûfeli dilciler ise bu mürekkep isimlerin de tesniye edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. İbn Hişam el-Hadravi, Ebü'l-Hüseyin b. Ebi'r-Rebi de bu görüşü tercih etmiştir. Bazı dil bilginleri ise ویه ile biten mürekkep isimlerin tesniye edilebileceğini belirtmişlerdir. Bunların cemi yapılması ise opsiyoneldir. Hattâb, *et-Terşih* adlı eserinde mürekkep isimler sonları irab edilerek tesniye yapıldığında حضر موتين وحضرموتان şeklinde olacağını, muzaf olarak irab edilerek tesniye yapıldığında ise حضرا موت وحضري موت şeklinde olacağını belirtmiştir. Sonu ویه ile biten mürekkep isimlerin ise tesniye ve cemi alametleri kelimenin sonunda ortaya çıkar ve سيويهان و سيويهون şeklinde olur. Bazı dilciler bu isimdeki ویه kelimesinin hafz edilerek سيوان و سيوان şeklinde geleceği görüşünü benimsemişlerdir.⁸²

Abbas el-Hasan ise bu konuda şunları ifade eder: “Bir Arap beldesi olan حضر موت Lübnan'ın bir kenti olan بعلبك ve dil bilginlerinin hocası olan Sîbeveyhi gibi

⁸¹ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 3/361.

⁸² es-Suyûti eş-Şâfiî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi*, 1/156.

mezci mürekkep isimler kendi başlarına direkt olarak tesniye yapılmazlar. Bu isimler, ذَوَاتْ kelimelerinin yardımıyla tesniye ve izafe olurlar. Bu bağlamda bu kelimeler "ذَوَاتْ بعلبك، وذاتا أو: ذواتا بعلبك، وزرت "ذَوَاتْ" بعلبك، وذاتى، أذواتى بعلبك، ونزلت بذوى بعلبك، وبذاتى أو: ذواتى بعلبك، şeklinde tesniye ve cemi yapılır. Araplardan bazıları, mezci mürekkep isimleri, بعلبك şeklinde hakiki müsenna gibi harf ile tesniye yapmaktadırlar. Bu daha hafif ve kolay bir kullanımdır. Çünkü müsennanın irabı konusunda diğer genel kurallara tabi tutulmaktadır. Bugün bu isimleri sadece bu şekilde tesniye etmek daha güzeldir. Bazı dilciler ise mürekkep ismin sadece ilkini harf ile mureb olarak tesniye edilmesini uygun görmüşler, bu bağlamda حضران ismini ref halinde بعلبك diğer حضران بعلبك kelimesini سیبویه kelimesini ise سیبان şeklinde ifade etmişlerdir. Nasp halinde ise bu kelimelerdeki الألف harfinin yerine بالياء harfi gelmektedir.⁸³

1.4.9. Terkid-i İsnat Olan Mürekkep İsimlerin Tesniyesi

İsmi-i fail siygasında gelen fiil, cümle olduğundan ذَرَى حَبًّا ve تَأَبَّطْ شَرًّا gibi kelimelerin tesniye yapılması mümkün değildir. Bu kelimeler tesniye yapılmak istenirse هَذَانِ ذَوَاتَا تَأَبَّطْ شَرًّا şeklinde başına başka bir kelime getirilerek tesniye yapılabilirler. Ya da bu kelimelerin başına اللّٰذَانْ kelimesi getirilir. Çünkü yukarıda da beyan ettiğimiz gibi cümlelerin tesniye edilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde sesler ve قيس قفه ya da ثَابَتْ قِطْنَةٌ gibi bir lakaba muzaf olmuş olan alem isimler de kendi başına tesniye yapılamaz.⁸⁴

1.5. Müsennanın İrabı Konusunda Nahiv Bilginlerinin Görüşleri

Sîbeveyhi, Ebu İshak, İbn Keysân ve İbnü's-Serrâc – الألف – elif ve الياء – Ya harfinin, irab bakımından زيد kelimesinin الدال – dal ve جعفر kelimesinin الراء – Râ harfi konumunda olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Delil olarak ise kelimenin, meful, fail veya benzeri konumunu ayırt etmek üzere bir mana ifade ettikten sonra irab edilebileceği hususunu ileri sürmüşlerdir.

Ebü'l-Hasan, el-Mazini ve el-Müberred ise bu harflerin irab harfi veya irab edici bir niteliklerinin bulunmadığını, fakat iraba işaret eden bir özellik taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda kelimede yer alan الألف – elif harfî, o kelimenin merfu (özne) konumunda olduğuna işaret eder. Eğer bu harf الياء – Ya ise, bu söz konusu kelimenin

⁸³ Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vafi*, 1/131.

⁸⁴ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdullâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî el-Hanefî, *el-Lübâb fî 'ileli 'l-binâ'i ve 'l-i'râb*, thk. Abdülilah en-Nebhan, (Dımaşk, Darü'l-fikr, 1416 h.), 1/97-98.

mecrur veya mansup olduğunu belirtir. Buradan hareketle bu dil bilginleri, eğer bu harfler irap harfleri olmuş olsaydı, bu harfler sayesinde kelimenin ref, nasp veya cer olduğu anlaşılmazdı, demişlerdir.

Ancak bu gerekçelendirmenin doğru olmadığı ifade edilmiştir. Zira bir harf kelimenin bir parçası olduğu halde aynı kelimeyi irab edebilir. Örneğin son harfi illetli olan fiiller, cezm olma durumunda bu harfler düşmektedir. Bir harfi bulunduğu kelimedden hazf etmekle irab oluyorsa bu harfin sabit kalması da bir irab olayı olarak değerlendirilebilir.

Ebû Ömer el-Cermî, الألف – elif ve الياء – Ya harflerinin, Sîbeveyhi gibi irab harflerinden olduğu görüşünü benimsemiş, ancak bunların kalb oluşunu, yani dönüşümünü irab olayı olarak kabul etmiştir. Onun bu görüşüne verilen cevapta kendisinin nasp ve cer durumundaki irabı manen yapıp lafzen yapmadığı; ref konumunda ise lafzen yapıp manen yapmadığını oysa dönüşümün hem lafzen hem manen olduğu belirtilerek tek bir isimde irabın ayrı yönlerini çatıştırdığı ifade edilmiştir.⁸⁵

el-Ferrâ ve Ebu İshak ez-Ziyadî ise الألف – elif harfinin tek başına bir irap olayı olduğu görüşünü benimsemişlerdir ki bu doğruya en uzak olan görüşlerden bir tanesidir. Nitekim Ebû Ali el-Fârisî'nin de belirttiği gibi الألف – elif harfinin tek başına bir irap olayı olduğu kabul etmek, kelimeye tesniye manası veren bir elifin, isimden hazf edildiğinde söz konusu isimin ve الألف – elif harfinin manasında bir değişiklik meydana getirmemesi gerekir. Nitekim bu görüşe göre kelimenin kipinde her hangi bir işlem söz konusu olmayıp sadece irabı hazf edilmiştir. Bu, ismin taşıdığı anlamın irabı hazf edilmeden önce de sonra da aynı kaldığına delalet eder. Örneğin زيدا ve benzeri isimlerin irabı hazf edildiğinde yani kelimedden çıkarıldığında, önceki taşıdığı manayı kaybetmez ve olduğu gibi kalması gerekir. Diğer bir husus da eğer الألف – elif harfi irab harflerinden olsaydı örneğin مزروان kelimesindeki واو – Vav harfinin الياء – Ya harfine dönüşmesi gerekirdi. Çünkü bu kelimenin dördüncü harfi taraf olarak gelmiş olup ondan sonraki الألف – elif زيدا و بكر الألف gibi irab almıştır.⁸⁶

⁸⁵ İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, 2/345-346.

⁸⁶ İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, s. 69-70.

Bazı dil bilginleri ise الألف – elif harfinin bir irab harfi olmadığını, ancak iraba delalet ettiği görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü bu harflerin irabı, زيد kelimesindeki الدال – dal ve عمرو kelimesindeki الراء – Râ harfi gibi olsaydı her hangi bir irab niteliği taşımazlardı. Örneğin ذهب زيد، وانطلق عمرو kelimelerinde bu söz konusu harflerin irabı aynı değildir. Burada bu harfler iraba delalet ettiğine göre irabın işaretleri kabul edilir, irab harfleri değil.⁸⁷

1.5.1. Müsennanın İrabı

Müsennanın irabı konusunda iki görüş vardır. Bunlardan birincisi ve meşhur olanı müsennanın الألف – elif ile ref، الياء – Ya ile ise nasp ve cer olduğudur. Kelimede bu iki harften önce ve sonra gelen harf ise أحببت الوالدَيْن كليهما، أفادني الوالدان كلاهما şeklinde meksûr olur.⁸⁸

Kinane, Beni Haris b. Ka'b, Bekr b. Vail, Zübeyd, Has'am, Hemdan, Fizara ve Uzra kabilelerin kullanımını benimseyen diğer görüşün sahipleri ise her üç durumda da yani nasp, cer ve ref durumlarında الألف – elif harfinin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.⁸⁹

1.5.2. Tesniyede Bulunan نون – Nun Harfi İle İlgili Nahivcilerin Görüşleri

Nahiv bilginleri, tesniyenin, yani Arapçadaki ikil kelimelerin sonuna نون – Nun harfinin eklenme sebebi hakkında birkaç görüş ileri sürmüşlerdir. Ebü'l-Bekâ el-Bağdadi'nin belirttiğine göre Sîbeveyhi ve Basralı dilcilerin çoğunluğu söz konusu نون – Nun harfi, hareke ve tenvine ivaz yani bedel olarak gelmiştir. Basra'dan kimi dil bilginleri ise نون – Nun harfinin رجُلان kelimesindeki gibi hareke ve tenvine، الرِّجَالان kelimesindeki gibi sadece harekeye، غُلَاما زيد cümlesindeki gibi sadece tenvine ivaz olarak geldiğini ifade etmişlerdir. Kimisi ise her durumda harekeye ivaz yani harekenin yerini aldığını, kimileri de her durumda tenvinin yerine geçtiğini ifade etmişlerdir.⁹⁰ er-

⁸⁷ Kemâleddin Ebü'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensari el-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (Kahire: Mektebetü'l-Mısriyye, 1424 h.), 1/20.

⁸⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 3, 508.

⁸⁹ Şemseddin Muhammed b. Abdülmünim b. Muhammed el-Cevceri el-Kahiri eş-Şafiî, Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, thk. Nevvaf b. Cezai el-Harisi, (Medine: Imadetü'l-bahsi'l-ilmiyye, 1423 h.), 1/196.

⁹⁰ Ebü'l-Bekâ el-Ukberi, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, 1/105-106.

Radî ise harekenin ifade ettiği anlamı ifade eden illet harflerini, harekenin yerine ivaz yapmaya gerek bırakmaz diyerek bu görüşe cevap vermiştir.⁹¹

el-Enbârî'ye göre ise tesniye ve cemi kelimelerin sonuna niçin نون – Nun harfi eklendiği konusunda nahiv bilginleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. Örneğin Sîbeveyhi, kelimenin sonunda bulunan bu söz konusu نون – Nun harfinin hareke ve tenvine ivaz olarak geldiği görüşünü benimsemiştir. Bazı nahiv bilgileri ise bunun kelimeye üç durum arz edeceğini belirtmişler, bu minvalde bunun bazen فرسان، رجلاً، وفارس şeklinde hem hareke hem de tenvine bedel olarak, bazen الفرسان، والفرسان şeklinde sadece harekeye bedel olarak bazen de sadece وعصوان، رحيان şeklinde tenvine bedel olarak geldiğini ifade etmişlerdir. Kûfeli bazı dil bilginleri ise söz konusu نون – Nun harfinin tesniye ile رأيت زيداً şeklindeki mansup tekil arasındaki farkı belirtmek için geldiğini ifade etmişlerdir.⁹²

Kimi Kûfeli nahiv bilginleri ise müsenna (ikil) kelimeye bulunan نون – Nun harfinin, tenvin ile aynı olduğunu, ancak iki sakin (harekesiz) harf bir araya geldiği için hareke koyulup sonuna eklendiğini ifade etmişlerdir. er-Radî, eğer bununla söz konusu نون – Nun harfinin aynı manada olduğu için tenvin gibi olduğunu kast ediyorlarsa bu görüşe katıldığını beyan etmiştir.

İbn Cinnî ise bunun müfret kelimeye göre değişeceğini, buna göre kelimeye tesniye anlamı katan نون – Nun harfinin bir yerde hem hareke hem de tenvine ivaz, bir yer de sadece harekeye ivaz, bir yerde ise sadece tenvine ivaz olacağını ifade etmiştir. Ancak esas itibarıyla bu tesniyedeki bu harf hepsi için ivazdır. Yani hem tenvin hem de harekenin yerine geçmektedir. Zira sadece harekenin yerine geçmiş olsa idi izafet durumunda veya kelimeyi belirli yapan لام – Lam harfi ile birlikte bulunması gerekirdi. Aynı şekilde sadece tenvine ivaz olsa idi de bu durumda izafet durumunda veya kelimeyi belirli yapan لام – Lam harfi ile birlikte bulunmaz, hazfedilmesi gerekirdi. Dolayısıyla tesniyede bulunan söz konusu نون – Nun harfi, bir yerde harekeye ivaz olarak gelir ki bu durumda hareke gibi kelimeye sabit kalır, bir yerde tenvine ivaz olarak gelir ki bu durumda da tenvin hazf edildiği gibi نون – Nun harfi de hazf edilir.⁹³

⁹¹ er-Radî el-Esterâbâdî, Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib, 1/89.

⁹² el-Enbârî, Esrârü'l-arabiyye, s. 65.

⁹³ er-Radî el-Esterâbâdî, Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib, 1, 89.

Sabbân'ın belirttiğine göre ise müsenna ve cemi isimlerde bulunan نون – Nun harfi, hareke ile irab edilen özelliklerin ve tenvinin düşmesi ile kelimenin kaybettiği özelliklerin yerine ivaz olarak geldiği söylenmiştir. Böylece tenvinin yerine geçmesine uygun olarak izafe durumunda bu ikisi hazf edilmektedir. Aynı şekilde her ne kadar hareke yerine ivaz olarak gelen tenvin hazf edilse de الألف – elif ve اللام – Lam ile birlikte نون – Nun harfi hazf edilmemiştir.

Diğer taraftan tesniyenin sonunda bulunan söz konusu نون – Nun harfinin, جاءني, خليلان موسى وعيسى, ومررت ببنين كرام örneklerinde olduğu gibi izafet durumunda meydana gelebilecek karışıklığı gidermek için geldiği de ifade edilmiştir. Aynı şekilde جاءني هذان örneklerinde olduğu gibi kelimenin ikil mi yoksa tekil mi olduğunu belirtmek için de tesniyenin sonuna نون – Nun harfinin getirildiği belirtilmiştir. İki sakin harf bir arada bulunduğundan müsenna ile birlikte kesre yapılır. Çünkü kelime çoğul yapılmadan önce bu işlem gerçekleşmiş olmakta, ardından çoğul durumunda farkı ortaya koymak için hareketin yerine geçmektedir.⁹⁴

1.5.3. Tesniye ve Cemide Bulunan نون – Nun Harfinin Harekesi ve Bunun İleti

İbn Cinni, tesniye yani ikil kelimedede bulunan نون – Nun harfinin harekesinin الزيدون şeklinde kesra, cemi kelimedede bulunan نون – Nun harfinin harekesinin ise الزيدون şeklinde fetha olduğunu belirtmiştir. Her iki harf de, iki sakin bir arada bulunduğu için hareke almıştır. Tesniye ile cemi kelimenin arasını ayırmak için hareketleri birbirinden farklı gelmiştir. Aslında tesniyede bulunan نون – Nun harfi, öncesinde الألف – elif harfi bulunması nedeniyle kesra olmaya daha uygun idi. Ancak نون – Nun harfi kalın, kesra ise ince olması nedeniyle bu ikisi arası uzlaştırılmıştır. Aynı şekilde cemi kelimenin نون – Nun harfinden önce gelen واو – Vav ve ياء harfi de böyledir. Bunlar kalın olduğu için bunlardan sonra gelen نون – Nun harfi, fetha yapılmış ve ortası bulunmuştur.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir ve denilebilir ki ضربت الزيدون, ومررت بالزيدون cümlelerinde bulunan نون – Nun harfi kesra yapılmakta, öncesinde ise ياء – harfi bulunmaktadır. Burada söz konusu نون – Nun harfi, أين وكيف kelimelerinde olduğu gibi ياء – harfi kelimesinin yerine fetha yapıldığı halde neden ikisi bir arada bulunmaktadır?

⁹⁴ İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, 2, 130.

Buna cevap olarak denilir ki الزيدىن والعمرىن kelimelerinde bulunan ياء – harfi, أين harfi, ياء – harfi ile de bulunması gerekmez. Yani lazıme değildir. Nitekim görüldüğü üzere نون – Nun harfi, رجالان وامرأتان örneğinde olduğu gibi ref durumunda bulunması zaten asıldır. Bu harfin nasp ve cer halinde bulunması ise asıl bir nitelik arz etmemektedir. Dolayısıyla bu tür kelimelerde bulunan ياء – harfi, نون – Nun harfini, أين harfini, ياء – harfi ile birlikte نون – Nun ve الفاء – Fa harfleri kadar bulunmasını zorunlu kılmaz. Daha basit bir ifadeyle الزيدىن والعمرىن kelimelerinde bulunan نون – Nun harfi, ياء – harfi ile birlikte أين kelimelerinde bulunan Nun ve الفاء – Fa harfleri kadar bulunması zorunlu harf değildir. Tesniyede ياء – harfinin bulunması lazım olmadığına göre asıl teşkil eden ref durumunda ياء – harfi bulunmaz. Dolayısıyla burada konu, kelimeyi tesniye yapmanın temel kuralı sayılan الألف – elifin hükmünü uygulamak gerekir. Buradan hareketle tesniye bir kelimeye bulunan ياء – harfi bu الألف – elifin yerine bedeldir. Eğer kelimenin nasp ve cer halinde نون – Nun harfi fetha, ref halinde ise kesra olmuş olsaydı tesniyede bulunan نون – Nun harfinin harekesi elbette farklı olurdu. Nitekim Araplardan bazıları cer ve nasp durumunda أين و كيف teşbih ederek söz konusu نون – Nun harfinin harekesini fetha okumuşlardır. Burada ياء – Ya harfi, eğer ğayr-i lazıme yani bulunması zorunlu değilse وضربت العمرىن ، و ضربت بالزيدىن örneğinde olduğu gibi lazıme olan yani bulunması zorunlu olan ياء – Ya harfinin hükmünü alır. Yine على شكلهdeki beyit de buna örnek olarak verilebilir.⁹⁵

el-Kisâi ve el-Ferrâ tesniye bir kelimeye bulunan نون – Nun harfinin ona özel olarak ياء – Ya harfi ile birlikte fetha olabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bazı dil bilginleri tesniyede bulunan نون – Nun harfinin الألف – elif harfi ile fetha okunabileceğini belirtmişlerdir. Şeybânî ve diğerleri ise نون – Nun harfinin الألف – elif harfi ile birlikte zamme olması gerektiği görüşünü benimsemişler, ياء – harfi ile birlikte ise bunun olmayacağını belirtmişlerdir. Araplardan aktarıldığına göre نون – Nun harfini irab ederek الألف – elif ile birlikte onu ref konumunda zamme yapan, ياء – harfi ile birlikte nasp konumunda fetha cer konumunda ise kesra yapanlarda da vardır.⁹⁶

⁹⁵ İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, 2/151.

⁹⁶ Ebû Hayyân, *İrtişâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, 2/556, 557.

1.5.4. Tesniye ve Cemi Kelimelerde Bulunan نون – Nun Harfinin Hazf Edilmesi

Müsenna ve cemi kelimelerin sonunda bulunan نون – Nun kelimenin başka bir kelimeye izafe edilmesi durumunda veya bir zaruret ya da bağ cümleyi kısaltmak için aşağıdaki örnekte olduğu gibi hazfedilir:

خَلِيلِي مَا إِنْ أَنْتُمَا الصَّادِقَا هَوَى ... إِذَا خَفْتُمَا فِيهِ عَذُولًا وَوَأَشِيَا

“Dostlarım, aşkta sadık olduğunuzda,

Onda kınayan ve laf taşıyandan korktuğunuzda...

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de el-Hasen kıraatine göre الصلاة والمقيمي الصلاة “Namaz kılanlar” (Kur’ân-ı Kerim, Hac 22/35) şeklinde geçen cemi isimin نون – Nun kelimesi de الصلاة kelimesi nasp şeklinde bu kurala tabi olarak hazfedilmiştir. Burada cemi isimin sonuna gelen نون – Nun harfi, غير معجزى الله örneğinde olduğu gibi sakın, yani harekesi لا – Lam harfinden önce الله lafzı nasp okunarak ihtiyari olarak hazfedilebilir. Yine bazılarının kıraatine göre لَذَائِقُوا الْعَذَابِ إِنْكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ cümlesinde العذاب kelimesi nasp edilerek نون – Nun harfi hazf edilmiştir.⁹⁷ Diğer taraftan نون – Nun harfi, لا – Lam harfi bulunmayan kelimeden en çok أحد “Onlar, hiç kimseye zarar veremezler” (Kur’ân-ı Kerim, Bakara 2/102) şeklinde hazf edilir.

Söz konusu نون – Nun harfi ayrıca, yarı izafet durumunda iki نون – Nun, لا غلامى بل يَدَاهُ نون – Nun harfi, izafet durumunda ya هُمَا خُطَّتَا إِمَّا إِسَارٍ وَمِئَةً ... وَإِمَّا دَمٌ ve غير محلي الصَّيْدِ ve والمقيمي الصَّلَاةِ ve هُمَا خُطَّتَا إِمَّا إِسَارٍ وَمِئَةً ... وَإِمَّا دَمٌ ve هُمَا خُطَّتَا إِمَّا إِسَارٍ وَمِئَةً ... وَإِمَّا دَمٌ şeklinde takdiri olarak hazfedilir. Bu yarı izafet ya da şibh-i izafete Ebu Hayyân لَا غَلَامِي لَكَ وَلِبَيْكَ وَسَعْدِيكَ وَدَوَالِيكَ وَهَذَا نِيكَ ve بَاتْنِي عَشْرَ وَاثْنَتَيْ عَشْرَةَ Hayyân verir. Bu cümlelerde bulunan الْكَاف – Kef harfi, hitap harfi olup zamir değildir. Bu konudaki en isabetli görüş budur. Bağ cümlesini kısaltmak için hazf edilen نون – Nun harfine gelince Sîbeveyhi ve el-Ferrâ’ya göre الالف – Elif ve اللام – Lam harfleri, mevsul olan müsenna ve cemi kelimelerindeki نون – Nun إِذَا خَفْتُمَا فِيهِ ... إِذَا خَفْتُمَا فِيهِ نون – Nun هُمَا خُطَّتَا إِمَّا إِسَارٍ وَمِئَةً ... وَإِمَّا دَمٌ قَتَلَا الْمُلُوكَ وَفَكَكَا الْأَغْلَالَ ve عَذُولًا وَوَأَشِيَا şeklinde olduğu gibi hazf edilir.⁹⁹

⁹⁷ Ebû Hayyân, *İrtişâfü’l-‘darab min lisâni’l-‘Arab*, 2/556, 557.

⁹⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetü’ş-şabbân âlâ şerhi’l-üşmûnî lielfıyyeti ibn mâlik*, 1/133.

⁹⁹ es-Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘fî şerhi Cem ‘i’l-cevâmi*, 1/187-188.

el-Ferrâ, burada sıla cümlesi yani ilgi zamirinin نون – Nun harfinin yerine ivaz olduğunu belirtmiştir. Yukarıdaki cümlede de görüldüğü gibi söz uzattığı için bu ilgi zamirinde bulunan tesniye نون – Nun, hazf edilmiştir. el-Müberred ise bu hazf işleminin ismi uzattığı için sadece اللذان واللذان kelimelerine has olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Arapçada الألف - elif ve اللام - Lam harfli sıla cümlelerinde bulunan نون – Nun harfinin hazf edildiği görülmemiştir. Müsenna isimlerde bulunan نون – Nun harfleri ise muzaf olmaları nedeniyle hazf edilmiş olması muhtemeldir.

el-Kisâî bunun alanını biraz daha geniş tutarak قام الزيدا نون – Nun harfinin hazf edilebileceğini ifade etmiştir. Ebu Hayyân ise بيبضك ثنتا ثنتان ومائتان kelimelerinin cümlede بيبضك ثنتا şeklinde gelebileceğini belirtmiştir. Bununla beraber kendisi, bu tür kullanımlarda yani Nun harfinin hazf edildiği bu durumlarda örneğin هَذَانِ وَهَاتَانِ kelimelerinde olduğu gibi müfret kelimelerde bir anlam karışıklığının meydana gelmemeli, diyerek bu görüşünü kayıtlamıştır. Böylece kendisi غير معجزى الله ve لَدَانِقُوا cümlelerinde yer alan cemi isimlerin kıraatinde el-Kisâî'nin benimsediği görüşten ayrı bir görüşü benimsemiş olmaktadır. el-Ahfeş ve Hişam ise ضاربك şeklinde zamir ile çakıştığında نون – Nun harfinin hazf edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Burada zamir, meful olduğundan nasp konumundadır. Burada نون – Nun harfinin izafe dışından hazf edilme sebeplerinden bir tanesi de muttasıl zamiri, munfasıl hale düşmekten korumaktır.¹⁰⁰ Daha önce de beyan edildiği gibi غير معجزى الله نون – Nun harfi, izafe olduğu için hazf edilmiştir. Sîbeveyhi'nin görüşüne göre buradaki نون – Nun harfi iki sakinin bir arada bulunmasından dolayı da hazf edilebilir.¹⁰¹ Ameş'in وما هم نون – Nun harfi şaz olarak da hazf edilmiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ es-Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fî şerhi Cem 'i'l-cevâmi*, 1/191-193.

¹⁰¹ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 2/109.

¹⁰² Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, 2/567.

İKİNCİ BÖLÜM

TESNİYE’NİN KUR’ÂN-I KERÎM’DEKİ KULLANIMLARI

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye, zahir yani açık ve müzmer yani gizli olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır.

2.1. Zahir Tesniye

Zahir tesniye de kendi içinde lafzi, lügavi, manevi, atıfla ve tekrarlarla yapılanlar olmak üzere beş kategoriye ayrılmaktadır. Şimdi bunları tek tek arz edelim.

2.1.1. Zahir Lafzi Tesniye

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen tesniye yani ikil kelimelerinin kullanım türlerinden birisi lafzi tesniye dir.¹⁰³ Bu tür tesniye kelimeler, Kur’ân-ı Kerîm’de hem mana hem de lafız olarak birbiri ile ittifak halinde bulunan iki lafız birlikte gelmiştir. Asıl tesniye olması nedeniyle Kur’ân-ı Kerîm’de en çok geçen tesniye türü budur. Birinci bölümde bu konuya değinerek lafzi tesniyenin dokuz şartı bulunduğunu ifade etmiş, nahiv bilginlerinin bu şartlar konusundaki ihtilaflarını beyan etmiştik. Şimdi lafzi tesniyeye Kur’ân-ı Kerîm’den bazı örnekler verelim.

Kur’ân-ı Kerîm’de lafzi tesniye, شهادة بينكم إذا حضر أحدكم الموت حين الوصية اثنان ذوا “Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şahitlik etsin” (Kur’an-ı Kerim, Mâide 5/106) âyet-i kerimesindeki örneğiyle آخران şeklinde gelmiştir. Burada آخران kelimesinin tekili olan الآخر kelimesi رجل آخر وثوب آخر örneğinde olduğu gibi dilde “başkası” anlamına gelmektedir.¹⁰⁴ es-Semîn el-Halebî âyet-i kerîmedeki أَوْ آخَرَانْ kelimesinin ikil siygasında geldiğini, ondan sonra gelen من غيركم ibaresinin ise آخَرَانْ kelimesinin sıfatı olduğunu

¹⁰³ Buna, ıstılahi, hakiki ve sînâi tesniye de denilmektedir.

¹⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, 4/12-13.

belirtmiştir. Burada sıfat cümlesi منكم manasına gelmiş olup bununla, size yakın olan, sizden olan, siz Müslümanlara yabancı olan kimselerden birisi kastedilmektedir. Burada bu منكم kelimesi ile “sizin dininizden olan kimseler”, ومن غيركم cümlesi ile ise ehl-i zimme olan kimselerin kastedildiği de söylenmiştir. En-Nehhâs birinci görüşü tercih etmiş ve demiştir ki Arapçada bu kelime belirsizlik üzerine kurulur. Çünkü آخر kelimesinin anlamı Arapçada cümlede geçtiği ilk kelimenin cinsinden bir mana ifade eder. Yani آخرت بکریم وکریم “Kerim’e uğradım, sonra da diğer Kerim’e uğradım” denilir ki buradaki diğer kelimesinin işaret ettiği Kerim ile önceki yani ilk unsur aynı olur. İkisi de Kerim’dir, ikisi de aynı cins isimdir. Dolayısıyla آخرت بجمار, آخرت بکریم “Bir eşeğe uğradım, sonra da diğer adama uğradım” şeklinde kullanılmaz. Bilakis آخرت kelimesi ile atıfta arası ayrılan isimler aynı cinsten olmalıdır. Dolayısıyla burada آخران أو kelimesiyle ifade edilmek istenen kimselerin “adil olan başka kimseler” anlamına gelmesi gerekir, çünkü kâfirler adil olmazlar.

Ebu Hayyân’ın da belirttiği gibi bu doğru bir görüştür. Çünkü آخرت kelimesi burada cümlede sonuna alınarak ilk ismin cinsinden olmayan başka bir cinse sıfat yapılmıştır. Yukarıda âyet-i kerîmede geçen آخران kelimesi ise kendisinden önceki آخر kelimesinin sıfatı ve ona dâhil olup ilk ismin cinsinin sıfatı kabul edilmez. Bu minvalde bu آخرت بکریم وکریم “Kerim’e uğradım, sonra da diğer Kerim’e uğradım” şeklinde gelir. Eger burada آخرت kelimesi sona getirilirse bu durumda آخرت بکریم وکریم “Kerim’e uğradım, sonra da diğer Kerim’e uğradım” şeklinde olur ki bu şekilde kullanımı doğru değildir. Âyet-i kerîmedeki kullanımı da bu şekilde değildir. Çünkü âyet-i kerîmedeki terkihi آخران من غيركم veya اثنان ذوا عدل منكم şeklindedir. Buradaki آخران kelimesi اثنان kelimesinin cinsindedir. Özellikle اثنان رجلان şeklinde geldiğinde آخران kelimesi اثنان رجلان cümlesindeki kelimelerin cinsinden olur. Ve ذوا عدل منكم ibaresi من غيركم ibaresinden farklı ise bu durumda آخران kelimesi ilk ibaredeki isimlerin vasfı sayılmaz. Aynı şekilde اثنان رجلان وآخران کافران cümlelerinde bulunan آخران kelimesi اثنان kelimesinin cinsindedir. Çünkü آخرت kelimesi, öne geçtiğinde ilk kelimenin sıfatı olma niteliğini kaybeder. Bunun Arap şiirinde de örneği bulunmaktadır.¹⁰⁵

İbnü’l-Cevzî, اثنان ذوا عدل منكم “sizin başkasının şahadeti” şeklinde takdir edileceğini ifade etmiştir. Âyet-i kerîmedeki اثنان ذوا عدل منكم ifadesi ile ilgili iki görüş varit olmuştur. Bunlardan birincisine göre bu “sizin din ve mezhebinizden başkası”

¹⁰⁵ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrat, (Şam: Darü’l-kalem, 2010), 4/460-461.

anlamına gelmektedir. İkinci görüşe göre ise “Müslüman olan sizin aşiret ve kabilenizden başkası” manası taşımaktadır. Buradaki أُو kelimesi hakkında da iki görüş varit olmuştur. Birincisine göre bu muhayyer bırakmak manası taşımamaktadır. Bilakis bu kelime, “şahitlik yapacak içinizden birisini bulamazsanız o takdirde başkası şahitlik etsin” demektir. İbn Abbas ve İbn Cübeyr bu görüştedir. İkinci görüşe göre ise söz konusu أُو kelimesi muhayyerlik ifade edip tercihi Müslümanlara bırakmaktadır. Bu ise Maverdi’nin görüşüdür.¹⁰⁶

Fahreddin er-Râzi ise أَوْ أَخْرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنَّ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ “Şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şahitlik etsin.” (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/106) âyet-i kerimesi hakkında, bu âyet-i kerîme, şahitlik yaptıracak kimsenin seferde olması şartıyla bu iki taraftan birisine şahitlik yaptırabileceğini ifade eder, demiştir. Eğer şahit tutulacak bu iki kimsenin Müslüman olması gerekse idi bu iki tarafın şahit getirilmesi için seferde olunması şartı getirilmezdi. Zira iste mukim iken olsun ister seferde, Müslüman bir kimseyi şahit tutması caizdir.¹⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de zahir lafzi müsennaya bir başka örnek ise لَمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ “Rabbinin huzuruna çıkıp hesap vermekten korkan kimseye iki cennet vardır” (Kur’an-ı Kerim, Rahman 55/46) âyet-i kerimesindeki جَنَّاتٍ (iki cennet) kelimesidir. İbn Âşûr, âyet-i kerîmenin baş kısmını teşkil eden لَمَنْ خَافَ cümlesindeki لام – Lam harfinin sahiplik bildirdiği yönündeki görüşü benimsemiştir. Yani rabbinin makamından korkan kimseye Allah verecek ve iki cennete sahip olacaktır. Rabbinin makamından korkan kimsenin, O’nun makamından korkan diğer kimselerin cinsinden ve cümlesinden olduğu konusunda bir şüphe yoktur. Burada bu “korkan” lafzı özel olmayıp bedel olarak umumi bir mana ifade eder. Tıpkı لَمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ âyet-i kerimesinde olduğu gibi. Buradan hareketle جَنَّاتٍ kelimesinin tesniyesi konusunda bundan muradın aynı cinsten olan iki cennet olduğu ifade edilebilir.

Bu جَنَّاتٍ kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de çoğul kipinde birden çok kez varit olmuştur. Burada جَنَّاتٍ وَمِنْ دُونِهِمَا cümlesinde gelen kelime aynı cinsten olan iki cenneti ifade etmektedir. Burada kelimenin tesniye siygasında kullanılması, çokluktan kinayed

¹⁰⁶ İbnü’l-Cevzî Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, (Beyrut: Darü’l-kütübi’l-‘Arabî, 1422 h.), 1/596.

¹⁰⁷ Fahreddin er-Râzî Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-ğayb*, (Beyrut, Darü ihyai’t-türasi’l-‘Arabî, 1420 h.), 12/451.

olabilir. Bunun yazı dilinde ve Kur’ân-ı Kerîm’de *ثم ارجع البصر كَرَّتَيْنِ بِنَقْلِكَ إِلَيْكَ الْبَصَرَ خَاسِئًا* “Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir” (Kur’an-ı Kerim, Mülk 67/4) şeklinde kullanımı mevcuttur. Yine *لَبِيبِكَ وَسَعْدِيكَ وَدَوَالِيكَ* cümlesinde de çokluktan kinaye olarak tesniye siygasında kullanılmıştır. Burada tesniye siygasının diğerlerine tercih edilmesi, önceki ve **sonraki kesmeleri ve de** kullanımları dikkate almak amacına matuftur. Nitekim surede yer alan karineler genelde tesniye şeklinde gelmiştir ki el-Ferrâ bu görüşe yakındır. Bunlardan hareketle *الْجَنَّتَيْنِ* kelimesi ile ilgili bütün tesniye kullanımlarından aslında cemi, yani çoğulluk murat edilmiştir. Burada *الْجَنَّتَيْنِ* kelimesi ile ilgili olarak muttakilere cennete bahşedilen saray kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim Allah’u Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de dünyadaki cennetleri tavsif ederken *لَقَدْ كَانَ* “Doğrusu Sebe’liler için yurtları için bir ibret vardır vardı; biri sağda diğeri solda iki görkemli bahçe” (Kur’an-ı Kerim, Sebe 34/15) buyurmuş, bu husus bu âyet-i kerîmelerde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸

ez-Zemahşerî bu âyet-i kerîme ilgili şunları ifade eder: “Eğer “O zaman Irak’ta bahçelerle çevrili küçük büyük birçok köy vardı. Buna rağmen, Allah Teâlâ Sebe halkının o iki bahçesini neden azametli göstermiş ve bir ibret saymıştır?” denilirse ben de derim ki Yüce Allah burada sadece iki muayyen bahçeyi değil, iki bahçe grubunu; ülkelerinin sağ tarafında Dihlem’de ve ülkenin sol tarafında yer alan, her biri birbirine mesafesi ve yakınlığı bakımından bir nevi tek bahçe gibi olan her iki grup bahçeyi kast etmiştir. Belli bir mahallede bulunan bahçeler gibi. Diğer taraftan burada halkın evlerinin her iki yanında yer alan bahçeler de kast edilmiş olabilir.”¹⁰⁹

Fahreddin er-Razi bu konuda şunları ifade eder: “Buradaki ifadenin tesniye (ikili) getirilişi ile ilgili olarak bazı kimseler bununla tek bir cennet kastedildiğini, bunun tıpkı, *أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ* “Onu cehenneme atın” (Kur’an-ı Kerim, Kâf 50/24) ayetindeki gibi olduğunu söylemişler ve bunu, şairin *وَمَهْمَهَيْنِ سَرَتْ مَرَّتَيْنِ ... قَطَعَتْهُ بِالسَّهْمِ لَا السَّهْمَيْنِ* şiirine dayandırarak Arapçada da böyle bir kullanım olduğunu ifade etmişlerdir. Buna delil olarak da, *مَهْمَةٌ* kelimesindeki zamirin tekil siygada getirilişini göstermişlerdir. Ancak bu

¹⁰⁸ İbnü’l-Kâsîh Ebü’l-Bekâ Nûrüddîn Ali b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî el-Bağdadi el-Mısri eş-Şafi el-Mukrî, *Sirâcü’l-kârî’i’l-mübtedî ve tezâkürü’l-mukrî’i’l-müntehî*, thk. Ali Sabbağ, (Mısır, Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1373 h.), s. 301.

¹⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gavâmi’zi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, (Beyrut Darü’l-kütübî’l-arabî, 1407 h.), 3/575.

görüş doğru değildir. Zira şiirde geçen السَّهْمُ kelimesi مَهْمَيْنِ ile iki çölün kastedildiğine delâlet eder. Çünkü eğer şâir bununla, tek bir çölü kastetmiş olsaydı, onlar onu geçme hususunda münakaşa etmez, hayretlerini ifade ederlerdi. Hayret edilecek şey de bu kimsenin, bu iki çölü tek bir sefer elbisesi ile ve tek bir السَّهْمُ ile geçmek istemesi ve bunun çok büyük bir kararlılığı ve azmi ifade ediyor olmasıdır. Zamire gelince bu, şiirden anlaşılan bir anlam ile ilgili olup " قَطَعْتُ كِلَيْهِمَا " – "Her iki çölü de geçtim" şeklinde takdir edilir. Bu ifade bir ism-i maksur olup, lafzı tekil, manası tesniyedir. Nitekim Arapça'da "her ikisi de malum ve meçhuldür" şeklinde bir şey için iki farklı anlam kullanılmaktadır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de " كَلْنَا الْجَنَّتَيْنِ أَتَتْ أَكْلَهَا " "her iki bahçe de meyvesini verir" (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/33) buyruğunda lafzı maksur, manası ise tesniyedir. Dolayısıyla burada zorlamaya gerek yoktur.

Allah Teâlâ'nın iki cennet yahut sayısız cennetler vermesinin önünce hiçbir mani yoktur. Nitekim daha sonra Allah'ı Teâlâ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ buyurmuştur ki bu âyet-i kerîme, buna örnek olarak verilebilir. Burada ikinci mana ise, doğrudur. Çünkü onlar, iki cennettirler. Bu konuda şu üç şey söylenebilir: Birincisine göre bu, bu iki cennetten birisi cinler, diğeri insanlar için olan iki cennettir. Çünkü âyet-i kerîmede bu iki varlıktan bahsedilmektedir. İkincisine göre ise bu söz konusu cennetin birisi yapılan iyilikler için, diğeri ise günahları terk için verilen cennettir. Çünkü insan bu iki şeyden mükellef tutulmuştur. Üçüncüsüne göre ise bu cennetlerden birisi mükâfat olarak, diğeri ise mükâfata ilave olarak verilen cennettir. Burada جَنَّاتٍ kelimesi ile biri maddî, diğeri ise ruhî olmak üzere iki cennet kastedilmiştir de denilebilir.¹¹⁰

İbnü'l-Cevzî ise Allah'tan korkan herkese âyet-i kerîme ayrı iki cennet mi verilecek ya da onlardan bir sınıfa iki cennet mi verilecek bu konuda ihtilaf vardır, demiştir. Nitekim âyet-i kerîmede مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ "Rabbi'nin makamından korkan kimse için..." buyrulmaktadır. Bununla tek bir kişi mi yoksa bir grup cemaat bir kast edilmiştir, işte burası ihtilafıdır. ez-Zemahşerî'ye göre burada جَنَّاتٍ – iki cennet şeklinde gelmesi, hem insanlara hem de cinlere hitap ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Burada sanki insanlar için bir cennet, cinler için bir cennet vardır denilmektedir.¹¹¹

¹¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/370.

¹¹¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, thk. Dr. Abdullah el-Halidi, (Beyrut, Darü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1416), 2/330.

Tesniye ismin Kur'ân-ı Kerîm'de zahir lafzi manada kullanılışına bir diğer örnek de *فإن لم يكونا رجلين فرجلٌ وامرأتان مِّن ترضون* “Eğer bu ikisi yoksa razı olacağınız bir erkek ve iki kadın şahit de olabilir” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/282) âyet-i kerimesindeki *وامرأتان* kelimesidir. Bu kelime iki kadın manasına gelip *أمرأة* kelimesinin müsenna halidir.

Âyet-i kerîmedeki “eğer bu ikisi yoksa” yani iki erkek şahit yoksa “razı olacağınız” adil olduklarını bildiğiniz “bir erkek ve iki kadın şahit de olabilir;” o zaman bir erkek ve iki kadın şahitlik etsin. Ceza ve kısas davaları dışında kadınların erkeklerle birlikte şahitlikleri Ebû Hanife'ye göre geçerlidir. “Çünkü kadınlardan biri yanıldığında”, unutarak, şahitliğe imkân bulamadığında “diğeri ona hatırlatır.” Bu ifaden, mefulün leh olduğu için mansup gelmiştir. Yani anlam, “şaşırmasını irade ederek” şeklindedir. “Kadının şaşırması nasıl Allah'ın muradı olabilir?” şeklinde bir itiraz gelebilir. Denilebilir ki yanılmak hatırlatmanın sebebi, hatırlatmak ise yanılmanın sonucu olduğu ve Araplar bu sebep-sonuç ikilisinden her birini diğerinin yerine kullandıkları için -çünkü bu iki şey birbiri ilintilidir- hatırlatmaya sebep olacak olan şaşırmamanın irade edilmesi, hatırlatmanın istenilmesi demektir. Burada âdeti “eğer biri hata ederse diğeri ona hatırlatsın” denilmek istenmiştir.¹¹²

Ebû Hayyân ise *وامرأتان* kelimesinin şaz olarak *وامرأتان* sakın hemze ile de okunduğunu ve bunun kurala uygun kıyasi bir kıraat olmadığını belirtir. Ancak hareketler art arda geldiği için hafifletmek maksadıyla söz konusu harf, sakın yapılabilir, yani harekesi kaldırılabilir.¹¹³

Muhammed Reşîd Rızâ ise tefsirinde bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak şunları ifade eder: “Allah'ı Teâlâ burada bir adamın yerine geçmek üzere iki kadının şahit tutulmasındaki sebep ve illeti, “olur da birisi şaşırsa diğeri ona hatırlatır” buyurarak açıklamış bulunmaktadır. Yani, birisi diğerini uyaracaktır. Çünkü kadın, dikkatinin az olup hafızada tutma gücü bulunmadığından hataya düşebilir ki, bu durumda birisi diğerine şahitliğini hatırlatmada bulunur ve böylece birisinin şahadeti diğerininkini tamamlar. Başka bir ifadeyle vaki olan bir konuyu tamamen unutabilir ve bunu tekrar hatırlamayabilirler. Bu yüzden de bir adama karşılık iki kadın şahidin bulundurulması bu sebebe irca edilmiştir. Çünkü birinin unutması durumunda diğerinin ona hatırlatması

¹¹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmiẓi 't-tenzîl ve 'uyûni 'l-eķāvil fî vüċûhi 't-te'vil*, 1/326.

¹¹³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baĥrû 'l-muĥîṭ*, 2/729.

ile bir adamın yaptığı şahitliği iki kişi yapmış olmaktadır. Bunun içindir ki âyet-i kerîmedeki إِحْدَاهُمَا lafzı, zahiri olarak tekrar edilmiştir. Yoksa bunun anlamı birçok tefsir bilginlerinin anladığı gibi birisi unutulması durumunda diğer ikincisi hatırlatsın değildir. Bu tefsircilerden bazıları –ki bu el-Hüseyin b. Ali el-Mağribî’dir- âyet-i kerîmenin kadın şahitlerden birisinin unutulması durumunda diğerinin ona hatırlatması anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.¹¹⁴

Seyyid Kutub ise bu konuda şunları söyler: Ama neden iki kadın? Buradaki nas ve ifadeler karşısında her hangi bir varsayımda bulunmamız mümkün değildir. Çünkü yasama hususunda her hükmün sınırları belirlenmeli, açıklığa kavuşturulmalı ve nedenleri bildirilmelidir. Âyet-i kerîmedeki “Biri yanılınca öbürü ona hatırlatsın...” ifadesi ile ilgili olarak diyebiliriz ki hata etmenin birçok nedeni bulunabilir. Örneğin bu yanılma ve hata; kadının akitler konusunda tam bilgiye sahip bulunmaması ve bütün inceliklerini ve şartlarını kavramamış olmasından meydana gelebilir. Bu yüzden gerektiğinde dikkatli bir şahitlikte bulunabilmesi için olay hakkında zihninde bir tür açıklık olmaz. Bu durumda konunun şartlarını diğeriyle birlikte hatırlamaya gayret ederler. Ayrıca kadının heyecanlı tabiatı sahip olması da onun yanılmasına neden olabilir. Çünkü biyolojik annelik görevi kadında mecburen psikolojik tepki ve reaksiyonlar meydana getirir. Bu mecburiyet kadını, evladının isteklerine, düşünmeden, ansızın ve hareketli bir şekilde cevap vermesi için duygusallık ve acelecilikle karşılık vermesini gerektirmektedir. Bu, Allah tarafından kadına ve çocuğa bahşedilen bir lütfun ve ihsanın eseridir. Kadının sahip olduğu bu tabiatı parçalara bölünmez ve bir bütünlük arz eder. Ayrıca bu tür bu tür hukuki işlerde akitlere şahitlik yapmak için bütünüyle heyecandan soyutlanmak ve olaylar hakkında etki altında kalmadan ve hissi hareket etmeden durup iyice düşünmek gerekmektedir. Burada iki kadın şahidin bulunmasını istemek bir sebepten ötürü yanılacak olursa diğeri hatırlatması için bir teminat ve garanti ifade etmektedir. Böylece olaylar ve meseleler bütün gerçekliğiyle aktarılmış ve hedef hâsıl olmuş olur.¹¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de zahir lafzi tesniye olarak gelen kelimelerden bir diğeri ise فَإِنْ غَرَّ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّ إِنَّمَا فَأَخْرَاجُ يَوْمَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولَآئِينَ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ “Eğer bu

¹¹⁴ Reşid Rıza, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-ammetu li kitab, 1990), 3/103.

¹¹⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, (Kahire: Daru's-şuruk, 1412 h), 1/336.

ikisinin günah işledikleri meydana çıkarsa, bunların haklarını haksızca aldığı kimselerden iki kişi onların yerini alır ve Allah adına yemin ederler” (Kur’an-ı Kerim, Mâide 5/107) âyet-i kerîmesinde geçen الْأُولَيَانِ kelimesidir.

Es-Sem‘ânî bu âyet-i kerîmede yer alan الْأُولَيَانِ kelimesinin الأولى ve الأولَى kelimelerinin tesniyesi olduğunu ifade etmiştir. Doğruya en yakın görüş budur. Bu âyet-i kerîmede anlatılmak istenen şudur ki eğer yemin edenlerin ihanet içinde oldukları tespit edilirse ölen kişinin yakınlarından iki kişi onların yerine geçecektir.¹¹⁶ İmam Bağavi, tefsirinde الْأُولَيَانِ kelimesinin ayette kendisinden önce geçen لِلْآخِرَانِ kelimesinin sıfatı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü burada الْأُولَيَانِ kelimesi marife yani belirli, الْآخِرَانِ kelimesi ise nekra yani belirsiz gelmiştir.¹¹⁷

İbnü’l-Cevzî’nin belirttiğine göre ise el-Ahfeş, الْأُولَيَانِ ibaresi ile âyet-i kerîmedeki iki kişinin kastedildiğini ifade etmiştir. Bu kelimenin tekili الأولى çoğulu ise الأولون şeklindedir. Tefsir bilginlerini bu konuda iki görüş beyan etmişlerdir. Birincisine göre bu iki kişi, ölen tarafın velileridir. Cumhurun görüşü bu yöndedir. Zeccâcî ise الْأُولَيَانِ ibaresi, çoğu Basralı bilginlere göre âyet-i kerîmede geçen يَقُومَانِ ifadesine bedel olarak matuftur. Böylece burada ölen tarafın yakınları olan bu iki kişi, o yeminlerine ihanet eden iki kişinin yerine geçmesi istenmiş olmaktadır. Anlatılmak istenen budur. Ebu Ali el-Fârisî’ye göre ise söz konusu الْأُولَيَانِ kelimesi, merfu mübteda olmak üzere hazf edilmiş olan mübtedanın haberidir ki bu durumda يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا şeklinde الأوليان kelimesi يَقُومَانِ yerine geçer ya da يَقُومَانِ kelimesinde bulunan zamirin yerine bedel olur. Bu durumda da يَقُومُ الأوليان (iki kişi yerine geçer) şeklinde takdir edilir. İkinci görüşe göre ise الْأُولَيَانِ kelimesi, iki zımî şahsı ifade etmektedir ki bu durumda cümle “o ikisi hıyanete daha yakındır” şeklinde takdir edilmiş olur. Böylece anlam, يَقُومَانِ (ikisi yerine geçer) ancak cezayı hak edenler bundan müstesnadır şeklinde olur.¹¹⁸

Zahir lafzi tesniyenin Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ (Kim geri dönerse bilsin ki Allah’a bir zarar

¹¹⁶ Ebü’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem‘ânî, *Tefsîrû l-Kur’ân*, thk. Yasir b. İbrahim & Ganim b. Abba, (Riyad: Daru’l-Vatan, 1997), 2/76.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me‘âlimü t-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah En-Nemr & Osman Cuma Damira & Süleyman Müslim El-Hurşî, (yy. Daru Tayyibe, 1420), 3/114.

¹¹⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü l-mesîr fî ‘ilmi t-tefsîr*, 1/598.

veremeyecektir. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır) (Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/144) âyet-i kerîmesindeki عَقَبَهُ kelimesidir.

İmam Taberî, âyet-i kerîmedeki يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ (geri dönerse) ibaresini, kat edilmekte olan yoldan ayrılarak gerisin geriye dönmek şeklinde tefsir etmiştir. Yapmakta olduğu her hangi dini bir işten veya hayırlı bir amelden dönen ve onu bırakan kimse için de bu tabir kullanılmıştır. Bunun için dininden dönen kimseye “mürted” denilmiştir. Nitekim Arapçada رَجَعَ عَلَى عَقْبَيْهِ (gerisin geriye dönerse) tabiri, ardı sıraya gerisin geriye, seyre başlamadan önce bulunduğu yöne dönen kimse için kullanılmıştır. Bu yüzdendir ki içinde bulunduğu durumu terk ederek başka bir yol ve iş tutan kimse için bir mesel haline gelmiştir.¹¹⁹

Râgıb el-İsfahânî der ki: “Bir insanın gerisin geriye dönüşünün hakikati nasıl tasavvur edilir, denirse şöyle cevap verilir: Bu hakikati tasavvur etmenin iki şekli vardır: Birincisinde insanın mevcut durumu ve marifetleri nazarı itibara alınır. Şöyle ki insan, erdemli davranışlarda bulunur, aşamalı olarak marifet kazanır ve kemal noktasına ulaşır. Onun anne karnındaki durumu, bitkilerin durumuna benzer. Daha sonra hayvanların, doğduktan sonra ise ilk olarak marifet iktisap ederek insan niteliğine erer. Bundan sonra ilim ve amel ile yükselmeye devam eder. Öyle ki sonunda ilim, amel ve fazilet bakımında meleklerin konumuna kadar yaklaşır. Bu noktada insan, eriştiği mertebenin gereklerine aykırı davranmaya başladığı zaman âyet-i kerîmede ifade edildiği şekliyle يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ dönüşü başlar ve gerisin geriye dönmüş olur. Bu dönüşün hakikatini tasavvur etmenin ikinci şekline göre ise insanın dini ve faziletleri göz önüne alınır. Şöyle ki Allah’u Teâlâ dinler meydana getirmiş, bunu yavaş yavaş tamamlamış ve en sonunda Hz. Peygamberi göndererek “Bugün size dininizi kemale erdirdim” (Kur'an-ı Kerim, Maide 5/3) buyruğuyla dinini ikmal etmiştir. Artık kimse Hz. Muhammed Hz. peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın peygamberliği ulaşır da o da onun şariat ve yolundan diğer hükmü kaldırılmış dinlere meylederse gerisin geriye dönüş olur bu husus yukarıdaki âyet-i kerîmede يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁰

İbn Atiye ise يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ cümlesinin imandan, bir işten veya her hangi bir şeyden dönen kimse için kullanıldığını ifade etmiştir. Burada العقب kökünden türeyen bir

¹¹⁹ et-Taberi, *Câmiü'l-beyân*, 3/163.

¹²⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Câmi'u't-tefsîr*, thk. Muhammed Abdülaziz Besyuni, (Tanta: Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1. Baskı, 1999, 1/332-333.

يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ şeklinde gelmiştir. Burada السُّوق kelimesinde öncesi zamme olan hemzeli vav meşhurdur.¹²⁵

Zahir lafzî tesniyenin Kur’ân-ı Kerîm’deki bir başka kullanımı ise فتیان şeklinde (Kur’an-ı Kerim, Yusuf 12/36) âyet-i kerîmesinde geçmiştir. فَتَى kelimesinin çoğulu فَعَلَ vezninde gelmektedir. Ebû'l-Abbâs, الْفَتَى kelimesinin azlık durumunda فَتْيَةٌ şeklinde, çokluk belirtmek için ise فَتَيَاتٌ şeklinde kullanıldığını ifade eder. Bunun dişili olan فَتَاةٌ kelimesinin çoğulu ise فَتَيَاتٌ şeklinde gelmektedir. Aslından yeni yetişen gençler için kullanılan الْفَتَى kelimesi, daha sonraları köle olan yetişkin gençler için kullanılmaya başlanmıştır.¹²⁶

el-Fîrûzâbâdî الْفَتَى kelimesinin “genç” ve “civanmert” kişi anlamına geldiğini فَتَيَانٍ ve فَتَوَانٍ şeklinde ikil gelen bu kelimenin فَتَيٌّ وَفَتَوَةٌ ve فَتَيٌّ وَفَتَوَةٌ şeklinde çoğul geldiğini ifade etmiştir. Bunun dişili olan فَتَاةٌ kelimesinin çoğulu ise فَتَيَاتٌ şeklindedir.¹²⁷ İbn Nehhâs ise فَتَيَانٍ kelimesinin فَتَى kelimesinin tesniyesi olduğunu belirtmiştir. Bu kelimenin الْفَتَوَةُ şeklindeki kullanımı ise şazdır. Âyet-i kerîmede bahsedilen bu iki gençten birisi, إِيَّيْ أَرَانِي أَعْصِرُ خُمْرًا (ben içki sıktığımı görüyorum) sözü, “rüyamda görüyorum” şeklinde takdir edilir ki cümlede bu hafz edilmiştir. Bundan sonra gelen نَبَيْنَا kelimesi ise hemzeli olduğu için الياء – Ya harfi, sabit kalmıştır. Bazıları bunu نَبَيْنَا şeklinde hemzeyi الياء – Ya harfine dönüştürüp hafifleterek de okumuştur. Bunu نَبْنَا şeklinde الياء – Ya harfini hafz ederek okuyanlar da vardır.¹²⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de zahir lafzî tesniye olarak geçen kelimelerden bir tanesi de بِلْ (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/64) âyet-i kerimesindeki مَبْسُوطَتَانِ kelimesidir. Bu kelime, مَبْسُوطٌ vezninde gelen مَبْسُوطٌ kelimesinin müsennası, yani ikilidir. El-Ezherî’nin belirttiğine göre Ebû Bekr b. el-Enbârî, بُسْطَانِ kelimesinin (el açık) manasına geldiğini ifade etmiştir. Bu kelimenin şiirde لِيَكُنْ وَجْهَكَ بُسْطًا تَكُنْ أَحَبَّ إِلَى النَّاسِ مِمَّنْ يُعْطِيهِمْ (Yüzün açık [mütebessim] olsun ki insanların kendilerine bir şeyler veren kimselerin en sevimlisi olasın) şeklinde kullanımı bulunmaktadır. Bu beyitte geçen

¹²⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhtî fi’t-tefsir*, 8/244.

¹²⁶ el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mişbâhu’l-münîr fi ġaribi’s-şerhi’l-kebîr*, (Beyrut: Mektebetü’l-ilmiyye, ts), 2/462.

¹²⁷ Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhtî ve’l-kabesü’l-vasîf el-câmi’ limâ zehebe min luġati’l-‘Arab şemâ’if*, (Beyrut Müessesetü’r-risale, 2005), s. 1320.

¹²⁸ en-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 2/103.

بَسُطَ وِبَسُطَ kelimeleri, مبسوطتين (açık) anlamına gelmektedir. Burada البساط kelimesi, بَسُطَ kelimesinin çoğulu olup Araplar içinde yavrusuyla beraber serbest bırakılmış deveyi ifade etmektedir. Araplar arasında bu kelime بَسُطَ وِبَسُطَ şeklinde kullanılır. Burada بَسُطَ kelimesinin çoğulu بُسَاطٌ, diğer بَسُوطَ kelimesinin çoğulu ise بُسُطٌ şeklindedir. Taberî tefsirinde bu âyet-i kerîmeyi açıklarken “Bilakis Allah'ın iki eli de açıktır. O, yarattıklarını dilediği gibi rızıklandırır; eli sıkı ve kapalı değildir” demiştir.¹²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de zahir lafzi tesniye olarak geçen kelimelerden bir diğeri وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَعْلَبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ “Eğer sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle iki bin kişiyi yener” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 8/66) âyet-i kerimesinde geçen أَلْفَيْنِ kelimesidir. Arapça'da فَعْلٌ vezninde gelen bu kelime, أَلْفٌ – elif ile tesniye yapılmıştır. İbn Manzûr, الألف kelimesi ile ilgili olarak sayı bildiren belirli ve eril bir kelimedir, demiştir. Bunun çoğulu أَلْفٌ şeklindedir. Bu kelimenin وَأَلْفٌ وَأَلْفٌ şeklinde kullanımı da olup sayı bildiren cümlelerde birincisi örneğin ثَلَاثَةُ أَلْفٍ (üç bin) şeklinde gelmektedir. Diğeri أَلْفٌ kelimesi ise çoğulun çoğulu olup âyet-i kerîme de أَلْفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ “Ölümünden sakınarak binlerce kişinin” şeklinde geçmiştir.¹³⁰

âyet-i وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ صَابِرَةٌ يَعْلَبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ Hindistanlı âlim Senâullah Pânîpetî, kerîmesi ile ilgili olarak der ki: “Allah'ı Teâlâ, bu âyet-i kerîmede savaş konusunda tarafların sayısının ondan yarıya düşürmüş ve Müslümanları iki katı fazla saymıştır. Bu durumda Müslümanların sayısı, düşmanlarının yarısı kadar olduğunda kaçmaları caiz olmaz.”¹³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de zahir lafzi tesniye olarak geçen kelimelerden bir diğeri ise فَاصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ “İki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah'tan sakının, böylece umulur ki merhamet olunursunuz” (Kur'an-ı Kerim, Hucurat 49/10) âyet-i kerimesinde geçen أَخَوَيْكُمْ kelimesidir. Arapça فَعْلٌ vezninde gelen bu kelime أَخٌ kelimesinin ikilidir. Muhammed Emin el-Hererî'nin bildirdiğine göre cumhur, bu kelimeyi بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ şeklinde tesniye siygası ile okumuştur. Çünkü anlaşmazlık en az iki kişinin arasında vuku bulabilir. İki kişi arasında çıkan anlaşmazlığı gidermek ve aralarını düzeltmek gerekli ise daha fazla kişiler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek öncelikle gereklidir. Bir diğer kıraate göre ise bu kelime إِيخوتكم şeklinde الألف – Elif ve

¹²⁹ Teberî, *Camiu'l-beyan*, 10/452.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/9.

¹³¹ Muhammed Senâullah el-Mazhari *et-Tefsîrü'l-Mazharî*, thk. Gulam Nebi et-Tunusi, (Pakistan Mektebetü'r-reşidiyye, 1412 h.), 4/111.

النون – Nun harfinin birleştirilerek okunmaktadır. Bir rivayette el-Hasen, İbn Amir, Zeyd b. Ali ve Yakup بين إخوانكم şeklinde okunmuştur. Âyet-i kerîmede geçen الأخوين kelimesi ile الطائفتين – iki grubun kast edildiğini ifade etmiştir. Çünkü tesniye lafzı ile çoğul kast edilebilir.¹³²

Kur’ân-ı Kerîm’de zahir lafzi tesniye olarak geçen kelimelerden birisi de إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ “sağında solunda oturmuş iki alıcı [yaptıklarını] alıp kaydederken” (Kur’an-ı Kerim, Kaf 50/17) âyet-i kerimesinde geçen مُتَلَقِّيَانِ kelimesidir. Bu kelime مُتَلَقٍّ kelimesinin ikilidir. İbn Âşûr der ki: Âyet-i kerîmede yer alan الْمُتَلَقِّيَانِ kelimesi, aynı الْعَهْدُ kelimesi gibi ya da cins isimin tarifi gibi marife yapılmıştır. Bu kelimenin ikil oluşu ise söz konusu bu cinsin iki ayrı şey olduğunu belirtmek içindir. Bu kelimesinin kökü olan التَّلَقَّى kelimesi, bir şeyi, o şeyi veren kimseden almak anlamına gelmektedir. Bu kelime, insan çıkan eylem ve sözlerin kayıt edilmesinden istiareddir. Meful ise âyet-i kerîmedeki “O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!” (Kur’an-ı Kerim, Kaf 50/18) ifadesinin delaleti nedeniyle hazf edilmiştir. Böylece onların bütün fiil ve sözlerinin sayıldığı ve kayda geçtiği ifade edilmek istenmiştir. Âyet-i kerîmeden her insan için onun eylemlerini kayda geçiren ve sayan iki melek bulunduğu, bunlardan birinin insanın sağında, diğerinin ise solunda bulunduğu anlamı çıkmaktadır. Geçeli senetlerle rivayet edilen hadislerde sağda bulunan meleğin insanın iyiliklerini, solda bulunan meleğin ise kötülüklerini kaydettiği beyan edilmiştir. Hadislerde aynı zamanda insanın mükellef bulunduğu andan ölünceye kadar kendisinden ayrılmadığı da ifade edilmiştir.¹³³

Kur’ân-ı Kerîm’de zahir lafzi tesniye olarak geçen kelimelerden bir diğeri ise مُدْهَمَّتَانِ “İkisi de yemyeşil” (Kur’an-ı Kerim, Rahman 55/64) kelimesidir. Bu kelime, مُدْهَمَّاة kelimesinin tesniyesidir. Burada مُدْهَمَّاة kelimesi, meyve ve yemişle dolu güzel kokan ve siyaha çalan yemyeşil bahçe anlamına gelmektedir. Örneğin ادهام الزرع tabiri Arapçada bitkinin koyu yeşile dönmesi anlamına gelir. Buradan hareketle مدهمتان âyet-i kerîmesi, güzel kokuyla dolu, yeşilin şiddetinden artık siyaha dönmüş iki bahçe anlamına gelmektedir. Zeccâcî de bu kelimenin siyaha dönmüş yeşil iki bahçe anlamına

¹³² el-Hereri eş-Şafi, *Hadaiku’r-ruh*, 27/363-364.

¹³³ İbn Âşûr, *Tahrîrû’l-ma’ne’s-sedîd ve tenvîrû’l-’akli’l-cedîd min tefsîri’l-kitâbi’l-mecîd*, (Tunus Daru’t-Tunusiyye, 1984), 26/201-302.

geldiğini ifade etmiştir. Burada çok aşırı derecede yeşil olmasından dolayı cennet için *اَسْوَدَّتْ* kelimesi kullanılmıştır. Mesela Arapça’da koyu yeşil ifade etmek için *اَسْوَدَّتْ* ibaresi kullanılmaktadır. Diğer taraftan Araplar yeşil olan her şeyi için siyah anlamına gelen *اَسْوَدَ* kelimesini de kullanmaktadırlar. Irak köyleri, çok yeşil olduğu için siyah mastarı olan *سَوَادًا* kelimesi kullanılmıştır.¹³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de zahir lafzi ikil kelimelerin bu şekilde birçok örneği bulunmaktadır ki bizler konu çok uzar diye burada bırakıyoruz. Bununla birlikte bu söz konusu kelimelerin hepsi, bahsettiğimiz hükümlere tabidir. Örneğin *فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ* “o zaman iki ay üst üste oruç tutarlar” (Kur’ân-ı Kerim, Mücadile 58/4) âyet-i kerimesindeki *شهرين* kelimesi, *فَعَلَ* vezninde ikil olarak gelmiştir. Rağib el-İsfahani’nin de belirttiği gibi *شهرين* (iki ay) kelimesinin tekili olan *الشَّهْرُ* (ay) kelimesi, meşhur olan ve hilalin görülmesi olan tamam olan şeydir. Ya da güneşin bir noktadan diğer noktaya yaptığı on iki devreden biridir.¹³⁵ El-Cevheri de benzer bir açıklama getirerek *الشَّهْرُ* kelimesinin aylardan biri olduğunu ifade etmiştir. Arapçada bu kökten türeyen *أَشْهَرْنَا* kelimesi, yeni ayın geldiğini ifade eder. Aynı kökten türeyen *الشُّهُرَةُ* (şöhret) kelimesi de bir şeyin gün yüzüne çıkmasını, açıklık kazanmasını ifade etmektedir.¹³⁶ İbn Nehhâs, *شهرين* ibaresindeki *شهرين* kelimesinin zarf olabileceğini ifade etmiştir. Ancak bu kelime *شهرين* şeklinde meful olarak gelirse bu durumda zarf olmaz.¹³⁷ İbn Sîde el-Mursi ise *الشَّهْرُ* kelimesinin “ay” anlamına geldiğini, meşhur ve zahir olması nedeniyle bu adı aldığını ifade etmiştir. Bunun çoğulu *أَشْهُرٌ* ve *شُهُورٌ* şeklindedir.¹³⁸

2.1.2. Lüğavi Tesniye

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen tesniye yani ikil kelimelerin çeşitlerinden birisi de lüğavi tesniyedir. Bu tesniye çeşidi de tesniye siygasında gelir, ancak lafzi tesniyenin taşıdığı şartlarından birini taşımaz. Bu çeşit tesniye, mülhak tesniye olarak da isimlendirilmiştir.

¹³⁴ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-‘arûs*, 32/196-197.

¹³⁵ er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudi, (Beyrut, Darü'l-kalem, 1412 h.), s. 468.

¹³⁶ Cevherî, *eş-Şîhâh tâcû'l-luğa ve's-şîhâh 'ul-arabiyye*, Ahmed Abdülğafur Attar, (Beyrut Darü'l-ilmî li'l-melayin, 1987), 2/705.

¹³⁷ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur’ân*, 4/248.

¹³⁸ İbn Sîde el-Mürsî, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, thk. Abdülhamit Hindavi, (Beyrut, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 4/185.

2.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Farklı İki Lafzın Tesniye Yapılması

Arap dil bilimcilere göre bir ismin diğer isme galip gelmesi hariç iki farklı lafız tesniye edilemez. Bu ise sadece semai lafızlarda söz konusudur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen tesniyelere baktığımızda iki farklı lafzın birlikte tesniye yapıldığını görüyoruz. Şimdi bunların örneklerine geçelim.

Bunun bir örneğini وبالوالدين إحسانا “Anne babaya iyilik edin” (Kur'an-ı Kerim, İsrâ 17/23) âyet-i kerimesindeki الوالدين lafızda görmekteyiz. Burada الوالدين kelimesi “Anne ve baba” anlamına gelmektedir. Bunların her biri için والد والد kelimesi kullanılır. Ancak “anne” kelimesinin والد şeklinde değil, sonunda التاء – Ta harfi ile والدة şeklinde olması gerektiği söylenmiştir. Burada الوالدان kelimesi zahiri anlamı “iki baba” olduğu halde “anne ve baba” anlamında müzekker müennese galip getirilerek tesniye yapılmıştır.¹³⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de lafzi lügavi müsenna olarak geçen bir diğer kelime ise قلنا “Ve ona, her birinden iki çift koymasını söyledik” (Kur'an-ı Kerim, Hûd 11/40) âyet-i kerimesindeki زوجين kelimesidir. Burada da aynı şekilde müzekker, müennese tağlib edilerek tesniye yapılmıştır.

el-Kurtubi, زوجين kelimesi ile karı ve kocanın kastedildiğini ifade eder. Böylece her bir canlıdan birer çift alınarak tufandan sonra neslin devamı sağlanmıştır. Hafs, âyet-i kerîmede geçen زوجين اثنين من كل cümlesindeki كل kelimesini, tenvinli olarak okumuştur.¹⁴⁰ Yani her bir şeyden birer çifti gemiye al anlamına gelmektedir. Her iki kıraatin de ifade ettiği anlam birdir. Bu da her bir şeyi, ihtiyaç duyduğu ve olmazsa olmaz olan bir şey ile birlikte aleyhisselâm demektir. Arapçada eğer bir şeyin diğeri olmadan olması söz konusu değil ise bu nevi iki şey için زوجين ifadesi kullanılır. Diğer taraftan Araplar, bu iki şeyden her birisi için de زوجا ifadesini kullanırlar. Örneğin bir kişi iki ayakkabıya sahipse onun زوجا نعل ifadesi kullanılır. Bu minvalde Kur'ân-ı Kerîm'deki “Ve o erkek ve dışıdan ibaret olan iki çifti yaratmıştır” (Kur'an-ı Kerim, Necm 53/45) ayeti buna örnek olarak verilebilir. Bazen زوجين ifadesi iki tür, iki sınıf anlamında da kullanılır ve her bir türe için de زوج kelimesi kullanılır. Örneğin Kur'ân-ı

¹³⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû 'l-muḥîṭ*, 1/280.

¹⁴⁰ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü 'l-kâri 'i 'l-mübtedî ve tezkârü 'l-muḥri 'i 'l-müntehâ* s. 250.

Kerîm’de وَانْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ “Ve her çeşit (zevc) güzel bitkiden bitirdik” (Kur’an-ı Kerim, Kaf 50/7) şeklindeki kullanımı buna örnek verilebilir.¹⁴¹

Kur’ân-ı Kerîm’de lügavi olarak geçen bir diğer müsenna ise وَلَا بُؤَيْهَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا “Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır” (Kur’an-ı Kerim, Nisa 4/11) âyet-i kerimesindeki أبواه kelimesidir. Burada أبواه kelimesi, “anne ve baba” anlamına gelmektedir. Bu kelime أبوه و أمه kelimesinin birleşik tesniye halidir. Burada الأب – baba lafzı, القمران kelimesinde olduğu gibi tesniye halinde أم lafzına tağlîb edilmiştir. Nitekim القمران kelimesinde de القمر – Ay kelimesi, eril olduğundan الشمس – Güneş lafzına tağlîb edilerek tesniye yapılmıştır. Bu kelimenin tesniye olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.¹⁴²

Burada أب kelimesinden türetilen أبواه kelimesi, Sibeveyhi’nin de belirttiği gibi أبة şeklinde de gelebilir. Buna göre eril olan bir şeyin, dişil bir adı olabilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi أبة eril bir mana ifade edip dişil lafızda gelmiştir. Çünkü bu kelime, “anne babayı” ifade etmektedir. Aynı şekilde العين kelimesi de hem müzekker hem de müennes için gelebilir. Burada أبوان kelimesi kullanılarak hem anne hem de baba kast edilmiş olmaktadır. Ancak bu kelime ile müzekker bir varlık kastedilirse sadece nida durumunda bu şekilde kullanılabilir. Nida yani hitap cümleleri dışında bu kelime أبا şeklinde tesniye yapılmalıdır. Diğer taraftan الوالد kelimenin müennesi والدة olduğu gibi bu kelimenin müennesi ise أبة kelimesidir.¹⁴³

Kur’ân-ı Kerîm’de وَرَفَعَ أَبُؤَيْهَ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا “Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar” (Kur’an-ı Kerim, Yusuf 12/100) âyet-i kerimesinde أبواه kelimesi أبويه şeklinde de geçmiştir. Tefsir bilginleri, âyet-i kerîmede geçen bu kelime hakkında ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hayyân’ın belirttiğine göre ayetin zahirinden أبويه kelimesi ile ifade edilenlerin Yusuf aleyhisselâm’ın annesi Rahîl ve babası Yakup olduğu anlaşılmaktadır. El-Hasen ve İbn İshak anne hayatta idi, demişlerdir. Annenin, Bünyamin’den sonra vefat ettiği, ardından Hz. Yusuf’un rüyasının doğruluğunu göstermek için onun diriltildiği de söylenmiştir. Bu aynı zamanda El-Hasen ve İbn İshak’tan da nakledilmiştir. Bu أبويه kelimesi ile Hz. Yusuf’un babası Yakup aleyhisselâm ve teyzesi kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim

¹⁴¹ El-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 9/34-35.

¹⁴² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû’l-muḥîṭ*, 3/182.

¹⁴³ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 3/182; El-Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/263.

Yakup aleyhisselâm, Rahîl vefat ettikten sonra onunla evlenmişti. Dolayısıyla burada kastedilen kişi teyzedir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre ise bu kişi Hz. Yusuf'u büyütüp yetiştiren kişidir, zira böylesi kişiler için de “anne” diye çağrılmaktadır. ez-Zehravi'den nakledildiğine göre ise أبويه kelimesi ile Hz. Yusuf'un babası ve dedesi ya da annesi kastedilmiştir.¹⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de lafzi lügavi olarak geçen bir diğer tesniye de كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ “Daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yakup soyuna da nimetini tamamlayacaktır.” (Kur'an-ı Kerim, Yusuf 12/6) âyet-i kerimesinde geçen أَبَوَيْكَ kelimesidir. Burada أَبَوَيْكَ kelimesi ile müfessirlerin de ifade etmiş oldukları gibi “baba ve dede” kast edilmektedir. Ebu Hayyân, Arapların “baba ve dede” kelimeleri için أَبَوَيْنِ kelimesinin kullandıklarını belirtmiştir. Nitekim “baba ve dede” nesebin ve neslin direğidirler.¹⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de bu şekilde gelen tesniye kelimelerden bir başkası ise وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ “Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya, dediler” (Kur'an-ı Kerim, Zuhuruf 43/31) âyet-i kerimesinde geçen الْقَرْيَتَيْنِ kelimesidir. Bu kelime قَرْيَةٍ kelimesinin ikildir. Bu kelimenin mimarının ilerlediği, yargın ve yürütme otoritesinin bulunduğu ve merkezi pazarların kurulduğu ülke, anlamına geldiğini ifade edilmiştir. Bu kelime ile ifade edilen yerler, merkezi bir konuma sahip olup bir karargâh konumu taşırlar ve diğer köy ve kasabalar buraya bağlı bulunur. Bu âyet-i kerîmede الْقَرْيَتَيْنِ kelimesi ile Mekke ve Taif kast edilmiştir.¹⁴⁶ Bu minvalde olmak üzere Dicle ve Fırat anlamına gelen الرِّافِدَان kelimesi, düşen kartal ve uçan kartal anlamına gelen النَّسْرَان kelimesi, mızraklı balık ve mızraksız balık anlamına gelen السِّمَّاكَان kelimesi, iki tür yıldız ifade eden الْخَرَّاتَان kelimesi ve Habeşistan'a ve Medine'ye hicreti ifade eden الْهَجْرَتَان kelimeleri de bu şekildedir.¹⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de lafzi lügavi olarak geçen bir diğer müsenna da حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ “Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- “Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!” der. Ne kötü arkadaş!”

¹⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, el-Baḥrû'l-muḥîṭ, 5/347; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî *en-Nahvî, Muḡni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, thk. Mazin el-Mübârek & Muhammed b. Ali Hamdullah, (Dımaşk Darü'l-fikr, 1985), s. 448.

¹⁴⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, el-Baḥrû'l-muḥîṭ, 5/285.

¹⁴⁶ El-Mu'cemü'l-Vasît, 2/732.

¹⁴⁷ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkîṭ, *İşlâḥu'l-mantık*, s. 279.

(Kur'an-ı Kerim, Zuhuf 43/38) âyet-i kerimesinde geçen الْمَشْرِقَيْنِ kelimesidir. Müfessirler الْمَشْرِقَيْنِ kelimesi ile doğu ve batının kast edildiği الْقَمَرَيْنِ ve الْعَمَرَيْنِ kelimelerinde olduğu gibi tağlîb yöntemiyle tesniye yapıldığını ifade etmişlerdir.¹⁴⁸ İbn Kayyim'in da belirttiği gibi المشرق ve المغرب kelimeleri, Kur'an-ı Kerim'de bazen فلا أقسم برب المشرق والمغرب şeklinde çoğul, bazen رب المشرقين ورب المغربين şeklinde ikil bazen de رب المشرق والمغرب şeklinde tekil gelmiştir. Farklı yerlerde değişik siygalarla gelen son derece hikmet dolu bu husus çok iyi düşünülmelidir. Nitekim bu, Kur'an-ı Kerim'in azametini ve büyüklüğüne işaret etmektedir. Şöyle ki المشرق ve المغرب kelimeleri ile senenin günleri kastedilmektedir ki bunlar birden çok oldukları için çoğul olarak gelmiştir. Diğer taraftan doğunun ve batının ufukları kast edildiğine bu kelimeler المشرق والمغرب şeklinde tekil gelmiştir. Aynı şekilde güneşin batışı ve doğuşu anlatılmak istendiğinde de bu kelimeler ikil siygasında gelmiştir.¹⁴⁹

2.1.2.2. Kur'an-ı Kerim'de İsm-i Cem'in Tesniyesi

Arap dilcilerinin çoğunluğuna ism-i cemler tesniye yapılamaz. Kur'an-ı Kerim'e batığımızda ise cemi ismin tesniye yani ikil kalıbından gelmiş olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazılarını şu şekilde özetleyebilir.

Kur'an-ı Kerim'de tesniye olarak gelen ism-i cemlerden birisi وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ "Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler" (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/233) âyet-i kerimesindeki حولين kelimesidir. Burada tekili الحو olan bu sözcük, tam bir sene anlamına gelmektedir ki bunun çoğulu أحوال ve حوول şeklindedir.

Sibeveyhi'den nakledildiğine göre حوول şeklinde de gelmektedir. Cümlede وحال وَحَالٌ El-Halebî, "üzerinden bir yıl geçti" şeklinde kullanılmaktadır.¹⁵⁰ El-Halebî, âyet-i kerîmedeki حولين kelimesinin zaman zarfı olarak mansup geldiğini ifade etmiştir. Burada tam iki yılın tamamlanmasına bir işaret vardır. Çünkü الحوال kelimesi birkaç ayı eksik iki sene anlamına da gelebilmektedir. Dönüp durduğu için de sene için الحو kelimesi kullanılmıştır.¹⁵¹

Kur'an-ı Kerim'de tesniye olarak geçen cemi (çoğul) isimlerden bir diğer ise إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا "O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu"

¹⁴⁸ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-maşûn fî 'ulûmi 'l-kitâbi 'l-meknûn*, 9/589.

¹⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ'i 'u 'l-fevâ'id*, 1/127-128.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 11/184.

¹⁵¹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-maşûn fî 'ulûmi 'l-kitâbi 'l-meknûn*, 2/462.

(Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/122) âyet-i kerimesinde geçen طائفتان kelimesidir. Bu kelime, طائفة kelimesinin ikili olup âyet-i kerîmede Hazreç Kabilesi'nden Seleme oğulları ve Evs'ten Harise oğulları için الطائفتان şeklinde çoğul olarak gelmiştir. Bunlar iki tarafı temsil etmekteydi. Bu kelime ile Ensar ve Muhacir'den iki grubun kast edildiği söylenmiştir.¹⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye olarak geçen cemi, yani çoğul anlamı taşıyan isimlerin bir diğeri de الذَّيْنِ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ “İki birlik karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar” (Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/155) âyet-i kerimesinde geçen الْجَمْعَانِ kelimesidir. Bu الجمع kelimesinin ikilidir. Nahiv bilginleri bu kelimenin nadir durumlar dışından cemi ve tesniye yapılamayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü tür bildiren bir kelimedir. Eğer bu kelime ile Müslümanların ve müşriklerin birlikleri kast edilirse bu durumda bu kelimenin tesniye yapılabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁵³

Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul anlamı taşıyan isimlerin tesniye olarak geldiği bir diğer kelime de فَنَّتَيْنِ “Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?” (Kur'an-ı Kerim, Nisa 4/88) âyet-i kerimesinde yer alan فَنَّتَيْنِ kelimesidir. Bu kelime, cemaat ve topluluk anlamına gelen فئة kelimesinin ikilidir. İbnü's-Şecerî, âyet-i kerîmede geçen فَنَّتَيْنِ kelimesinin hal mahallinde olduğunu ifade eder. Buna göre manası “size ne oluyor ki onlar hakkında ikiye grup oluyorsunuz” şeklinde takdir edilir. Bu bahsedilen iki gruptan birisi münafıklara arka çıkmakta bir diğeri ise onları eleştirmekte idi. Bana göre bu kelimenin gerçek manası, مختلفين - “niçin ihtilaf eden ikiye gruba ayrılıyorsunuz” şeklindedir. Âyet-i kerîmede geçen في harfi-i ceri, bu manayı çıkarmaktadır. Yani “size ne oluyor ki münafıklar hakkında ihtilaf edip ikiye ayrı görüşe sahip oluyorsunuz” şeklindedir. Bu kelime, tıpkı التذكرة معرضين âyet-i kerimesindeki معرضين kelimesi gibi nasp edilmiştir.¹⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye olarak gelen cemi anlamlı bir diğer kelime ise ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا “Sonra da ikiye gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık” (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/12) âyet-i kerimesinde geçen الْحِزْبَيْنِ kelimesidir. Arapçada الحزب kelimesinin ikili olan bu kelime, bir grup insan, topluluk, birlik ve cemaat anlamına

¹⁵² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 3/46.

¹⁵³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 4/499; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-maṣûn fî 'ulûmî'l-kitâbi'l-meknûn*, 3/451.

¹⁵⁴ İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, 3/7.

gelmektedir. Cemi bir isim olan bu kelime, bir türü ifade ettiği için tesniye yapılmıştır.¹⁵⁵ Ebu Hayyân'ın İbn Atıyye'den naklettiğine göre âyet-i kerîmenin zahirinden anlaşılan odur ki burada الحزبين kelimesi ile ifade edilen iki gruptan birisi mağaraya sığınan gençlerdir. Diğer ise kent halkıdır. Müfessirlerin çoğu bu görüştedir. Burada الحزبين kelimesi ile âyet-i kerîmede mağaraya sığındıkları belirtilen gençlerin orada kaldıkları müddet konusunda ihtilaf eden iki kâfir grup kast edildiği de söylenmiştir.¹⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye olarak gelen cemi anlamlı bir diğer kelime de لَا أَبْرَحُ “Ta iki denizin birleştiği yere varmadıkça durup dinlenmeyeceğim” (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/60) âyet-i kerimesinde geçen البحرين kelimesidir. Bu kelime البحر kelimesinin ikili olup tek başına çoğul anlamı taşımaktadır. Ebu Hayyân'ın Mücâhid ve Katade'den naklettiğine göre bu kelime, yani iki deniz, Azerbaycan'ın arka taraflarından Fars topraklarındaki büyük denizden ve ayrılan kuzeyden güneye doğru akan bir koldur. Bu görüşe göre; Şam bölgesinin karasına yakın olan yerdeki iki denizin bir araya geldiği yer iki denizin kavuştuğu yer olmalıdır.¹⁵⁷

Diğer taraftan müfessirler وهو الذي مرج البحرين هذا عذب فرات و هذا ملح أجاج (O, iki denizi birbirine salıverendir. Bu tatlı, susuzluğu gidericidir. Şu da tuzlu ve acıdır) (Kur'an-ı Kerim, Furkan 25/53) âyet-i kerimesinde geçen البحرين – iki deniz kelimesi ile nerenin kast edildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri bununla suyu acı ve tatlı olan iki denizin kast edildiğini, kimisi Bizans ve Sâsânî denizi, kimisi de her yıl buluşan yerdeki deniz ile gökteki denizi olduğunu söylemiştir ki bu son görüş İbn Abbas'a aittir. Mücâhid ise bunun tuzlu suya dökülen nehir suları olduğunu ifade etmiştir ki bu birinci görüşten saha isabetlidir.¹⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye olarak gelen cemi anlamlı bir diğer kelime ise فَقَالُوا “Nitekim şöyle dediler: “Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!” (Kur'an-ı Kerim, Müminun 23/47) âyet-i kerimesinde geçen بَشَرَيْنِ kelimesidir. Ebu Hayyân, bu kelimenin tekili bulunduğu için tesniye olarak da gelmiştir, demiştir. Bu kelime aynı zamanda

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 1/308.

¹⁵⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû 'l-muḥîṭ*, 6/103.

¹⁵⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû 'l-muḥîṭ*, 6/506.

¹⁵⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû 'l-muḥîṭ*, 6/506.

müfret, müsenna, cemi müzekker ve müennese sıfat olabilmektedir.¹⁵⁹ el-Halebi, bu kelimenin, إن أنتم إلا بشر “Siz sadece insansınız” (Kur’an-ı Kerim, Yasin 36/15) âyet-i kerimesinde olduğu gibi tekil, ikil, çoğul müzekker ve müennes olarak gelebilir. Bu durumda sıfatı ile mevsufu birbirine uyum sağlar ki yakarıdaki âyet-i kerîme buna örnektir. Bu مثل kelimesi, gibi tekil yapılıdır. Çünkü kelimeyi müfret ve eril yapmanın kökü böyledir. Asla dışıl yapılmaz. Allah’u Teâlâ’nın مثلهم رأي العين buyruğunda da olduğu gibi ikili ve أمثالكم ثم لا يكونوا أمثالكم buyruğundan olduğu gibi çoğulu da bu kurala tabidir. Bununla sayısı değil insanlığın birbirine olan benzerliğinin kast edildiği de söylenmiştir. İkil yerine tekil ile yetinildiği de ifade edilmiştir.¹⁶⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye olarak gelen cemi anlamlı bir diğer kelime de فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ “Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler” (Kur’an-ı Kerim, Neml 27/45) âyet-i kerîmesinde geçen فَرِيقَانِ kelimesidir. Bu kelime bir grup insan anlamına gelen فريق kelimesinin ikilidir. Ez-Zemahşerî, âyet-i kerîmede geçen فريقان çekişen iki gruptan birinin mümin diğerinin ise kâfir olduğunu belirtmiştir. Burada iki grup ile Salih aleyhisselâm ve iman etmeyen kavmi kast edilmiştir de denilmiştir.¹⁶¹

Kur’ân-ı Kerîm’de cemi anlamı taşıyan ve ikil yapılmış olarak gelen bir diğer kelime de سَفَرُكُمْ لَكُمْ إِلَيْهِ الثَّقَلَانِ “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!” (Kur’an-ı Kerim, Rahman 55/31) âyet-i kerîmesinde geçen الثَّقَلَانِ kelimesidir. Dil bilginleri, الثَّقَلَانِ kelimesini insanlar ve cinler olarak açıklamıştır. Burada لكم – sizin kullanılmasının sebebi, الثَّقَلَيْنِ kelimesi her ne kadar ikil olsa da çoğul anlamı taşımasına dayanmaktadır. Örneğin ومية أحسن الثقلين وجهها وسالفة وأحسنه قذالا “Meyye insanların ve cinlerin yüzü, boynu ve ensesi en güzelidir” ifadesinde olduğu gibi أحسنه şeklinde sondaki zamiri tekil yaparsa bunda bir sakınca yoktur. Çoğul da yapabilir tekil de. Çünkü هو أحسن الفتیان وأجمله “o gençlerin en hoş, en güzelidir” cümlesinde olduğu gibi bu çoğul anlamı taşıyan tekil bir kelimedir. Burada bu cümle هو أحسن فتى وأجمله şeklinde takdir edilir. Eğer böyle olmasaydı الفتیان kelimesine hamlederek أجملهم şeklinde gelmesi gerekirdi.¹⁶² Bununla ilgili olarak الثَّقَلَانِ kelimesinin âyet-i kerîmedeki أي

¹⁵⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muhtâ*, 6/408.

¹⁶⁰ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü ’l-maşûn fî ’ulûmi ’l-kitâbi ’l-meknûn*, 8/347.

¹⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ’an haqâ’iki gâvâmi’i t-tenzîl ve ’uyûni ’l-eķâvil fî vücûhi ’t-te’vîl*, 3/151.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, 11/88.

kelimesine sıfat olduğu da söylenmiştir. Nasıl olursa olsun tek bir lafız, tekil, ikil ve çoğul anlamı taşıyan kelimeler için gelebilir.¹⁶³

2.1.2.3. Cins İsimlerin ve Masterların Kur'ân-ı Kerîm'de Tesniyesi

Arap dil bilginlerinin çoğuna göre cins isimler ve masterlar tesniye yapılamaz. Kur'ân-ı Kerîm'de geçenlere baktığımızda cins isimlerin ve masterların tesniye yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye yapılmış olarak gelen kelimelerden bir tanesi هَذَان “Şu ikisi Rableri hakkında çekişip duran iki taraftır” (Kur'an-ı Kerim, Hac 22/19) âyet-i kerîmesinde geçen خصمان kelimesidir. Bu kelime hasım, davalı veya taraf anlamına gelen خصم kelimesinin tesniyesi, yani ikilidir. Ebu Hayyan'a göre âyet-i kerîme geçen bu خصمان kelimesi, master olup burada “taraf” anlamında kullanılmıştır. Bu mana göz önünde tutularak ondan sonraki kelime اِخْتَصَمُوا şeklinde gelmiştir. Çünkü her anlaşmazlığın mutlaka bir tarafı bulunur. Kisâî'den bu kelimenin الخصم şeklinde الخاء – Kha harfi, kesre olarak rivayet edilmiştir.¹⁶⁴ El-Halebî de الخصم kelimesinin master olup tekil ve genellikle müzekker olarak geldiğini ifade etmiştir. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de اِخْتَصَمُوا اِذْ تَسَوَّرُوا âyet-i kerimesindeki kelime, bu minvalde gelmiştir. Bu kelimenin tesniye ve cemi yapılması da mümkündür. Âyet-i kerîme buna delildir. Nitekim خصم kelimesi bir grup insanı ifade ettiği için âyet-i kerîmede bu ismin fiili, اِخْتَصَمُوا şeklinde çoğul siygası ile gelmiştir. Burada خصم kelimesinin manası dikkate alınarak طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا âyet-i kerîmesinde olduğu gibi bu fiil çoğul gelmiştir.¹⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye yapılmış olarak gelen ism-i masterlardan bir diğeri de اِضْأَعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ “Onun cezası ikiye katlanır” (Kur'an-ı Kerim, Ahzab 33/30) âyet-i kerîmesinde geçen ضِعْفَيْنِ kelimesidir. Kat ve katlanma gibi anlamlara gelen ضِعْفَيْنِ kelimesi, ضعف kelimesinin ikili olup mastardır. İbn Manzûr, masterların tesniye ve cemi olmadığını ancak âyet-i kerîmede bu şekilde geldiğini beyan eder. Bu âyet-i kerîmeden sonra gelen ayet, اِضْأَعَفْ ضِعْفَيْنِ kelimesi ile “iki kere azap”ın kast edildiğine delildir. Nitekim azaptan bahsedildikten sonra وَمَنْ يَفْعَلْ مِثْلَ ذَلِكَ وَرَسُولُهُ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِيَهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ

¹⁶³ Muhammed Übey el-Kalavi eş-Şinkîî, Fethu Rabbul beriyye fi şerhi nazmil acrumiyye, şrh. Ahmed b. Amir b. Musait el-Hazimi, (Mekke. Mektebetü'l-esedi, 2010), 2/506.

¹⁶⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü 'l-muḥîṭ*, 6/360.

¹⁶⁵ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürri 'l-maşûn fi 'ulûmi 'l-kitâbi 'l-meknûn*, 8/247.

“Sizden kim de Allah’a ve Resulüne itaat eder, güzel işler yaparsa ona hak ettiği karşılığı iki kere veririz” (Kur’an-ı Kerim, Ahzab 33/31) denilmiştir. Allah’u Teâlâ, peygamberin hanımlarını diğer kadınlara üstün tutarak onlara iki kat ecir ve mükâfat veriyorsa, onlardan birisi bir kötülük işlediklerinde de başkalarının göreceği cezanın iki katını görmeleri icap eder. Bununla beraber bir iyiliğin karşılığında iki ecir verip de kötülüklerinin karşılığında üç ceza verilmesi caiz değildir. El-Ezheri, çoğu dil bilginlerinin bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Müfessirler ve Arap bilginleri de الضعف kelimesinin ضعفاه “Eğer bana bir dirhem verirsen sana iki katı vardır” şeklinde tesniye yani ikil yapılabileceğini ifade ederler. Aynı zamanda bu kelime إن أعطيتني درهما فلك ضعفه “Eğer bana bir dirhem verirsen sana bir misli vardır” cümlesinde olduğu gibi الضعف şeklinde tekil olarak kullanılıp الضعفين şeklinde ikil halinde verdiği mana da kast edilebilir. Bunun bu şekilde kullanılması mümkün olmakla beraber tesniye siygasında gelmesi daha uygundur.¹⁶⁶

2.1.2.4. Kur’ân-ı Kerîm’de Müphem İsimlerin Tesniyesi

Arap dil bilginleri, müphem isimlerin tesniye yapılmasını men etmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen âyet-i kerîmelere baktığımızda müphem isimlerin tesniye yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye olarak gelen müphem isimlerden birisi وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ “İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın” (Kur’an-ı Kerim, Nisa 4/16) âyet-i kerîmesinde geçen اللذان kelimesidir. Bu kelime, الذي kelimesinin ikilidir. Nahiv bilginleri, الذي kelimesinin, tesniye durumunda الياء – ya harfi sabit kalan القاضي kelimesi gibi olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla الذي ve التي kelimeleri, tesniye olmaları durumunda الياء – Ya harfleri sabit kalır. İbn Usfûr, اللذان kelimesinin النون – nun harfinin, âyet-i kerîmede olduğu gibi ancak الألف – elif harfi ile birlikte teşdit edilebileceğini ifade etmiştir. Bu kelime nasp ve cer konumunda الياء – ya harfi ile gelirse bu şeddelenmez, demiştir. Fakat İbn Kesîr’in أرنا للذين أضلانا âyet-i kerimesindeki kıraati, onun aleyhine bir delildir.¹⁶⁷ İbnü’ş-Şecerî الذي kelimesinin tesniyesi hakkında üç siyga vardır demiştir. Bunlardan birincisi اللذان şeklinde النون – nun harfi tahfif edilerek yapılır. İkincisi ise اللذان şeklinde النون – nun harfi şeddelenerek yapılır bu, Kureyş’e ait bir kıraattir. Diğeri ise اللذان şeklinde النون – nun harfi hafz edilerek yapılır.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü l-Arab*, 9/205-206.

¹⁶⁷ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürri l-maşûn fi ‘ulûmi l-kitâbi l-meknûn*, 3/621.

Bu Kûfeli dilcilerin görüşüdür. Basralı dil bilginleri ise النون – Nun harfinin ancak sıra cümlesi ile isim uzarsa hazf edilebileceğini söylemişlerdir. Bu kelime, النون واللذان يأتيانها – nun harfi tahfif edilerek de okunmuştur.

Buradaki النون – Nun harfini şeddeleyenler, bunu الياء – ya harfinin yerine ivaz yapmışlardır. Aynı şekilde هاتين ve هذان kelimelerindeki النون – nun harfi de tesniye durumunda hazf olan الياء – ya harfinin yerine ivaz olarak teşdit edilmiştir. Bu kelimelerde bulunan الياء – ya harfi, الشحي kelimesinin tesniyesi olan الشحيان kelimesinde olduğu gibi mureb olan kelime ile olmayan kelimenin arası tefrik edilmek için hazf edilmiştir. Bu minvalde olmak üzere الألف kelimesindeki الألف – elif harfi, ikil durumunda ذا şeklinde hazf edilmiş ve mureb olan الألف – elif harfine döndürülmüştür. el-Ferrâ, ذا kelimesinde bulunan الألف – elif harfi ile هذان kelimesinde bulunan الألف – elifin aynı olduğunu ileri sürmüş, muzmer olmayan bir isimdeki الألف – elifinin, kelimesinin tesniye olması durumunda sabit kalamayacağını söylemiştir. Buna delil olarak da onun, nasp ve cer durumundaki الألف – elif olduğunu ifade etmiştir. Bunun ancak tesniye الألف – elifi ve النون – nun olursa isimde sabit kalabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye olarak gelen müphem isimlerden bir diğeri de يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ “Bunun aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder” (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/95) âyet-i kerîmesinde yer alan ذوا kelimesidir. Bu kelime, ذو kelimesinin ikili olup “bir şeye sahip olan” anlamına gelmektedir. Bu ذوا kelimesinde bulunan الألف – elif harfi, kelime ikil olduğu için ref alametidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye olarak gelen müphem isimlerden bir diğeri ise ذَوَاتِي “acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçe” (Kur’an-ı Kerim, Sebe 34/16) âyet-i kerîmesinde geçen ذواتي kelimesidir. Bu kelime ذات kelimesinin ikili olup Ebu Hayyân’ın da belirttiği gibi âyet-i kerîmede en doğru ikil şekliyle gelmiştir. Bu bağlamda Rahman Suresi’ndeki ذواتا أفنان âyet-i kerîmesinde geldiği gibi ذواتي أكل şeklinde gelmiştir. Bunun ذاتا كذا şeklinde gelmesi de mümkündür.¹⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye olarak gelen mastar isimlerden birisi ise هَذَانِ خَصْمَانِ (Şu ikisi Rableri hakkında çekişip duran iki taraftır.) (Kur’an-ı Kerim,

¹⁶⁸ İbnü’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 3/55-56.

¹⁶⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muḥîṭ*, 7/271.

Hac 22/19) âyet-i kerîmesinde yer alan هَذَان (bu ikisi) kelimesidir. Bu kelime, هذا kelimesinin ikil halidir. İbn Hayyan'ın belirttiği üzere Allah'ı Teâlâ, ahirette saadet ehli ile şakilerden bahsedip onların dini hususunda aralarındaki anlaşmazlıktan bahsetmek üzere هَذَان kelimesini kullanmıştır. Kays b. Abbad ve Hilal b. Yesaf'ın belirttiklerine göre bu âyet-i kerîme, Bedir Savaşı'nda mübareze eden Hamza, Ali ve Ubeyde ile onların karşılına çıkan Utbe ve Şeybe b. el-Rebia ve Velid b. Utbe hakkında nazil olmuştur. Ali b. Ebî Talib'ten rivayet edildiğine göre ise kendisi, "kıyamet gününde Allah'ın huzurunda davalaşmak için ilk diz çökecek kişi benim. O bununla kendisinin ve diğer iki arkadaşının teke tek çarpışmaları ile ilgili olaya işarete bulunmaktadır, demiştir. Buhari'de de, bu âyet-i kerîmenin bunlar hakkında indiğine dair rivayet bulunmaktadır. İbn Abbas'ın ifadesine göre ise bunlar kitap ehli olanlardır. Onlar, müminlere "Biz Allah'a sizden daha çok yakınız, bizim kitabımız sizden daha öncedir" demeleri üzerine bu âyet-i kerîme inmiştir. Mücâhid, Ata b. Ebi Rebah, el-Hasen, Asım ve el-Kelbi ise âyet-i kerîmede müminler ve kâfirlere genel bir işaret bulunmaktadır, demişlerdir. Âyet-i kerîmede geçen خَصْمَان mastar olup karşı karşıya bulunan iki taraf kast edilmiştir. Bu mana göz önüne alınarak isimden sonra gelen fiil, اِخْتَصَمُوا şeklinde gelmiştir. Çünkü her hasım grup arasında birden çok birey bulunur. el-Kisâf'den nakledildiğine göre kendisi خَصْمَان kelimesinin خ harfini kesralı okumuştur.¹⁷⁰

Kur'an-ı Kerîm'de bu şekilde gelen bir diğer tesniye kelime, قَالُوا إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ قَالَوا إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ "Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil, dediler" (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ 20/63) âyet-i kerîmesinde geçen هَذَان (bu ikisi) kelimesidir. Ebu Hafs ed-Dımaşkî, هَذَان kelimesinin okunuşu konusunda kıraat âlimlerinin ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. İbn Kesir, bu kelimeyi هَذَانْ şeklinde son harfini şeddeli okumuştur. Küfe'li kıraat âlimleri ise kelimenin sonunda bulunan أَنْ kısmının مَا anlamında nefiy belirttiğini ileri sürmüşlerdir ki bu çoğunluğun görüşüne aykırıdır. Ebu Amr ise irap ve mana bakımından net bir kıraatle bunu kelimeyi okumuştur. Şöyle ki irab bakımından هَذَيْنِ kelimesi, إِنَّ'nin ismi olup sonunda bulunan الياء – Ya harfi, nasp alametidir. Ondan sonraki لَسَاحِرَانِ kelimesi, ise bunun haberdur. Burada سَاحِرَانِ kelimesinin başında bulunan اللام harfi, tekit bildirmektedir. Mana olarak ise bu kelime,

¹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Sabba, (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.) 2/ 533.

söz edilen kimselerin sihir yaptıklarını vurgulu bir şekilde ifade etmektedir. Fakat bu kelimeyi bu şekilde kıraat edenlere, bu kelimenin mushaftaki yazılışı karışık geldi. Şöyle ki bu kelime mushafta هَذَانْ şeklinde أَلِف – elif ve الياء – Ya harfi olmadan gelmiştir. Bunlar, bu kelimeye الياء – Ya harfi ziyade etmişlerdir. Ebu İshak, mushafa aykırı olması gerekçesiyle bu kıraatin caiz olmadığını ifade etmiştir. Ebu Ubeyde der ki: “Ben bu kelimenin, kaynak mushaf olan Osman Muhafı’nda هَذَانْ şeklinde أَلِف – elif harfsiz, aynı şekilde أَلِف – elif harfi düşürülmüş ref şekliyle gördüm. Onlar bunu nasp haliyle yazmışlarsa da el-Hafs الياء – Ya harfi ile yazmış ve onu düşürmemiştir.” Şehabettin der ki: Bu kelimenin, Ebu Amr’ın kıraatine göre varit olması gerekli değildir. Onun nüshasında, kıyas dışı birçok kelime bulunmaktadır.¹⁷¹

Diğer kelimelerin kıraatinde de bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki نَعَمْ – evet anlamında gelen إِنَّ kelimesidir. Âyet-i kerîmedeki هَذَانْ mübteda, لَسَاجِرَانْ ise onun haberdır. İkincisi ise âyet-i kerîmede yer alan أَنْ kelimesinin ismi, bahsi geçen kıssaya ait olan دَانْ kelimesinin başında bulunan هَا harfidir. Bu harf, işaret isimlerinin başına gelen tenbih harfi değildir. Buna göre cümle, إِنَّهَا الْقِصَّةُ دَانْ لَسَاجِرَانْ şeklinde takdir edilir. Buna iki yönden itiraz edilmiştir. Birincisi eğer bu kelimenin yazımı bu şekilde olsa idi إِنَّهَا şeklinde yazılması gerekirdi. Buna göre تَعْمَى الْأَبْصَارْ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi zamir, kendisinden önceki harfe bitiştirilirdi. Yukarıdaki gibi zamirin إِنَّ kelimesinden ayrı, işaret ismi ile birleşik yazılması onun zamir olmasına manidir. İkincisi ise söz konusu şekilde yazılması mübtedanın başında bulunan لَام – lam harfinin, hükmünü kaldıran haberin başına gelmesi gerekirdi ki buna cevap yukarıda verilmiştir.

Âyet-i kerîmede yer alan kelimelerin kıraatleri ile ilgi bir diğer husus da şudur ki âyet-i kerîmede geçen أَنْ ismi, hazf edilmiş meçhul zamirdir, cümle mübteda ve haberdır. Buna göre إِنَّه kelimesi, الأمر والشأن anlamına gelir. Fakat bu görüş de iki yönden zayıftır. Birincisi: “Günün birinde biri kiliseye girse, orada ceylan yavruları ve ceylanları bulur” örneğinde olduğu gibi direkt fiil ile birleşmesi şartıyla şiir dışında إِنَّ kelimesinin ismi hazf edilmez. İkincisi لَام – lam harfinin haberin başına gelmesi konusudur. ez-Zeccâcî onun mübtedaya dâhil olduğunu, ancak hazf edildiğini ifade etmiştir. Buna göre cümle لَهُمَا سَاجِرَانْ şeklinde takdir edilir ki ez-Zeccâcî’nin hocası el-Müberred de bunu uygun bulmuştur.

¹⁷¹ İbn Âdil, *el-Lübâb fî ‘ulûmi’l-Kitâb*, thk. Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcut & Şeyh Ali Muhammed Mauz, (Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998), 13/294-296; el-Müberred, *el-Mukteḍab*, 2/364.

Bir diğer husus ise söz konusu âyet-i kerîmede yer alan اُنْ kelimesinin ismi هَذَانْ haber ise اَلْاَسْجَرَانْ kelimesidir. Bununla ilgili olarak Ebu Amr'ın kıraatinde olduğu gibi يا ile هَذَيْنْ şeklinde gelmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fakat هَذَانْ şeklindeki kıraatin; Beni Haris, Beni Sahm, Beni el-Anber, Zübeyd, Uzra, Serra, Has'am ve Kinane'ye ait olduğu, ayrıca Ebü'l-Hattab, Ebu Zeyd el-Ensari ve Kisai gibi önde gelen kimselerin diline uygun olduğu belirtilmiştir. Ebu Zeyd'in ifade ettiğine göre bazı Araplar, kendisinden önce اَلْفَا – elif bulunan her ياء – ya harfini fetha okuyarak kalb ederler. Müsenna ismi maksur isim gibi yaparlar ve اَلْفَا – elif her halükarda kelimedede sabit kalır. İrabını da hareke ile yaparlar.¹⁷²

2.1.2.5. Kur'ân-ı Kerîm'de اثنتان – اثنتان ve كَلَّا – كَلَّا Kelimelerinin Tesniyesi

Arap dil bilginlerine göre bu kelimeler, tesniye edilemez. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de varit olan âyet-i kerîmelere baktığımızda bunların lafız itibariyle tensiye yapıldıklarını görmekteyiz. Bununla bir önceki yani müphem ismin tesniyesi arasındaki fark şudur: müphem ismin tekili varken bu bahisteki kelimelerin tekili yoktur.

Bunlardan ilki اِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ جِئِ الْوَصِيَّةَ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ “Birinize ölüm gelip çatinca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi şahitlik etsin” (Kur'an-ı Kerim, Maide 5/106) âyet-i kerîmesinde yer alan اثْنَانْ kelimesidir. Bu kelime, müsennaya mülhak, yani ektir. Çünkü bunun lafız itibariyle tekili yoktur. Nitekim Süyûtî'nin de belirttiği gibi müsennaya mülhak olan kelimeleri ikil yapan harfler, ondan ayrılmaz. Cins isimler, اثْنَانْ اُنْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا gibi kelimeler, bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte اُنْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا “Ondan on iki pınar fışkırdı” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/60) ve وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا “Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik” (Kur'an-ı Kerim, Maide 5/12) âyet-i kerîmelerinde tecrit edilmiş yani düşürülmüş olarak gelen harflere gelince bunların mülhak değil hakiki müsenna yani ikil olduğu ve kökünün اِثْنْ şeklinde geldiği söylenmiştir.¹⁷³ Ebu Hayyân اُنْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا âyet-i kerimesindeki اِثْنَتَا kelimesinin التاء – ta harfinin tenis (dişilik) alameti olduğunu اِثْنَتَا kelimesindeki التاء – ta harfinin ise mülhak olduğunu belirtmiştir. Bu ikisi arasındaki fark ابنة ile بنت kelimeleri arasındaki fark gibidir. Diğer taraftan اِعْشَرَةٌ kelimesinde bulunan التاء – ta, izafet durumunda hazf olur. Bu, النون – nun yerine geçtiği için mebnidir. Nitekim اِثْنَتَا

¹⁷² İbn Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, 13/299; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 7/350. Fahreddin er-Râzî, *Meḫâṭîḥu'l-ğayb*, 22/66.

¹⁷³ Süyûtî eş-Şâfiî, *Hem'u'l-hevâmi fî şerḥi Cem'i'l-cevâmi*, 1/ 136.

kelimesinin ألف – elif harfi, ref olarak sabit kalmış, nasp ve cer konumunda ise kalb olmuş, yani dönüşmüştür. التاء kelimesindeki التاء – ta harfinin dönüşmesi ise o kelimenin mureb olduğuna dair bir alamet kılınmamıştır.¹⁷⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniyesi olan kelimelerden ikincisi ise إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ demel” (Kur’ân-ı Kerim, İsrâ 17/123) âyet-i kerîmesinde geçen كلا kelimesidir. İbn Manzûr, İbn Sîde’den كلا kelimesinin hem iki hem de ikiden fazla çoğul varlıklara delalet edebileceğini nakletmiştir. Sibeveyhi كلا kelimesinin كل lafzı ile ilgisi bulunmadığını ifade etmiştir. Nitekim كل kelimesi, sahihtir; كلا ise mutel, yani illetli harf içeren bir kelimedir. İkil varlıklar için كلتا kelimesi kullanılır. Kelimenin sonundaki التاء – ta harfi ile birlikte كلا kelimesinin sonunda bulunan الف – elif harfinin الواو – vav harfinden dönüştüğüne hükmedilir. Çünkü التاء – ta harfi, الياء – ya harfine göre الواو – vav harfinden daha çok bedel olmuştur. Sibeveyhi burada كلا kelimesini, معي kelimesi gibi kabul etmiştir. Çünkü bu kelime, الياء – ya harfinden dönüşmüş olarak varit olmamıştır. Ancak معي kelimesinin sonunda bulunan الياء – ya harfi, معين kelimesinde olduğu gibi الف – eliften dönüşmüştür. Böylece Sibeveyhi, كلا kelimesinde bulunan الف – elif harfini lafız itibariyle معي kelimesinde bulunan الف – elif harfi gibi kabul etmiş olmaktadır.¹⁷⁵

Ebu Hayyân’a göre ise كلا kelimesi, eril müsenna ve cemi için olup lafzı tekildir ve anlamı ortaktır. Basra’lı dil bilginlerine göre bu kelime, معي gibi فعل veznindedir. Sonun bulunan لام – harfi, çoğuna göre الواو – vav harfinden dönüşmüş bir الف – eliftir. Kûfeli dil bilginlerine göre lafzı ikildir. es-Süheyli de bu görüşe katılmıştır. Bu ekole göre كلا kelimesinde bulunan الف – elif harfi, tesniye için olup kelimenin aslından değildir ve izafet durumunda da düşmez. Meşhur dillere göre zahiri izafet durumunda الف – elif harfi mutlaka sabit kalır. Adnânîler’e mensup büyük bir Arap kabilesi olan Benî Kinâne bu kelimeyi ikil olarak kullanır. Kelimenin sonunda yer alan الف – elif harfi nasp ve cer durumunda genellikle, الياء – ya harfine dönüşür. İkil veya ikil anlamı taşıyan kelimeye izafe olur. Kûfeliler bu kelimeyi كلاي ve كلاك şeklinde yazmışlar; tabi, tevkid, mübteda, mansup ve mecrur olarak kullanmışlardır. Bu kelimenin haberinin tekil

¹⁷⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû ’l-muḥîṭ*, 1/229.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, 15/227.

olarak gelmesi doğrudur, hatta gerekli bile olabilir. Müsennanın olarak gelmesi ise nadir olup bazı durumlarda gerekli olabilir.¹⁷⁶

2.1.2.6. Kur'ân-ı Kerîm'de Kendisiyle Çoğul Kastedilen Müsenna İsimler

Arap dili bilginlerine göre müfret, müsenna ve cemi lafızlar, asıl olarak ne için konulmuş ise ona delalet eder. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen âyet-i kerîmeleri incelediğimizde müsenna lafzı ile gelip de cemi kast edilen kelimelerin varit olduğunu görmekteyiz. Elbette ki bu bir ihtimaldir, gerçeği ise yalnız Allah bilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ikil siygası ile gelip de çoğul bir mana kastedilen kelimelerden birisi *أَوَّلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ* “Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar da yine tövbe etmiyorlar ve ibret almıyorlar” (Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/126) âyet-i kerîmesine yer alan *مَرَّتَيْنِ* kelimesidir. Bu kelime, مرة (bir kere) kelimesinin ikildir. Ebussuûd Efendi, âyet-i kerîmedeki *مرتين* kelimesi ile çokluk kast edildiğini, yoksa maksadın olayın iki kez vaki olduğunu beyan etmek olmadığını ifade etmiştir. Yani o münafıklar, kendilerine günahlarını ve ahiretteki durumlarını hatırlatacak bela ve sıkıntılara uğrattılıyorlar ki bu sayede imana gelsinler veya Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile birlikte cihada çıksınlar.¹⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de tadadî veya tahdidi değil sırf çokluk (kesret) belirtmek için gelen ikil kelimelerden birisi de *يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ* “Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır” (Kur'an-ı Kerim, Ahzab 33/30) âyet-i kerîmesinde geçen *ضعفين* kelimesidir. İbn Aşur'a göre ayette geçen söz konusu *ضعفين* kelimesi, *ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ* “Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir” (Kur'an-ı Kerim, Mülk 67/4) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi kesret (çokluk) için kullanılır. Nitekim gözün yorulup bitkin düşmesi, sürekli bakmak ile gerçekleşir. Arapçada tesniye, yani ikil *لبيك وسعديك* ve *دواليك* cümlelerinde olduğu gibi tekrar ve süreklilikten kinayedir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 6/22.

¹⁷⁷ Ebussuud Efendi, *İrşâdu Aklus-selîm*, 6/619; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/541; Muhammed Seyyid Tantâvî, *Tefsîrû'l-vasit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire, Daru'n-nahza, 1923-1935) 6/431.

¹⁷⁸ İbn Âşûr, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, 21/319.

Kur'ân-ı Kerîm'de tadadî veya tahdidi değil sırf çokluk (kesret) belirtmek için gelen ikil kelimelerden bir diğeri de *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ* “Müminler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin” (Kur'an-ı Kerim, Hucurat 49/10) âyet-i kerîmesinde yer alan *أَخَوَيْكُمْ* kelimesidir. Bu kelime, *أَخ* – kardeş kelimesinin ikilidir. El-Kurtubi'nin Ebu Ali el-Fârisî'den naklettiğine göre *الأخوين* kelimesi, iki grup kast edilmiştir. Çünkü tesniye olan bir lafız ile kesret yani çokluk murat edilebilir.¹⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de tadadî veya tahdidi değil sırf çokluk (kesret) belirtmek için gelen ikil kelimelerden bir başkası ise *وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ* “Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır” (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/46) âyet-i kerîmesinde geçen *جَنَّاتٍ* kelimesidir ki bu, önceki bölümlerde ele alınmıştı. âyet-i kerîmenin baş kısmını teşkil eden *لِمَنْ خَافَ* cümlesindeki *لَم* – Lam harfinin sahiplik bildirir. Yani rabbinin makamından korkan kimseye Allah verecek ve iki cennete sahip olacaktır. Rabbinin makamından korkan kimsenin, O'nun makamından korkan diğer kimselerin cinsinden ve cümlesinden olduğu konusunda bir şüphe yoktur. Burada bu “korkan” lafzı özel olmayıp bedel olarak umumi bir mana ifade eder. Tıpkı *للخائف مقام ربه* âyet-i kerimesinde olduğu gibi. Buradan hareketle *جَنَّاتٍ* kelimesinin tesniyesi konusunda bundan muradın aynı cinsten olan iki cennet olduğu ifade edilebilir.

Bu *الجنتان* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul kipinde birden çok kez varit olmuştur. Burada *جنتان* *ومن دونهما جنتان* cümlesinde gelen kelime aynı cinsten olan iki cenneti ifade etmektedir. Burada kelimenin tesniye siygasında kullanılması, çokluktan kinayede olabilir. Bunun yazı dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de *ثم ارجع البصر كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا* şeklinde kullanımı mevcuttur. Yine *لبيك وسعديك ودوا لبيك* cümlesinde de çokluktan kinaye olarak tesniye siygasında kullanılmıştır. Burada tesniye siygasının diğerlerine tercih edilmesi, önceki ve sonraki kesmeleri ve de kullanımları dikkate almak amacına matuftur. Nitekim surede yer alan karineler genelde tesniye şeklinde gelmiştir ki Ferrâ bu görüşe yakındır. Bunlardan hareketle *الجنتين* kelimesi ile ilgili bütün tesniye kullanımlarından aslında cemi, yani çoğulluk murat edilmiştir.¹⁸⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de tadadî veya tahdidi değil sırf çokluk (kesret) belirtmek için gelen ikil kelimelerden biri de *فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ* “İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur” (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/52) âyet-i kerîmesinde geçen *زَوْجَانِ*

¹⁷⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 16/323.

¹⁸⁰ İbn Âşûr, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'aqli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, 27/264-265.

kelimesidir. Burada الرَّوْجِ kelimesinin tesniyesi olan رَوْجَانِ kelimesi cins bildirmektedir. Âyet-i kerîmede de bahsedilen cennet meyvelerinin türleri çok olup her bir meyve için iki tür yoktur. Buradaki bu tesniye için iki durum söz konusudur: bunu, ya cemi anlamında ele alıp fasılayı göz önünde tutmak ve وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ ayetine kadar olan bütünlüğü dikkate almak için tesniye siygasına tercih edeceğiz ya da buradaki زوجان kelimesi ile üzüm ve hurma gibi kimisi kuru iken kimisi ise yaş iken yenilen meyvelerin ifade edildiğini kabul edeceğiz.¹⁸¹

Kur’ân-ı Kerîm’de tadadî veya tahdidi değil sırf çokluk (kesret) belirtmek için gelen ikil kelimelerden bir diğeri ise اَرْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ “Sonra gözünü iki kere çevir de bak” (Kur’an-ı Kerim, Mülk 67/4) âyet-i kerîmesinde geçen ve “iki kere” anlamına gelen ve tekili الْمَرَّةُ olan كَرَّتَيْنِ kelimesidir. الْكَرَّ kelimesinden türemiş olan الْكَرَّةُ kelimesi, “dönüş” anlamına gelir. Bir şeyi bıraktıktan sonra tekrar ona başlamak, الْكَرَّةُ kelimesi ile ifade edilir. Âyet-i kerîmede مَرَّتَيْنِ ve ثَارَتَيْنِ gibi eş anlamlı kelimeler yerine bu kelimenin tercih edilmesinin sebebi, mutlak anlamda iki sayısı için kullanılmıyor olmasıdır. Bilakis bu kelime, sayısı iki olan ve bir şeyi tekrar tekrar yapmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu, icazın özelliklerinden bir tanesidir. Nitekim çift olan bir şeyin sayısı kast edilmiş olsa idi الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi مَرَّةً kelimesinin ikili kullanılması gerekirdi. Çünkü sayının belirtilmesi bakımında daha açıktır ve lafız itibarıyla de daha çok kullanılır. Dolayısıyla كَرَّتَيْنِ kelimesi ile bir sayısının katı olan iki sayısı kast edilmiş değildir. Nitekim amaç da bu değildir. Yukarıda da beyan edildiği gibi bu, لَيْتِكَ وَسَعْدَيْكَ ifadesinde de olduğu gibi bir şeyi tekrarlamadan kinaye olarak kullanılmaktadır. Örneğin yukarıdaki ifade her ne kadar ikil siygasında gelse de bununla çokluk ve kesret kast edilir. Aynı şekilde وَقَعَ كَذَا غَيْرَ مَرَّةٍ denilip de أَيَّ مَرَاتٍ عَدِيدَةٍ kast edilmesi buna yakın bir kullanımı ifade eder. Buradan hareketle âyet-i kerîmedeki “Sonra gözünü iki kere çevir de bak” ifadesi ile “Allah’ın göklerde ve yerde yarattığı şeylere tekrar bak ve ibret al” denilmek istenmiştir. Âyet-i kerîmede اَرْجِعْ şeklinde geçen ve “çevir” anlamına gelen kelimenin eş anlamlısı اِنْقَلَبُوا فَكَيْهِنَ âyet-i kerîmesinde de geçen اِنْقَلَبَ yani “dön” kelimesidir. Burada اَرْجِعْ kelimesi yerine اِنْقَلَبَ kelimesinin kullanılması, kendisinden önce geçen fiil ile karışmaması içindir. Bu ise az önce de bahsettiğimiz كَرَّتَيْنِ kelimesinin kullanılması gibi icazın özelliklerindedir.¹⁸²

¹⁸¹ İbn Âşûr, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedid ve tenvîrû'l-'akli'l-cedid min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, 27/266.

¹⁸² İbn Âşûr, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedid ve tenvîrû'l-'akli'l-cedid min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, 29/19-20.

2.1.2.7. Kendisiyle Tekil Kast Edilen Müsennalar

Arap dili bilginlerine göre müfret, müsenna ve cemi lafızlar, asıl olarak ne için konulmuş ise ona delalet eder. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen âyet-i kerîmeleri incelediğimizde müsenna lafzı ile gelip de tekil kast edilen kelimelerin varit olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de ikil siyga ile geldiği halde tekil mana kast edilen kelimelerden bir tanesi رَّبِّهِ جَنَّاتٍ “Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır” (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/46) âyet-i kerîmesinde geçen جَنَّاتٍ kelimesidir. İki cennet vardır. Yani korkan herkese başlı başına iki cennet vardır. Korkan herkes için iki cennet verilecektir. Bütün korkanlara iki cennet verilecektir diye açıklanmış ise de birincisi daha kuvvetli görülmektedir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm “İki cennet, cennetin eni kadar iki bahçedir. Bunların her birisi yüz yıllık bir mesafedir. Her birisinin ortasında da nurdan bir ev vardır. Nağme çıkararak ve yeşilliği ile salınmayan hiçbir şeyi yoktur. O bahçenin kararı sabittir, ağaçları, mümbittir. Bu iki cennetten birisi köşklerinin aşağı tarafları, diğeri ise yukarı tarafları olduğu da söylenmiştir.”¹⁸³

Mukâtil ise bu iki cennetin, Adn cenneti ile Naîm cenneti olduğunu ifade etmiştir. el-Ferrâ'ya göre ise bu tek bir cennettir, âyet sonu olduğu için tesniye gelmiştir. Ancak el-Kurtubî bunu kabul etmeyerek şöyle demiştir: Cehennemin bekçileri aslında yirmi kişidir, ama on dokuz kişi oldukları âyet sonlarına riayet olsun diye söz konusu edilmiştir, denilemez. Aynı şekilde دَوَاتَا أَفْنَانٍ âyet-i kerîmesi de böyledir. Ebu Cafer en-Nehhâs Ferrâ'nın yukarıdaki yorumu ile ilgili olarak Allah'ın kitabı hakkında yapılacak en büyük hatalardandır, der. Çünkü yüce Allah جَنَّاتٍ buyurmakta, sonra da bunları فِيهِمَا şeklinde nitelendirmektedir. Şimdi buyruğun zahirinden anlaşılana bırakarak bunun tek bir cennet olması mümkündür deyip, şiiri delil diye göstermesi doğru bir şey değildir. Diğer taraftan cennetlerin iki tane olması bir yerden diğerine gidip gelmekle cennetlik kişinin sevincinin kat kat arttırılması içindir, denilmiştir.¹⁸⁴ Tefsir bilginleri, جَنَّاتٍ kelimesi ile ifade edilen iki cennetin, cennetin bahçelerinden iki bahçe olduğunu beyan etmişlerdir.

¹⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve'l-âhire*, thk. Sadık b. Muhammed b. İbrahim, (Riyad Mektebetü darü'l-minhac, 1425 h.), s. 930.

¹⁸⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 17/177.

Kur'ân-ı Kerîm'de ikil siyga ile geldiği halde tekil mana kast edilen kelimelerden bir diğeri ise *فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُعِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا* “Eğer Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız... taraflara bir vebal yoktur” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/229) âyet-i kerîmesinde geçen *أَلَّا* – tesniye elifidir. Ferrâ bu kelime ile âyet-i kerîmede iki şeyin kast edilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Birincisine göre burada her ne kadar ikisi zikredilmiş ise de iki eşten birisi kast edilmiştir. Nitekim *يُخْرَجُ مِنْهُمَا اللَّوْلُ* âyet-i kerîmesinde de buna benzer bir kullanım vardır. Bu âyet-i kerîmede iki denizden bahsedilmiş ise de sadece birisi kast edilmiştir, çünkü inci sadece tuzlu sudan çıkar. Diğerine göre ise her ikisine de bir sorumluluk yoktur denilmek istenmiş ve ikisi de lafızda ortak olarak anılmıştır.¹⁸⁵ Burada maksat birincisidir. Zira *قَالَ فَمِنْ رَبِّمَا يَا مُوسَى* âyet-i kerîmesinde olduğu gibi her ne kadar *رَبِّمَا* şeklinde Musa ile Harun aleyhisselâma hitap edilse de sadece Musa aleyhisselâm seslenilmiştir. İbn Atiyye'nin de belirttiği gibi büyük mesajı taşıyan ve en büyük mucizeleri gösteren Hz. Musa idi. Zemahşeri ise bununla ilgili olarak Burada iki kişiye hitap edildiği halde seslenme sadece birine, yani Mûsâ Aleyhisselâm'a yöneltilmiştir, çünkü nübüvvet görevi asıl onundur, Hârûn Aleyhisselâm ise onun veziridir, ona tâbidir, demiştir.¹⁸⁶ Firavun burada iki kişiye konuşuyor ama bir kişiyi muhatap alıyor. Çünkü herkesle aynı anda konuşulmaz, sadece biriyle konuşulur. Yine *رَبِّمَا* âyet-i kerimesinde *رَبِّمَا تَكْذِبَانِ* şeklinde gelen müsenna ile ilgili olarak İbn Âşûr kimi zaman bir inanan ve inanmayan iki gruba hitap edildiğini ifade eder. Her gruba, durumunda uygun şekilde sorular varit olmuştur.

Diğer taraftan *لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ* cümlesinde olduğu gibi tesniyenin manayı kuvvetlendirmek için lafzı tekrarı yerine gelmesi de mümkündür. Dolayısıyla *رَبِّمَا تَكْذِبَانِ* âyet-i kerimesindeki hitap, insanlardır. İnsanlara ve cinlere olduğu da söylenmiştir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm insanlara hitap etmek, onlara vaaz ve irşatta bulunmak üzere inmiştir, cinlere değil.¹⁸⁷ Ez-Zemahşeri'ye göre ise âyet-i kerîmedeki hitap insan ve cinleredir. Çünkü onlar da varlığın bir unsurunu teşkil ederler ki bu doğruya en yakın görüştür. Nitekim *خَلَقَ الْإِنْسَانَ* ve *وَخَلَقَ الْجَانَّ* ve *سَقَرُكُمْ أَيُّهُ النَّقْلَانِ* buyrukları göz önüne alındığında bu hitabın kadın ve erkek insanlara olması uzak bir

¹⁸⁵ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/147.

¹⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 7/399.

¹⁸⁷ İbn Âşûr, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, 27/243-244.

ihtimaldir. Bu hitabın اَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ âyet-i kerîmesinde sözü edilen kimselere olduğu yönünde ki görüş ise en uzak görüştür.

Diğer taraftan فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا “Ayetlerimizi yalanlayan o kavme gidin” (Kur’an-ı Kerim, Furkan 25/36) âyet-i kerimesiyle ilgili olarak ise el-Kurtubî’nin belirttiğine göre burada hitap her ikisinedir. Bir görüşe göre Musa aleyhisselâma mana itibariyle tek başına gitmesi emredilmiştir. Bu da yüce Allah’ın “Balıklarını unuttular” buyruğu ile “O iki denizden inci ve mercan çıkar.” buyruğuna benzemektedir. Hâlbuki inci ve mercan sadece bu denizlerden birisinden çıkmaktadır.¹⁸⁸

2.1.3. Manevi Tesniye

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen tesniye isimlerden biri de manevi müsennadır. Bu çeşit müsenna, tesniye lafzı ile değil de ya tekil ya da çoğul lafız ile gelir. Buna naip müsenna da denilmektedir. Manevi müsennanın birkaç çeşidi bulunmaktadır.

2.1.3.1. Kur’ân-ı Kerîm’de Tesniyeye Naip Olan Müfret İsimler

Arap dili bilginlerine göre lafızda asıl olan ne için konulmuş ise ona delalet etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen âyet-i kerîmeleri incelediğimizde tesniyenin yerine geçen müfret isimlerin varit olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz:

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye yerine geçen müfret kelimelerden birisi اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا “Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı” (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/27) âyet-i kerîmesinde geçen قَرَّبَا kelimesidir. İbn Abbas’ın belirttiğine göre –ki ez-Zemahşerî de bu görüştedir- قَرَّبَا kelimesi için iki ihtimal söz konusudur. Birincisine göre bu kelime, kendisiyle Allah’a yakınlaşılan bir şeyi ifade etmektedir. Örneğin قَرَّبَ صَدَقَةً وَتَقَرَّبَ بِهَا “bir sadaka bağışladı ve onunla Allah’a yakınlaştı” cümlesinde olduğu gibi gönüllü olarak verilip de Allah’a yakınlık murat edilen bir şey demektir. İkinci ihtimal ise bu kelime aslında mastardır daha sonra kendisiyle Allah’a yakınlaşılan bir şeye isim olarak verilmiştir. Nitekim kelimenin tesniye olmadığı halde tesniye makamında gelişi bunu desteklemektedir. Çünkü âyet-i kerîmede kurbanı sundukları belirtilen Habil ile Kabil’in kendilerine özel birer kurbanları vardır. Dolayısıyla bunun قَرَّبَا قَرْبَانَيْنِ şeklinde olması asıldır, ancak mastar olduğu için tesniye yapılmamıştır. Bunun Allah’a

¹⁸⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, 13/30.

yakınlaştıran bir şeyin ismi olup mastar olmadığını söyleyen kimselerin Ebu Ali el-Fârisî gibi mana itibariyle tesniye yapılmadığını söylemeleri gerekir. Tesniye yani ikil mana taşır çünkü قَرَبًا قَرَبَانِ (her birine seksen sopa vurun) âyet-i kerîmelerin kerimesinde olduğu gibi her ikisi de birer kurban vermişlerdir, bu yüzden mana itibariyle tesniye yani ikildir.¹⁸⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir diğeri de لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ “İsrâiloğulları’ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir” (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/78) âyet-i kerîmesinde yer alan لِسَانِ kelimesidir. Bu kelime müfret olup mana itibariyle müsennadır. El-Halebi, bu kelimenin لِسَانِي veya ألسنة şeklinde çoğul olarak değil de tekil gelmesini külli kaideye bağlar. Şöyle ki iki kişiye ait olan ve iki parça halinde bulunan iki tekil isim, ayırım yapılmadan sahiplerine izafe edilmesi durumunda üç şekilde gelmesi mümkündür. Bunlarda birincisi çoğul lafız ile gelir. Bu tercihe şayan bir kullanımdır. Bundan sonra bazılarına göre tesniye olarak gelir. Kimilerine göre ise tesniye değil tekil olarak gelir. Dolayısıyla ister قَطَعَتْ رُؤُوسَ (İki koçun kafaları kesildi) şeklinde çoğul, ister رَأَسَا الْكَبْشَيْنِ (iki koçun iki kafası) şeklinde ikil, isterse de رَأَسَ الْكَبْشَيْنِ (iki koçun kafası kesildi) şekilde tekil gelebilir.¹⁹⁰ Burada لِسَانِ kelimesinin müfret gelme sebebi, söz konusu peygamberlerin dillerinin aynı olmasına işaret etmek de olabilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir de يَنْزِعْ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا “Elbiselerini onlardan çekip alır” (Kur’an-ı Kerim, Araf 7/27) âyet-i kerîmesinde geçen لِبَاسِ kelimesidir. Bu kelime müfret olup mana itibariyle لِبَاسِيهِمَا şeklinde müsennadır. Âyet-i kerîmede insanlığın ana babasının giydiği elbiseler, cennet elbiseleri idi. Bunların nurdan olduğu rivayet edilmiştir.¹⁹¹ Bir rivayete göre de onların elbisesi takva idi. Ancak onların elbiselerinin cennet elbiselerinden olduğu görüşü doğruya daha yakındır, çünkü elbiseyi çıkarmak ancak giydikten son mümkün olur.¹⁹²

¹⁸⁹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 4/238-239.

¹⁹⁰ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 4/382.

¹⁹¹ el-Cessas, *Ahkamü’l-Kur’ân*, 3/140.

¹⁹² Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl fi me’âni’t-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin, (Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1415 h.), 2/192.

Âyet-i kerîmede de beyan edildiği gibi şeytan, insanların gerek hakiki gerekse takva gibi manevi elbiselerini çıkartmayı başarmış, öyle ki çıplaklık dışarı çıkmak, dünyanın birçok yerinde reddedilen, rezil kabul edilen, garip karşılanan bir durum olmaktan çıkmıştır. Seyyid Kutup'un de belirttiği gibi bu, anne-babalarının hikâyesinin ve şeytanla başlarından geçen olayların ve Rablerinin emrini unutup düşmanların vesvesesine kulak vermeleri nedeniyle, düşmanlarının başlarına getirdiği çıplaklık sahnesinin ardından yer alan değerlendirme amaçlı duraklamanın içinde Ademoğulları'na yapılan ikinci çağrıdır.¹⁹³

Kur'an-ı Kerim'de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir diğeri ise وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ “Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi” (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/35) âyet-i kerîmesinde yer alan جَنَّة kelimesidir. Bu kelime müfret olup mana itibariyle جَنَّتِهِ şeklinde tesniyedir. Bu kelimenin müfret gelmesi konusunda müfessirlerin birkaç farklı görüşü vardır. Bunlardan birine göre söz konusu kelimenin ikil veya çoğul siygada gelmesini gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Ya da biri diğeri ile ilintili olduğu için tekil gelmiştir veya birinin diğeri dâhil olması nedeniyle tekil gelmiştir.¹⁹⁴ Âyet-i kerîmede zikredilen mümin kişi kardeşinin elini tutarak onu iki bahçesinin etrafında dolaştırmış, bahçelerinde olanları ona göstermiş, kendisinin sahip olduğu fakat kardeşinin sahip olmadığı mal mülk ile ona karşı övünüp iftihar etmiştir.

Burada “Neden bahçe kelimesi önce iki bahçe şeklinde kullanıldığı halde burada tekil kullanılmıştır?” şeklinde bir soru akla gelebilir. Çünkü bu, adamın sahip olduğu tek bahçesine girmiştir, şeklinde izah edilebilir, yani onun müminlere vaat edilen ahiretteki cennetten hiçbir nasibi yoktur. Dünyada sahip olduğu şey onun sahip olduğu tek cennetidir. Dolayısıyla, burada iki bahçe ya da bu ikisinden biri kast edilmiş değildir.

Âyet-i kerîmedeki “Nefsine zulmedip dururken” ifadesi ise kişinin kendisine verilenlere hayran kalmış olarak, onlarla gurur duyarak Rabbinin nimetine nankörlük etmesini ve kendisini ifade eder ki bu suretle söz konusu kişi kendisini Allah'ın azabına mâruz bırakmış olmaktadır. Bu ise zulmün en kötü halidir. Bu, kişinin, sahip olduğu bahçenin yok olabileceği konusunda şüphe taşıdığını, böyle bir şeyi hiç zannetmediğini

¹⁹³ Said Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 4/1884.

¹⁹⁴ Ebussud Efendi, *İrşâdu akli's-selîm*, 3/521.

söylemesi onun dünyaya dalıp gitmiş olmasından, dünyaya tutulmuş, gaflete boğulmuş ve kendisine verilen ömür süresine aldanmış olmasından, kendisi gibi kimselerin akıbetine hiç bakmamasından kaynaklanır. Doğrusu, zengin birçok Müslümanın durumu da bundan farklı değildir. Her ne kadar bunu açıkça ifade etmeseler de de davranışları ile bunu ortaya koymaktadırlar.

Âyet-i kerîmede söz konusu kişinin “Rabbime döndürülürsem” ifadesi arkadaşının iddia ettiği gibi eğer Rabbine döndürülecek olursa orada dünyadaki cennetinden daha iyisini bulacağına dair bir yemin anlamı taşımaktadır. Buna göre söz konusu kişi Allah’ın kendisine ihsanda bulanacağı umudu taşımakta ve kendisinin Allah katından değerli ve saygın bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir. Bu kişiye göre, hak ettiği ve buna layık olduğu için Allah kendisine dünyada bu iki bahçeyi vermiştir ve her nereye gitse bu ehliyet ve istihkaka sahip olacaktır.¹⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden biri de *زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* “Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür” (Kur’an-ı Kerim, Kehf 18/46) âyet-i kerîmesinde geçen *زِينَةُ* kelimesidir. Bu kelime müfret olup mana itibariyle müsennadır. İbnü’ş-Şecerî, cümlede haberin *زينة* şeklinde tekil gelmesinin, servet ve oğulların ikisinin birden “süs” olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Böyle durumlarda iki haberden birisi hafz edilebilir. Bunun *زِينَةُ الْحَيَاةِ* kelimenin ikil durumunda sonun *ألف* – elif ziyade ederek kıraat edilmesi ise şazdır.¹⁹⁶ Diğer bir görüşe göre burada servet ve oğulların haberinin tekil gelmesinin sebebi mastar olmasındadır. Bu durumda cümle *زِينَةُ* “süs sahibidir” şeklinde takdir edilir. Çünkü mübalağa olarak her ikisi de mastar yapılmış ve tekil gelmiştir. Çünkü süs, bu ikisi ile meydana gelir.¹⁹⁷

et-Tantavi ise âyet-i kerîmede geçen *زينة* kelimesinin mastar olup insanın sevip arzı duyduğu bütün güzellikleri kapsadığını ifade etmiştir. Örneğin âyet-i kerîmede bahsedilen servet ve oğullar, insanın bu dünya hayatında kendisiyle süslendiği, güzel görüldüğü ve övüldüğü şeylerdendir. el-Kurtubî’nin de belirttiği gibi insan için servette güzellik ve faydalar söz konusudur. Oğullar ise bi güç ve savunmadır insan için. Çoğu insan için daha üstün olmasına rağmen servetin çocuklardan önce zikredilmesi ise onun

¹⁹⁵ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gavâmi’i’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvîl fî vüçûhi’t-te’vîl*, 2/722.

¹⁹⁶ İbnü’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/46.

¹⁹⁷ Es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 7/722.

çocuklar olmasa da bir süs ve değer olmasından kaynaklamaktadır. Aksi durumunda insanın çocukları olsa da maddi imkânsızlığı onu sıkıntılara sokabilir. Burada bunların زينة kelimesi ile ifade ediliyor olması, eşsiz bir tabir örneği taşımaktadır. Nitekim hakikati itibariyle çok ince bir anlatımdır bu. Nitekim bunlar bir değerden öte bir süstür. İnsanlar bu ikisi ile değerlendirilemez, değerleri bunlara göre tayin edilmez. İnsanın değeri ve konumu, Allah'ı Teâlâ'nın "Sizin en değerliniz en çok takvaya sahip olanınızdır" şeklinde de buyurduğu gibi iman ve salih amel ile belirlenir.¹⁹⁸

Ebu Zehra ise tefsirinde زينة kelimesi ile ilgili olarak bunun kendisiyle süslenilen her şeyi ifade ettiğini ve vasıflayıcı bir mastar olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayıdır ki bunun müsenna ve cemisi olmaz. Servet ve oğullar âyet-i kerîmede bu kelime ile vasıflanmıştır. Servet ve oğullar bir süstür, çünkü bu ikisi kişiyi güçlü yapar. Servet güçtür, çünkü insan bununla bütün ihtiyaçlarını giderebilir, bununla dost ve düşmanlarından istediği hedeflere ulaşabilir. Oğullar güçtür çünkü yardımcıdırlar ve kişi için zaferin destekçilerdir.¹⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden biri de اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı görmezler mi?" (Kur'an-ı Kerim, Enbiya 21/30) âyet-i kerîmesinde yer alan رتقا kelimesidir. İbn Sîde الرَّتْقُ kelimesinin bitiştirmek ve düzeltmek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Âyet-i kerîmedeki كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ifadesi, yer ve göğün arasında hiç boşluk olmadan tamamen bitişik olduğunu ardından bunların yağmur ve bitkiler ile ayrıldığını ifade etmektedir. el-Ezherî ise bu âyet-i kerîme ile göğün ve yerin bitleştirilmiş olduğunu, ardından bunları ayırarak her birini yedi kat yaptığını ifade etmiştir. el-Ferrâ burada yer ve gökten bahsedildiği halde رتقا kelimesinin ikil değil de tekil gelmesini, fiilden alınmış olmasına bağlamaktadır. Ez-Zeccâî ise mastar olduğu için bu şekilde tekil geldiğini, dolayısıyla bunun ذَوَاتِي فَتَقٍ şeklinde takdir edileceğini ifade etmiştir.²⁰⁰ Âyet-i kerîmede geçen رتقا kelimesi ile رتقين ikil hali kast edilmiştir.

Burada bulunan zamir, tesniye lafzı ile göklere ve yere dönmektedir ve cemi siygasına tercih edilmiştir. Bunun birkaç sebebi vardır. Bunlardan birincisi

¹⁹⁸ Et-Tantâvî, *Tefsirü'l-vasit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8/527.

¹⁹⁹ Muhammed Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, 8/526-527.

²⁰⁰ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 25/331-332.

Zemahşeri'nin de belirttiği gibi ayette tesniye olarak كانتا “o ikisi” denilmiş, çoğul olarak كن denilmemesinin sebebi, burada maksadın gökler topluluğu ve yerler topluluğu olmasına dayanmaktadır.²⁰¹ İkincisine göre Ebü'l-Beka el-Ukberî burada zamirin iki cinse ait olduğunu ifade etmiştir.²⁰² Üçüncüsüne göre ise bu cümle كانتا رَتْقًا وَالسَّمَاوَاتِ şeklinde takdir edilip cemi siygası ile gelmiştir. Çünkü burada iki sınıftan bahsedilmektedir. İbn Atiyye كانتا kelimesi ile iki çeşit varlığa atıfta bulunulduğunu ifade eder. Bundan sonra gelen رَتْقًا kelimesi, haberdır. Aslen mastar olması nedeniyle tesniye yapılmamıştır. Diğer taraftan bu kelime, tıpkı المَخْلُوق kelimesinin الخَلْق kelimesine yerine kullanılması gibi meful yapılabilir. Veya ذَوَاتِي رَتْقًا şeklinde muzafı hazf edilebilir. Cumhurun kıraati böyledir. El-Hasen, Zeyd b. Ali ve İsa, bunu رَتْقًا şeklinde التاء – Te harfini fethalı okumuşlarıdır ki bu durumda iki şey söz konusu olur. Birincisi bu kelime aynı şekilde mastardır. İkincisi bu kelime الْقَبْض ve النَّقْض gibi الْمَنْقُوض ve الْمَقْبُوض meful anlamında bir fiildir. Buna göre haberin tesniye olarak gelmesi gerekirdi. Zemahşeri buna şu şekilde cevap vermiştir: Burada رَتْقًا kelimesinin okunuşu, كانتا شيئاً رَتْقًا (O ikisi bitişik bir şeydi) şeklinde mevsufu takrir gelmiştir. Bazıları bununla iki sınıf kast edildiği için كانتا رَتْقا ile السموات kelime cemi olarak gelmiştir, demiştir. Sonraki رَتْقًا kelimesi ise onu haberidir. Mastar olduğu için tesniye gelmemiştir.²⁰³

Kur'ân-ı Kerîm'de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir diğeri ise وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ “Onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık” (Kur'an-ı Kerim, Enbiya 21/91) âyet-i kerîmesinde geçen آيَةً kelimesidir. Bu kelime müfret olup mana itibariyle müsennadır. ez-Zeccâc burada آيَةً kelimesi آيتين gelse de uygun olurdu demiştir. Ancak Hz. Meryem ile Hz. İsa'nın durumu bir olduğu için burada آيَةً kelimesi tekil gelmiştir. Bu durum ise babasız doğumdur. Dolayısıyla burada آيَةً denilmesi de caizdir.²⁰⁴ el-Ferrâ da bu şekilde belirtip Meryem ile Hz. İsa'nın halleri ve kıssaları âlemlere bir ibret ve alamet kılınması nedeniyle آيتين şeklinde değil آيَةً olarak gelmiştir. el-Kurtubî ise ez-Zeccâc'dan naklen Hz. Meryem ile Hz. İsa'nın âyet oluşunun farkı olmadığını söyler. Çünkü annesi onu erkeksiz dünyaya getirdi. Sibeveyhi'nin usulüne göre ifadenin takdiri “ Biz onu da âlemlere bir ibret kıldık,

²⁰¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavāmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvil fi vüċûhi't-te'vîl*, 2/113.

²⁰² el-Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, 2/916.

²⁰³ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 8/147-148; Ni'metullah b. Mahmûd, *el-Fevâtiḥu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtiḥu'l-ġaybiyye el-mûdîḥatü li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-ḥikemi'l-furkāniyye*, 3/126.

²⁰⁴ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 3/404.

oğlunu da âlemlere bir ibret kıldık” şeklindedir. Sonra oğlu ile ilgili bu takdir hazfedilmiştir. El-Ferrâ’ya göre ise ifade, “Biz onu âlemlere bir ibret kıldık, oğlunu da aynı şekilde ibret kıldık” şeklinde takdir edilmelidir. Allah Teâlâ’nın وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ “Hâlbuki daha doğru olan Allah’ı ve Resulünü hoşnut etmeleridir” (Kur’an-ı Kerim, Enbiya 21/62) buyruğu da bu minvaldedir.²⁰⁵

İbn Âşûr ise bu kelimenin cins kast edildiği için tekil geldiğini ifade etmiştir. Nitekim âyet-i kerîmede söz konusu edilenler iki zattır. Âyet-i kerîmede bunların bir ayet ve işaret olduğu bildirilmiştir. Buradan hareketle her biri özel bir ayet idi. Burada bu kelimenin tekil gelmesindeki incelik odur ki Hz. Meryem ile Hz. İsa arasında ortak bir durum söz konusudur ki işte o da bu tek ayet ve işarettir. Diğer taraftan düşünen kişinin bakış açısına göre her birinde kendisine özel ayet ve işaretler bulunmaktadır.²⁰⁶

et-Taberî ise bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak der ki: “Biz Meryem’i de oğlu İsa’yı da, insanlar düşünüp ibret alsınlar diye âlemler için bir ibret kıldık. Onları, Allah’ın kudretinin ve otoritesinin büyüklüğünü ortaya koyan deliller yaptık. Burada Hz. Meryem ile Hz. İsa’dan bahsedildikten sonra آيتين değil de آية şeklinde gelmesi, her ikisinin de âlemlere tek bir ibret kılınması sebebine dayanmaktadır. Onların her biri Allah’ın varlığına ve birliğine, onun kudretine bir işarettir. Burada her ikisinin de durumu bir şeye yani Allah’a delalet ettiğinden biri diğerinin yerine geçmiş ve آية şeklinde tekil olarak gelmiştir.”²⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden biri de فَقَالُوا اتُّؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ “Şöyle dediler: “Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!” (Kur’an-ı Kerim, Mûminun 23/47) âyet-i kerîmesinde geçen مِثْل kelimesidir. Ebü’l-Abbâs Sa’leb, لِبَشَرَيْنِ kelimesi ile ilgili olarak bunun tekil, ikil, çoğul, müzekker ve müennes için gelebileceğini, bunun أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مَا âyet-i kerîmesinde olduğu gibi hepsine uyumlu olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir diğeri ise وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا

²⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/338.

²⁰⁶ İbn Âşûr, *Tahrîrû’l-ma’ne’s-sedîd ve tenvîrû’l-‘aqli’l-cedîd min tefsîri’l-kitâbi’l-mecîd*, 17/139.

²⁰⁷ Taberî, *Camiü’l-beyan*, 18/ 522.

²⁰⁸ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 8/347.

“Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O’dur” (Kur’an-ı Kerim, Furkan 25/62) âyet-i kerîmesinde geçen خَلْفَة (daimi halef) kelimesidir. Ez-Zemahşeri bu kelimenin, kelimesi الرَكْبَة [binme] kelimesinin ركب kelimesinden türemesi gibi خَلْف kelimesinden türediğini ifade etmiştir. Kelime gece ile gündüzün peşpeşe gelmesi manasına olup “Allah onları halefli”, yani nöbetli, bunun onu, onun da bunu takip ettiği bir halde kıldı” denilmek istenmektedir.²⁰⁹

Ebu Hayyân ise خُلْفَة kelimesinin hal olarak geldiğini ifade etmiştir. Bu kelimenin Arapça خَلَف (halef oldu) kelimesinin mastarı olduğu da söylenmiştir. Bunun, fiilin meydana gelişini bildiren isim olduğu da belirtilmiştir. Buna göre خُلْفَة kelimesi, gece ile gündüzün birbirinin yerine geçişini ifade etmektedir. Âyet-i kerîmede gecenin gündüze, gündüzün de geceye halef kılındığı anlatılmak istenmiştir. Gece ile gündüzün birbiri yerine geçişini ifade etmek için يَعْقِبَان kelimesi de kullanılabilir. Diğer taraftan خُلْفَة kelimesi ile ilgili olarak onun aydınlık ve karanlık, artış ve eksiliş, uzunluk ve kısalık bakımından birbiri ardınca gelen şeyler anlamında kullanıldığı da söylenmiştir.

Ömer b. Hattâb, İbn Abbas ve el-Hasen bununla ilgili olarak “Geceleyin birtakım hayırları gerçekleştiremeyen, gündüzün onu telafi eder. Gündüzün bir takım hayırları gerçekleştiremeyen de onu geceleyin telafi eder” demişlerdir. ez-Zemahşeri ise şöyle demiştir: âyet-i kerîmedeki يَذْكُر kelimesi, Übeyy b. Kâ’b’dan يَذْكُر (düşünüp ders çıkarmak) şeklinde nakledilmiştir. Buna göre mana odur ki insan, gece ile gündüzün sürekli peşi sıra gelmeleri üzerinde düşünüp, bunların değişimleri ardında mutlaka bir intikal ettirici ve değiştirici olduğunu görsün ve O’nun kudretinin büyüklüğüne bunu delil kılsın ve onlarda bulunan ‘gece istirahat - gündüz çalışma’ gibi nimetlere şükreden şükretsın şeklindedir. Nitekim “Rahmeti sayesinde; dinlenmeniz için geceyi ve lütfettiği rızkı aramanız için gündüzü sizin için O var etmiştir.” (Kur’an-ı Kerim, Kasas 28/73) âyeti de bu hususa işaret etmektedir. Bu âyet-i kerîmede ayrıca bunlar, düşünüp ders çıkaranlar ve şükretmek isteyenler için iki vakit olsunlar da bir vakitte ibadet vazifesini aksatan onu diğer vakitte yerine getirsin diye, böyle yaptık” denilmek istenmiş de olabilir.²¹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir de فَاتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Firavun’a gidin ve deyin ki:

²⁰⁹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an haḳā’iki gāvāmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eḳāvil fî vüḳûhi’t-te’vîl*, 3/290.

²¹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ fî’t-tefsir*, 8/124-125.

“Gerçekten biz, âlemlerin Rabbinin elçisiyiz” (Kur’an-ı Kerim, Şuara 26/19) âyet-i kerîmesinde geçen رسول kelimesidir. Murtazâ ez-Zebîdî’nin belirttiğine göre burada Hz. Musa ve Hz. Harun’dan bahsedildiği halde رُسُل şeklinde çoğul değil de رسول şeklinde tekil gelmesinin sebebi, Arapçada فَعُولًا وَفَعِيلًا vezninde gelen kelimelerin عَدُوٍّ ve صَدِيقٍ kelimelerinde olduğu gibi müzekker ve müennes, tekil ve çoğul bakımından aynı olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu kelime cemi değildir, fakat bununla birden fazla kişi kast edilmiştir veya çoğulun bir altı olan iki kast edilmiştir. Kûfeli dil bilginleri de bu görüştedir. Taha suresinde ise رَسُولًا şeklinde bu kelime ikil olarak gelmiştir. Ez-Zemahşerî ise bununla ilgili olarak âyet-i kerîmede geçen رسول kelimesi, gönderilen veya risâlet anlamına gelmektedir. Taha suresinde gönderilen anlamında kullanılmış; dolayısıyla, tesniye getirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Burada ise risâlet yani mesaj anlamında kullanılmıştır. Masterla sıfat yapıldığında olduğu gibi sıfat yapıldığında kelimenin müfred, tesniye veya cemi olarak gelmesi arasında fark bulunmamaktadır.

Ebu İshak en-Nahvi, âyet-i kerîmede geçen رَسُولٌ (elçi) kelimesinin رِسَالَةً (mesaj) anlamında geldiğini ifade etmiş ve “biz âlemlerinin rabbinin mesajıyız” “mesaj taşıyan kimse” şeklinde mana vermiştir.²¹¹ el-Hâzin, tefsirinde burada رسول kelimesinin فَائِتْيَاهُ şeklinde mana vermiştir.²¹² el-Hâzin, tefsirinde burada رسول kelimesinin فَائِتْيَاهُ şeklinde mana vermiştir. âyet-i kerîmesinde olduğu gibi neden ikil olarak رَسُولٌ kelimesinin hem gönderilen elçi hem de gönderilen mesaj anlamına geldiği için bu şekilde tekil gelmiştir, der. Burada gönderilen mesaj anlamına geldiği için ikil veya tekil gelmesi arasında bir fark yoktur. Çünkü bununla tekil, ikil ve çoğul bir isim nitelendiğinde o isimlerin bu mesajın sahipleri olduğu şeklinde bir anlam çıkar. Bunun sebebinin Hz. Musa ile Hz. Harun’un peygamberlik, şariat ve kardeşlik konusunda ortak olmaları olduğu da söylenmiştir. Bu yüzden dolayı da ikisi bir kabul edilmiş ve رَسُولٌ kelimesi tekil olarak gelmiştir. Onların her birinin âlemlerinin Rabbinin elçisi olduğu için böyle geldiği de kaydedilmiştir.²¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de müsenna manası taşıdığı halde müfret olarak varit olan kelimelerden bir tanesi de إِذْ يَتْلَى الْمُتَلَفِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ “sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptıklarını) alıp kaydeder” (Kur’an-ı Kerim, Kaf 50/17) âyet-i kerîmesinde geçen قَعِيدٌ kelimesidir. Bu kelime müfret olup mana itibariyle müsennadır. El-Ahfeş, âyet-i kerîmede قَعِيدٌ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ kelimesinin عَنِ الْيَمِينِ قَعِيدٌ şeklinde iki kez

²¹¹ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 29/74.

²¹² Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl fi me’âni’t-tenzîl*, 3/322.

tekrarlanmamasını, birinin buna gerek bırakmamasına dayandırmıştır. el-Ukberî, cümledeki فَعِيدٌ kelimesinin müpteda, التَّيْمَالِ kelimesinin ise haber olduğunu ifade etmiştir. Buradaki فَعِيدٌ kelimesi, insanın sağında da oturan birinin olduğuna delalet etmektedir. Burada فَعِيدٌ kelimesinin ilk, ikincisinin ise hafz edildiği söylenmiştir. Buna karşı bunun hafz edilmediği, bu kelimenin فَعِيدَانِ şeklinde ikil olduğu da ifade edilmiştir. Bu kelimeyi birinci kez ifade etmek, ikincisine gerek bırakmamıştır. Bunun Kur’ân-ı Kerîm’de çok benzeri vardır. Örneğin رَقِيبٌ عَتِيدٌ âyet-i kerimesi lafız olarak tekil olsa da mana itibariyle رَقِيبَانِ عَتِيدَانِ şeklinde ikildir.²¹³

İbn Malik müfret ve tesniyenin birbirinin yerine geçmesi konusunda şunları ifade eder: “Müfret ve tesniyenin mutlak olarak birbirinin yerine geçmesi, birinin diğerinin yerine kullanılması anlamına gelmektedir. Örneğin عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ فَعِيدٌ âyet-i kerîmesinde فَعِيدٌ şeklinde gelen müfret kelime, tesniye ismin yerine kullanılmıştır. Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بُكْرٌ âyet-i kerîmesinde geçen البكر kelimesidir. Bu kelime, hiç doğurmamış düve anlamına gelmektedir. İbn Kuteybe’den nakledildiğine göre bir kez doğuran inek için de bu keklime kullanılır. Tenine erkek değmemiş kadınlar için de البكر kelimesi kullanılmaktadır. Âyet-i kerîmede geçen العوان kelimesi, defalarca kez doğan inek anlamına gelmektedir. Mücâhid bu görüştedir. Dileciler de bu yönde görüş beyan etmişlerdir. Örneğin Arapçada حرب عوان kelimesi, birçok kez yapılan savaş için kullanılmaktadır.”²¹⁴

2.1.3.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Tesniyenin Yerine Geçen Cemi İsimler

Arap dili bilginlerine göre lafızda asıl olan ne için konulmuş ise ona delalet etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen âyet-i kerîmeleri incelediğimizde müsennanın yerine geçen cemi isimlerin varit olduğunu görmekteyiz. Elbette ki bu muhtemel husustur, gerçeği ise ancak Allah bilir. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz:

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye ismin yerine geçen kelimelerden birisi فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ. “Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, altıda birdir” (Kur’an-ı Kerim, Nisa 4/11) âyet-i kerîmesinde geçen إِخْوَةٌ kelimesidir. er-Razi bu kelimenin tekili olan أَخٌ kelimesinin aslının أَخَوٌ olduğunu ifade eder. Nitekim bu kelime, أَخَاءٌ kelimesinin

²¹³ el-Ukberî, *et-Tibyân fî i ‘râbi’l-Kur’ân*, 2/1174-1175.

²¹⁴ İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, 1/162.

çoğuludur. Bu kelimenin tesniyesi أَخَوَانٍ şeklinde olduğu için وَاوْ – vav harfi düşmüştür. Bazı Araplar أَخَانٍ şeklinde tesniyede de وَاوْ – vav harfini haz ederek kullanırlar. Bu kelime, tıpkı خَرَبٍ ve خُرْبَانٍ kelimelerinde olduğu gibi إِخْوَانٍ şeklinde cemi de yapılmıştır. Bunun إِخْوَةٍ şeklinde de cemisi vardı ki el-Ferrâ’dan nakledildiğine göre bununla فَإِنْ كَانَ إِخْوَةٌ âyet-i kerîmesinde de olduğu gibi iki kardeş kast edilir. Örneğin iki kişi kendilerinden bahsederken “biz yaptık, biz ettik” şeklinde konuşur ki bu da böyledir. Diğer taraftan إِخْوَانٍ kelimesi daha çok arkadaşlık için kullanılırken الْإِخْوَةُ kelimesi, kan bağı ile kardeş olan kimseler için kullanılır. Bu kelimenin وَاوْ – vav ve التَّوْنِ – harfi ile de cemi yapılması mümkündür.²¹⁵ Taberî âyet-i kerimenin “Eğer ölenin kardeşleri varsa” kısmı ile ilgili olarak Sahabe, Tabiin ve onlardan sonra gelen âlimlerin çoğunluğu, der, âyetin bu bölümünde zikredilen إِخْوَةٍ kelimesine ister iki ister ikiden fazla erkek veya kız kardeşin isterse biri erkek diğeri kız kardeşlerin de girdiği görüşündedirler. Bu görüşte olanlar delil olarak ümmetin geçmişlerinden bu meselenin böyle olduğunun yaygın bir şekilde nakledildiğini, bu nedenle şüphe götürmediği söylemişlerdir.

Abdullah b. Abbas ise, burada إِخْوَةٍ kelimesi ile en az üç kişilik bir grubun kast edildiğini ifade etmiştir. Ancak birinci görüş, sahabe ve onlardan sonra gelen ümmetten yaygın bir şekilde nakledilmiş olması hasebiyle tercihe şayandır. Çünkü Arapçada bazen ikil yerine çoğul kelimeler de kullanılmıştır.²¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye ismin yerine geçen cemi kelimelerden birisi de وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının ellerini kesin” (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/38) âyet-i kerîmesinde geçen اَيْدِيَهُمَا kelimesidir. Bu kelime يَدٍ kelimesinin çoğulu olup âyet-i kerîmede tesniye yerine kullanılmıştır. Sîbeveyhi, tesniye olan bir şeyin cemi lafızla ifade edilmesi ile ilgili olarak iki şeyin, insandaki uzuvların pek çoğu, meselâ iki el, iki ayak, iki göz, vs. vs. gibi, ikişer ikişerdir. Dolayısıyla, insanın uzuvları bu şekilde olunca, tesniyeye muzaf olduğunda, bir, iki gibi kabul edilmiş olur. Örneğin مَا أَحْسَنَ رُؤُسَهُمَا “O ikisinin kafaları ne güzel” cümlesinde görüldüğü gibi her ne kadar “iki kafa” olsa da “kafalar” şeklinde ifade edilmiştir. Âyet-i kerîmede de إِنَّ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا “İkiniz de Allah’a tövbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğrilmişti” (Kur’an-ı Kerim, Tahrîm 66/4) şeklinde bu manada bir

²¹⁵ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî *Muhtârü’s-Şîhâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, (Beyrut: Mektebetü’l-asriyye, 1999), s. 14.

²¹⁶ et-Taberî, *Camiü’l-beyan*, 7/39-41.

kullanım mevcuttur. Bu âyet-i kerîmede özelliği itibariyle tek olan müsenna ile ذا yani sahipliğin arası ayrılmıştır.

eş-Şevkânî'nin de belirttiği gibi إِلَى الْكُعْبَيْنِ (iki topuk) âyet-i kerîmesi ile ilgili olarak bunun إِلَى الْمِرَافِقِ (iki dirsek) kelimesi gibi olduğunu, burada الْمِرَافِقِ kelimesinin cemi, الْكُعَابِ kelimesinin ise tesniye gelmesi konusunda şunlar söylenmiştir: Bilindiği gibi her ayakta iki topuk bulunur ancak her elde ancak bir dirsek bulunur. Bundan ötürü herkeste iki topuk bulunduğuna dikkat çekmek üzere الْمِرَافِقِ kelimesinin aksine الْكُعَابِ kelimesi tesniye yapılmıştır. Burada الْمِرَافِقِ kelimesi ise her elde ancak bir tane bulunduğundan ve başka bir şey zannedilmesin diye cemi olarak gelmiştir. İbn Atiyye bu görüştedir.

el-Kevâşî ise iki ayaktaki iki topuğun her biri gibi bir şey zannedilmesin diye الْكُعْبَيْنِ kelimesinin tesniye, الْمِرَافِقِ kelimesinin ise cemi yapıldığını ifade etmiştir.²¹⁷ Râgıb el-İsfahânî القلوب (kalpler) kelimesinin cemisi ile ilgili olarak tesniyenin mana itibariyle cemi olduğunu ifade etmiştir. Nitekim cemi, Davut ve Süleyman aleyhisselâmın bahsedildiği شَاهِدِينَ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ “Onların hükümlerine biz şahit idik” (Kur'an-ı Kerim, Enbiya 21/78) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi tesniye yerine kullanılmıştır. İkincisi ise insandaki uzuvların pek çoğu, meselâ iki el, iki ayak, iki göz, vs. ikişer ikişerdir. Dolayısıyla, insanın uzuvları bu şekilde olunca, tesniyeye muzaf olduğunda, bir, iki gibi kabul edilmiş olur ve يَدَيْهِمَا ve أَرْجُلَهُمَا şeklinde ifade edilir. Sonra insanın azalarının lafızları konusundaki hüküm karışmasın diye onda bulunan tek şeyler de buna hamledilmiştir.

Diğer taraftan cümlede tamlanan konumunda bulunan tesniyenin, tesniye olan diğer bir kelime ile birleşmesi uygun görülmemiş, bundan dolayı birincisi cemi siyaya çevrilmiştir. Çünkü cemi lafız daha hafif olup müfred isme daha çok benzemektedir. Çünkü müfred isim gibi irap olur. Ancak tesniye kelime böyle değildir. Tek bir özellikte gelir, değişmez, hem yukarıdaki kelimenin قَلْبَاهُمَا şeklinde telaffuzu da dile ağır gelmektedir.²¹⁸

Kur'an-ı Kerîm'de müsenna ismin yerine geçen cemi kelimelerden birisi de وَمِنْ الْبَقَرِ وَالْعَنَمِ حَرَمْنَا عَلَيْهِمْ شَحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا “Sırtlarındaki yağlar hariç olmak üzere,

²¹⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/22.

²¹⁸ Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî, *İ'râbü'l-Kur'ân*, s. 449-450.

sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık” (Kur’an-ı Kerim, Enam 6/146) âyet-i kerîmesinde geçen *ظهورهما* kelimesidir. Ebü'l-Abbâs Sa'leb'e göre *ظهورهما* kelimesi, *فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا* âyet-i kerîmesindeki cemiye benzemektedir. Cemi manalarına bakılmaksızın âyet-i kerîmedeki iki zamir, *الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ* kelimelerine aittir. Burada *الظهور* kelimesinin cemi yapılmasının sebebi, cümlede tamlanan konumunda bulunan kelimenin mana itibarıyla cemi olmasında kaynaklanabilir. Bu *قَطَعْتَ رُؤُوسَ الْكَبِشِينَ* (iki koçun başları kesildi) cümlesindeki kullanıma benzemektedir. Böylesi bir cümlede, söz konusu kelimenin tesniye yapılması mümkün değildir.²¹⁹ Burada söz konusu cemi isim, müsenanın yerine geçmiştir. el-Vâhidî tefsirinde el-Ferrâ ve ez-Zeccâc'dan naklen insanda tek olarak yaratılan şeylerin ikile veya daha fazla isme izafe edildiğine *قَدْ هَشَمْتَ* şeklinde çoğul yapıldığını ifade etmiştir. Buna göre izafet, cemi isim ile tesniye kast edildiğini ortaya koyar. Örneğin *شَبِعَتْ بِطُونَهُمَا* (o ikisinin karınları doydu) cümlesinde “karınları” kelimesi “iki karnı” olarak anlaşılmalıdır. Burada “o ikisinin” ifadesi, “iki karnı” şeklinde cümleyi tesniye yapmaya gerek bırakmamıştır.²²⁰

Behcet, *مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا* âyet-i kerîmesinin irabı ile ilgili olarak şunları ifade eder: Burada *إِلَّا* kelimesi, istisna edatıdır. *مَا* ise müstesnanın ismidir. *لَا* nasp mahallinde sükûn üzere mebnidir. *حَمَلَتْ* kelimesi, mazi fiil olup fetha üzere mebnidir. Kelimenin sonundaki *التاء* – ta harfî, *tâu't-te'nîs* olup sakindir. *ظهور* kelimesi fail olup zamme ile merfudur. *هما* kelimesindeki *الهاء* – he harfî, muttasıl zamir olup izafe ile cer mahallinde zamme üzere mebnidir. Bu kelimedeki *الميم* – mim harfî ise imad harfidir, *الالف* – elif ise *te'nîs*, yani dişilik alametidir.²²¹

Kur'ân-ı Kerîm'de müsenna ismin yerine geçen cemi kelimelerden birisi de *لِيُبْدِيَ* “kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için” (Kur'an-ı Kerim, Araf 7/20) âyet-i kerîmesinde geçen *سَوَاتِهِمَا* kelimesidir. Sa'leb, bu kelime ile ilgili olarak iki ihtimalin söz konusu olduğunu ifade eder. Birincisi ve en güçlüsü burada iki tesniyenin bir arada bulunması münasip düşmediğinden cemi, tesniye yerine kullanılmıştır. Bu yüzdendir ki *فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا* âyet-i kerîmesinde olduğu gibi onun yerine geçmiştir. İkinci ihtimal ise burada cemi, hakiki manasıyla kendisine yer bulmuştur. Çünkü her birinin yani Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın iki avret yeri bulunmaktadır. Âyet-i

²¹⁹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-ma'sûn fî 'ulûmi 'l-kitâbi 'l-meknûn*, 5/203.

²²⁰ el-Vâhidî Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *el-Vasîf fî tefsîri 'l-Kur'âni 'l-mecîd*, (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994), 2/185.

²²¹ Behcet Abdülvahid Salih, *I'rabü 'l-mufasssal li kitabi 'llahi 'l-mürettel*, 3/348.

kerîmedeki السَّوَاءَات kelimesi bunu ifade eder ki bu da dört tanedir. Bu yüzden dolayı da cemi gelmiştir. Burada birinci ihtimal, kelimeyi tekil irabı ile okunmasını destekler niteliktedir.²²²

İbn Hayyân, “kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için” âyet-i kerîmesi ile ilgili olarak ez-Zemahşeri’nin “Bunda avret mahallini açmanın çok büyük günahlardan olduğuna ve bunun ezelden beri insanların tabiatlarında kınanan, aklen yadırganan bir durum olduğuna delil vardır.” dediğini nakleder. Buradan hareketle ez-Zemahşeri’nin akılcı Mutezile mezhebine göre bir şeyin güzelliğini ve çirkinliğini akıl tayin edebilir. Burada سَوَاءَاتِهِمَا ile insanın cinsel organı ve dübürü kast edildiği anlaşılmaktadır. Denildiğine göre ilk başta bunlar gözüküyordu, ancak yasaklı ağacın meyvesinden yedikten sonra ayıp yerleri gözüküverdi. Burada birinin diğerinin ayıp yerini görmediği belirtilmiştir. Katâde بِسَوَاءَاتِهِمَا kelimesi ile bütün bedenlerinin kast edildiğini ve ondan kinaye olduğunu ifade etmiştir. Bunun السَّوَاءَة (ayıp) olarak ifade edilmesi ise, insanın bedeninde görünen en çirkin yer olmasından kaynaklanmaktadır. Cumhur, âyet-i kerîmedeki وَرِي ifadesini وَرِي şeklinde okumuştur. Abdullah ise الْوَاو – vav harfini hemze ile ibdal ederek أَوْرِي şeklinde okumuştur. Bu caiz bir ibdal, yani değiştirmedir. Irak kıraatı temsilcisi sayılan Yahyâ b. Vessâb ise bunu وَرِي şeklinde الْوَاو – vav harfini zammeli olarak okumuştur. Mücâhid ve el-Hasen ise bu kelimeyi, سَوَاتِيْهِمَا şeklinde tekil, hemzeyi الْوَاو – vav harfine ibdal ederek teshil ile ve diğer الْوَاو – vav harfini de ona idgam ederek okumuşlardır. Ebu Cafer b. Ka’ka ve Şeybe b. Nassah ise سَوَاتِيْهِمَا şeklinde hemzeyi teshil, الْوَاو – vav harfini ise teşdit yani şeddeli olarak okumuşlardır. Bu kelimeyi cemi olarak okuyanlar da vardır. İki tesniyenin bir araya gelmesindeki uygunsuzluğu göz önüne alarak cemiye yerine kullanmışlardır. Burada her iki kişinin toplamda dört eden avret yerleri itibara alınarak gerçek manada cemi kast edilmiş de olabilir.²²³

Kur’ân-ı Kerîm’de tesniye ismin yerine geçen cemi kelimelerden bir diğeri de وَالْقَى الْأَلْوَاخَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ “Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı” (Kur’ân-ı Kerim, Araf 7/150) âyet-i kerîmesinde geçen الْأَلْوَاخ kelimesidir. ez-Zeccâc’ın tefsirinde belirttiğine göre “levhalar” şeklinde çoğul olarak gelen şeyin aslında iki tane olduğu söylenmiştir. Çoğul olan الْأَلْوَاخ kelimesi, dil

²²² es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü ’l-maşûn fi ’ulûmi ’l-kitâbi ’l-meknûn*, 5/203.

²²³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muḥîṭ fi tefsir*, 5/25.

olarak tesniye şeklinde de ifade edilebilir. el-Ferrâ'nın da belirttiği üzere çoğul olarak gelen الْاَلْوَا ح kelimesi, iki levhayı ifade etmek için de kullanılır. Nitekim اِخْوَة şeklinde ikil kast edildiği halde اِخْوَة şeklinde çoğul gelen, اِخْوَة şeklinde çoğul olarak gelmesi buna örnektir.²²⁴

Kur'an-ı Kerim'de müsenna ismin yerine geçen cemi kelimelerden biri de وَمِنْ اَنَّا يَ لَيْلٍ فَسَبِّحْ وَاطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى “yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin” (Kur'an-ı Kerim, Taha 20/130) âyet-i kerîmesinde geçen اطراف kelimesidir. İbn Atiyye اطراف kelimesinin cemi olarak gelişini, çoğulun en az iki oluşuna dayandırıldığını ifade etmiştir. Çünkü cemi demek, bir şeyin misli anlamına gelmektedir. Bundan dolayı burada cemi kelimenin cemi gelmesi icap etmiştir. Müfessirler, Arapların tesniye kast ederek cemi lafızlar kullandıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Davut ve Süleyman aleyhisselâmdan bahsederken “onlar” şeklinde kendilerine atıfta bulunulduğu وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَمَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحَكْمِهِمْ شَاهِدِينَ “Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani onlar, bir grup insana ait koyun sürüsünün geceleyin girip ürünlerini telef ettiği bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Biz de onların verdikleri hükme şahit idik” (Kur'an-ı Kerim, Enbiya 21/78) âyet-i kerîmesinde, Davut aleyhisselâmın yanına giren iki kişiden bahsedildiği halde “girdiler” şeklinde bunun beyan edildiği; اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ اِذْ دَخَلُوا “Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp girmişlerdi” (Kur'an-ı Kerim, Sad 38/21, 22) âyet-i kerîmesi bu tür kullanımlara örnek olarak verilebilir. Bütün bunlara dayanılarak âyet-i kerîmede geçen ve çoğul siygada gelen اطراف kelimesi ile “iki tarafın” kast edildiği ifade edilmiştir. Kadı Ebu Muhammed'e göre ise bunların hiç biri bu âyet-i kerîmedeki اطراف kelimesinin kullanımına bir dayanak teşkil etmez. Zira diğer âyet-i kerîmelerde söz konusu kelimeler ile tesniye kast edildiği aşikârdır. Bu, cemi lafzın tesniye yerine gelebileceğine delil teşkil eder. Ancak söz konusu âyet-i kerîmede geçen النَّهَار kelimesindeki الالف – elif ve اللام – lam, cinslik bildirir. Bununla burada her günün iki tarafı kast edilmiştir. Ama burada cemi lafız gelse ve maksadı izah eden bir karine

²²⁴ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/349; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Kayrevani el-Endülüsî el-Kurtubî el-Maliki, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihi ve ahkâmîhi ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*, (Şârika: eş-Şarika Üniversitesi Yayını, 1429 h.), 2/1243.

bulunmasa bu durumda o kelimenin cemi olduğuna hükmedilir, tesniye olduğu kabul edilmez.²²⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye ismin yerine geçen cemi kelimelerden birisi de قَالَتَا “İsteyerek geldik” dediler” (Kur'an-ı Kerim, Fussilet 41/11) âyet-i kerimesindeki طَائِعِينَ kelimesidir. Burada yerlerden ve göklerden bahsedildiği halde bu kelime طَائِعِينَ veya طَائِعَاتٍ şeklinde gelmemiştir. Bunun sebebi, gökler ve yerlerden ve içinde olanların tümünden haber verdiği içindir. Bunun söz ve cevaba sıfat olduğu için böyle geldiği de söylenmiştir. Ebu Hayyân, İbn Atıyye'den naklederek âyet-i kerîmedeki قَالَتَا ifadesi ile söz konusu iki tarafa atıfta bulunulduğunu ifade etmiştir. Burada göklerin hepsi bir gök, yerlerin hepsi de bir yer kabul edilmiştir. Burada yer ve göğün müfret olarak ifade edilmesi, bunları müsenna olarak zikrederek beyana güzellik katmak amacına matuftur.²²⁶

el-Âlûsî, tefsirinde âyet-i kerîmedeki طَوْعاً أَوْ كَرْهًا “isteyerek veya istemeyerek” ifadesi ile ilgili olarak, Allah'ı Teâlâ burada kudretinin gökler ve yerler üzerindeki yıkıcı etkisini temsil etmeyi, isteyerek veya istemeyerek onun emrinden çıkmalarının mümkün olmadığını beyan etmeyi murat etmiştir, demektedir. Bu iki kelime, yani طَائِعِينَ ve كَارِهَتِينَ kelimeleri, mastar olup cümlede hal ögesi olarak gelmişlerdir. Âyet-i kerîmenin son kısmındaki قَالَتَا طَائِعِينَ “İsteyerek geldik dediler” ifadesi, her ikisinin de Rabbani kuvvetin tesirine tam manasıyla boyun eğdiklerini, Allah'ın emrettiği şekilde var olduklarını, varlıklarını çok yüze bir hikmetin gereğine uygun olarak sürdürdüklerini beyan etmektedir. Âyet-i kerîmedeki “istemek” bunu bildirip “istemeyerek” kelimesi de bunun aksini ortaya koymaktadır. Burada طَائِعِينَ kelimesi ile ilgili olarak kendilerine yapılan hitaba ve cevap vermelerine bakılarak söz konusu kelimenin akıllı varlıklara özgü cemi müzekker salim kılındığı söylenmiştir.²²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye ismin yerine geçen cemi kelimelerden bir diğeri ise تَرْفُوءُ (boğaz) kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin ikili olan التَّرْفُوتَانِ kelimesi, iki omuz ile göğsün üst kısmı arasındaki kemiği ifade eder. Ebü'l-Fadl, فَعْلُوَّةُ vezninde gelen تَرْفُوءُ

²²⁵ İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü 'l-vecîz fî tefsîri 'l-kitâbi 'l-'azîz*, 2/17.

²²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Ḳur'ân*, 15/344.

²²⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû 'l-muḥîṭ fî tefsir*, 9/290.

kelimesinin ثَرْفُوة şeklinde zammeni olarak okunmadığını belirtmiştir. Âyet-i kerîmedeki التَّرَاقِي kelimesi ile insanın sağında ve solunda bulunan köprücük kemikleri kast edilmiştir. Burada lafzı hafif tutmak ve anlam karışıklığını önlemek için cemi, tesniye yerine kullanılmıştır. Çünkü ثَرْفُوة kelimesinin tesniyesi, dil olarak biraz ağır olup fasih dile uygun düşmemektedir. فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا “kalpleriniz eğrilmişti” (Kur’an-ı Kerim, Tahrim 66/4) âyet-i kerîmesinde de bu yüzden cemi, tesniye yerine kullanılmıştır.²²⁸

2.1.4. Atıf Harfi ile Tesniye

Tesniye yapılmak istenen iki isim, eğer birbirinden farklı ise atıf harfi getirilmesi zorunlu olur. Arap dil bilginlerine göre de böyledir ve ancak birisi diğerine ağır basarsa, yani tağlîb yoluyla tesniye yapılabilir. Bu da ancak semai isimlerde geçerlidir. Bu çeşit müsennaların Kur’ân-ı Kerîm’deki örneklerinden bazılarını şu şekilde ele almamız mümkündür:

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bu tür tesniyelerden bir tanesi فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَهُنَا قَاعِدُونَ “Sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!” dediler” (Kur’an-ı Kerim, Maide 5/24) âyet-i kerimesindeki أَنْتَ وَرَبُّكَ ifadesidir. İbn Âşûr bu ifadede müzmar bir atıf bulunduğunu ifade etmiştir. Basra dil bilginleri, merfu olan müzmar üzere atıf yapılmasını uygun bulmamışlardır.²²⁹ el-Ferrâ’ya göre ise bu mümkündür. Nitekim lafızları farklı olması nedeniyle atıf harfi ile tesniye yapılmıştır. Bununla beraber kendisi, lafızları farklı olan isimlerin ancak semai olması şartıyla tağlîb ederek tesniye yapılabileceğini ifade etmiştir. Bu manada gelen birçok âyet-i kerîme bulunmaktadır. إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ “Allah ve melekleri Peygambere salât ederler” (Kur’an-ı Kerim, Ahzab 33/56) ayeti buna örnek olarak verilebilir. ez-Zeccâc ise söz konusu âyet-i kerîme ile ilgili olarak şunları ifade eder: Araplar, âyet-i kerîmedeki kullanıma benzer şekilde اذهب أنت وزيد “Sen ve Zeyd git!” şeklinde cümle kurarlar. Nahiv bilginleri bunu اذهب وزيد şeklinde ilk ismi hazf ederek kullanmayı uygun görmemişlerdir. Çünkü zahir olan bir isim ile müzmar olan yani gizli isme atıfta bulunulmaz. Niyet gizliliğin ise bir alameti yoktur. Dolayısıyla isim, fiil ile bitişik olan isme atfedilmiş olur ve ondan ayrılmaz. Ancak فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ “siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın” (Kur’an-ı Kerim, Yunus 10/71) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi mefulün sözü güçlendirdiği için ismin hazf edilmesine cevaz

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/32.

²²⁹ en-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/264.

verilmiştir. Aynı şekilde لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا “Eğer Allah dileseydi ne biz O’na ortak koşabilirdik ne de babalarımız” (Kur’an-ı Kerim, En’âm 6/148) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi لَا – La da ifadeyi güçlendirdiği için ilk ismin hazf edilmesine cevaz verilmiştir. Buna benzer bir kullanım وَقَوْمِ الْفَاسِقِينَ “Rabbim! Ben kendim ve kardeşimden başkasına malik değilim Öyleyse bizimle fasık kavmin arasını ayır” (Kur’an-ı Kerim, Mâide 5/25) âyetinde de bulunur. Bu âyet-i kerîmede geçen أَخِي (kardeşim) kelimesi, ref durumundadır. Nasp halinde gelmesi de mümkündür. Buna göre mana “Allah’ım ben ancak kendime ve de kardeşime malikim” şeklinde takdir edilir. Bunun ref halinde gelmesinin iki sebebi vardır: birincisi bu kelime, إِنِّي kelimesine tabi olarak gelmiştir. Bu durumda anlam "ben kendime malik değilim, kardeşime de öyle" şeklinde olur. Ayette أَمْلِكُ ifadesini atıf ile ayırmak da mümkündür. Bu durumda ise mana “Ben ve kardeşim sadece kendimize malikiz” şeklinde olur. Âyet-i kerîmedeki أَخِي kelimesinin iki sebepten ötürü nasp gelmesi de mümkündür. Birincisi إِنِّي kelimesindeki الْيَاء – ya harfine tabi olarak gelirse nasp olabilir. Bu durumda bana “Ben ve kardeşim ancak kendimize malikiz” ve “Ben ancak kendime malikim, kardeşim de ancak kendisine maliktir” şeklinde olur. İkincisi نَفْسِي kelimesine matuf olarak geldiği için de nasp olabilir. Bu durumda ise anlam “Ben ancak kendime malikim ve ancak kardeşime malikim” şeklinde olur.²³⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de bunun örneklerinden bir diğeri de اللَّهُ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ “Allah ve Resûlü, müşriklerden beridir” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe 9/3) âyet-i kerîmesidir. Buradaki رَسُولُهُ kelimesi, âyet-i kerîmenin başında yer alan اللَّهُ kelimesine matuf olup onun ismidir. es-Semerkandî bununla ilgili olarak “Resul’ün de aynı şekilde müşriklerden beri” olduğunu ifade eder. Bazıları رَسُولُهُ kelimesinin اللام – harfini nasp olarak okumuştur ki buna göre mana, “Resul müşriklerden beri” şeklinde olur. Bu şaz bir kıraattir.²³¹

Bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak ez-Zemahşerî şunları ifade eder: âyet-i kerîmedeki أَذَانٌ kelimesi, بَرَاءَةٌ kelimesi merfû olması gibi merfûdur. Ondaki iki ihtimal bunda da geçerlidir. Yine bu cümle kendisi gibi bir cümleye matuftur. Örneğin زَيْدٌ قَائِمٌ، وَعَمْرُو قَاعِدٌ “Zeyd ayaktadır, Amr oturmaktadır” cümlesinde Amr’ın Zeyd’e matuf

²³⁰ ez-Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân ve i-râbüh*, 2/165.

²³¹ Ebü’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru Ebi’l-Leys es-Semerkandî*, 2/39.

olduğu söylenemeyeceği gibi, bu cümlelerin براءة ifadesine matuf olduğunu söylemenin de haklı bir açıklaması yoktur. Tıpkı الإيمان ve العطاء kelimeleri الإیمان ve الإعطاء anlamlarında olduğu gibi اذان da الإذان yani “bildirmek” anlamındadır.

Eğer “İlk cümle ile ikinci cümlelerin anlamı arasında ne fark vardır?” denilecek olursa ifade edilebilir ki İlkinde Allah ve Resûlü’nün Müşriklerden berî oldukları tespit edilmekte ikincide ise sabit olan bu durumun bildirilmesi gerektiği haber verilmektedir.

Yine “Neden Allah ve Resûlü’nün müşriklerden berî olduklarına dair nihaî ihtar kendileri ile antlaşma yapılan Müşriklerle ilişkilendirilmiş de bildiri “insanlar” ile ilişkilendirilmiştir?” denilebilir. Bunun sebebi, nihaî ihtar, kendileri ile antlaşma yapılmış olan kimselere, onlar içerisinde antlaşmayı bozmuş olanlara mahsus bir durumdur. Bunun tebliğ edilmesi ise antlaşma yapılsın yapılmasın, antlaşmayı bozsun bozmasın bütün insanlar için geçerlidir.

Âyet-i kerîmenin devamında ifade edilen يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ “Büyük hac” günü ile arefe günü kast edilmektedir. Bunun Kurban bayramının ilk günü olduğu da söylenmiştir, çünkü hac ibadeti, bu ibadetin tavaf, kurban kesme, tıraş olma, taş atma gibi çoğu fiili o gün tamamlanmaktadır.

Âyet-i kerîmedeki رَسُولُهُ “elçisi” kelimesi, ya بَرِيءٌ “berîdir” ifadesinde kast edilen mânaya ya da maksûr إن ve isminin mahallinde matuftur. Burada إن nin ismine matuf olarak ya da الواو – vav’ın مع (birlikte) anlamında olması düşüncesiyle mansup olarak da okunmuştur. Bu durumda anlam, “Onunla birlikte Resûlü de onlardan berîdir.” şeklinde olur. Mecrur okunuşun, لعمرِكَ “Senin hayatın üzerine yemin ederim ki!” âyet-i kerîmesinde olduğu gibi “Resûlü üzerine yeminle Allah onlardan berîdir.” anlamında kasem olması sebebiyle olduğu da söylenmiştir. Rivayete göre bir bedevi, adamın birinin bunu “Allah, müşriklerden ve Resûlü’nden...” anlamına gelecek şekilde mecrur okuduğunu işitince “Allah, Resûlü’nden berî ise ben de berîyim!” demiş. Adam, bedevinin yakasına yapışıp Hz. Ömer’in huzuruna götürmüş. Bedevi o kişinin okuyuşunu Hz. Ömer’e anlatınca, Hz. Ömer adama Arap dilini iyi öğrenmesini emretmiştir.²³²

²³² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gâvâmi’i’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eḳâvîl fî vüḳûhi’t-te’vîl*, 2/244-245.

İbn Atiyye ise insanların genelinin ان الله بريء elif harfini, fethalı okumuştur. ال-Hasen ve el-A'rec ان الله şeklinde الالف – elif harfini kesralı okumuştur. Buna göre âyet-i kerîmedeki الأذان ifadesi, “söz” anlamına gelmektedir. Yine çoğu kişi, ورسوله kelimesini, ref olarak okumuş ve ورسوله بريء منهم şeklinde gelmesi gereken haber hazf edilmiştir. Ebü'l-Hasen b. el-Bâziş'e göre bu böyle olup konusal bir atıf söz konusudur. Yani mübtada ve haberden oluşan birinci cümle ile giriş yapılmış, bu cümle de ona atfedilmiştir. Diğer taraftan mübtedanın anlamını değiştirmeyen bilakis tekit eden ان kelimesi önceki kısma matuf olduğu da söylenmiştir. Çünkü kesra olarak okunmuştur. Bunun sebebi ise fetha ile okunan أن yerine atıf yapılmaz. İbn Ebî İshak ve İsa b. Ömer ise رسوله kelimesini nasp şeklinde lafza atfederek okumuşlardır. Bu âyet-i kerîme nedeniyle Kur'an-ı Kerîm'e hareke sistemini getiren Ebü'l-Esved ed-Düelî, Arap nahvinin ilk esaslarını tespit etmiştir.²³³

2.1.5. Kelimenin Tekrar Edilmesi ile Yapılan Tesniye

İki isim hem lafzen hem de mana itibariyle ortak olursa bu kelimeler tekrar edilmek suretiyle tesniye edilir. Arap dil bilginlerine göre böyledir. Kur'an-ı Kerîm'de varit olan âyet-i kerîmeleri incelediğimizde hem lafzen hem de mana itibariyle ortak olan iki ismin buna rağmen tesniye yapılmadığı görmekteyiz. Bunu bazı örneklerini şu şekilde verebiliriz:

Bunun ilk örneği كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا “Hayır, bu böyle olmamalı! Yer dağılıp parça parça olduğunda” (Kur'an-ı Kerim, Fecr 89/10) âyet-i kerîmesinde geçen دكا دكا kelimelerdir. Ebü'l-Abbas Sa'leb'e göre bunun iki yönü vardır. Birincisi bu kelimeler müekked mastar olup ikincisi birincisini lafzen tekit etmektedir. İbn Uşfûr da bu görüştedir. İkincisi bu kelime hal konumunda nasptır ve anlamı الدَكُّ kelimesinin tekrar edilmesiyle “Ona matematiği konu konu öğrettim” şeklindedir. Zemahşeri'nin de bu görüşte olduğu görülmektedir. Bundan sonra gelen âyet-i kerîmedeki صَفًّا صَفًّا kelimeleri de bu manada kullanılmıştır.²³⁴ Ebu Hayyân'a göre ise âyet-i kerîmedeki bu söz konusu tekrar, biri iki yapmak için değil kelimenin tesniye olduğunu belirtmek içindir. Yani “parçalandıktan sonra” tekrar parçalanıyor” denilmek istenmiştir. Yani yeryüzü, birçok kez parçalanacaktır. Örneğin لَبَّيْكَ ifadesi de böyledir. İkil siygada gelse de “birbiri ardında birçok kez davetine icap ettim” manasına

²³³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 3/73.

²³⁴ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 10/791.

gelmektedir. Yani burada tesniye ile çoğul kast edilmiştir. Çünkü bunun aslı, kesret yani çokluk ifade eder. Bu kelime müfret olup, müfrede atfedilmiştir.²³⁵ Başka bir görüşe göre atıf durumunda, kelimelerin arasındaki الواو – vav harfini hazfetmek caizdir. İbn Cinnî, es-Süheyli ve İbnu'd-Dâi bunun hazf edilemeyeceğini çünkü atıf harflerinin, mütekellimin kast ettiği manayı ortaya koyduğunu, bu harflerin hazf edilmesi durumunda mütekellimin ret mi, tekit mi, temenni mi yoksa başka bir şey mi ifade etmek istediğinin anlaşılamayacağını belirtmişlerdir. Bununla beraber istifham harflerinin hazf edilmesinde, herhangi bir sakınca olmadığını; çünkü haber cümlesi ile soru cümlesinin birbirinden farklı olup muhatabın ilk anda ne kastettiğinin anlaşılabileceğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu kelimeleri bedel yapmak, الفاء – fa harfi ve tabilerini yani matuflarını hazf etmek سفر فَعْدَةً “Sizden kim hasta veya yolcuysa başka sayılı günlerde oruç tutsun” (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/184) âyet-i kerîmesinde olduğu mümkündür.²³⁶

2.2. Muzmar (Gizli) Tesniye

Muzmar (gizli) zamir, temel olarak ne için ise o manayı ifade eder. Yani müfret ise müfret, tesniye ise tesniye, cemi ise cemi, Arap dil bilginlerince bu böyledir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de varit olan âyet-i kerîmeleri incelediğimizde bazı zamirlerin, bunun aksi şekilde geldiğini görmekteyiz. Bunları şu şekilde ele alabiliriz.

2.2.1. İlgili İsmi ile Aynı Olan Zamirler

Bu tür zamirlerde müfret zamir müfret isimler için, müsenna zamir müsenna isimler, cemi zamir de cemi isimler için gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de bunun birçok örneği vardır:

Bunlardan ilki قَالَوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ “Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir şey olduğunu bize iyice açıklasın, dediler” (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/70) âyet-i kerîmesidir. Buradaki هِيَ "O" zamiri, ayetin öncesinde geçen müfret البقرة kerimesine dönmektedir. Muhammed Emin el-Hererî’nin de belirttiği gibi buradaki هِيَ, ref durumunda gaip müfret müennes zamirdir ve istifham edatının mübtedasıdır. Cümle,

²³⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû ‘l-muḥîṭ fî ‘t-tefsir*, 10/222.

²³⁶ es-Suyûtî, *Hem ‘u ‘l-hevâmi ‘ fî şerḥi Cem ‘i ‘l-cevâmi*, 3/226.

isim cümlesi olup ليين kelimesinin nasp konumunda mefulüdür. Ancak bu takdiren muzaftır. Bu kelimenin takdiri, بيبين لنا جواب ما هي şeklindedir.²³⁷

İkincisi ise كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ “İkisi de yiyip içen birer insandı” (Kur’an-ı Kerim, Mâide 5/75) âyet-i kerîmesdir. Bu âyet-i kerîmede geçen يَأْكُلَانِ ifadesinde, müsenna zamir bulunmakta olup kendisinden önce gelen كان nin ismindeki tesniye elifinde aittir. Muhammed Emin el-Hereri’nin de belirttiği gibi buradaki كَانَا kelimesi, nakıs fiildir. كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ ifadesi ise fiil, fail ve mefulden oluşmaktadır. Cümle, nasp mahallinde كَانَا kelimesinin haberdur. Takdiri كَانَا أَكَلِينَ الطَّعَامَ şeklindedir.²³⁸

Bir diğeri ise أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır” (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/5) âyet-i kerîmesinde geçen هم zamiridir. Bu zamir, âyet-i kerîmedeki أُولَئِكَ ism-i işaretine dönmektedir. el-Ferrâ buradaki هم zamirinin زيد هو العالم örneğinde olduğu gibi iki kelimenin arasını ayırmak üzere geldiğini, dilenirse ismin tekrar edilebileceğini ifade etmiştir. Bu örnekteki زيد kelimesi, mübteda olarak ref edilebilir. Aynı şekilde ikinci mübteda olur, العالم kelimesi de هو kelimesinin haberi olarak ref edilir. العالم kelimesi, bu durumda زيد kelimesinin haberi olur. هم zamiri ise cümlede mübteda, المفلحون kelimesi de أُولَئِكَ kelimesinin haberi olarak gelmesi caizdir. Buradaki هم zamiri, iki kelimenin arasını ayırmak için gelmiştir. Kûfeli dil bilginleri bunu “imâd” olarak isimlendirmişlerdir.²³⁹

Müsenna ismin yerine geçen müsenna zamire bir diğer örnek ise ثَانِيَانِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ “İki kişiden biri olarak mağarada iken...” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe 9/40) âyet-i kerîmesinde geçen هما zamiridir. Bu zamir, müsenna olup kendisinden önce geçen ثَانِيَانِ kelimesine racidir. Bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak eş-Şevkânî, tefsirinde şunları ifade eder: Burada ifade edilmek istenen husus odur ki inkâr edenler kendisini yurdundan çıkardığında mağarada iki kişi iken ve yanında bir kişiden başka kimse yok iken Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a kim yardım etti ise yine o yardım edecektir. Burada “iki kişiden” maksat Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ve Hz. Ebu Bekir’dir. Burada ثَانِيَانِ kelimesindeki الْيَاءِ – Ya harfî, sakın olarak okunmuştur. Bu kıraat,

²³⁷ el-Hereri, *Hadaiku’r-ruh ve’r-reyhan fi revabi ulumi’l-Kur’ân*, 1/499.

²³⁸ el-Hereri, *Hadaiku’r-ruh ve’r-reyhan fi revabi ulumi’l-Kur’ân*, 7/436.

²³⁹ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, 1/74.

yedi kıraat imamından biri olan Ebû 'Amr b. 'Alâ'ya aittir. İbn 'Atiyye, bu kıraatin, el-Hasen'in kıraati gibi olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de bunun bir diğer örneği de الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/121) âyet-i kerîmesinde geçen هم zamiridir. Munfasıl olan bu zamir, أُولَٰئِكَ ism-i işarete racidir. Ez-Zemahşerî âyet-i kerîmedeki “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler”den maksadın Ehl-i Kitap'ın müminleri olduğunu ifade etmiştir. Âyet-i kerîmedeki “onu hakkıyla okuyup tabi olurlar;” ifadesi, onu tahrif etmezler ve Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın sıfatlarından orada zikredilen gerçekleri değiştirmezler, denilmek istenmiştir. “Kitaba” gerçekleri tahrif edenler değil, “sadece bunlar iman ederler”; bu kitabı nankörce inkâr eden tahrifçiler ise hüsrana uğrayacaklar!” Çünkü hidayete karşılık dalâleti satın almıştır onlar.²⁴¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bunun bir diğer örneği ise لُوطُ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ (Lût, “Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir” (Kur'an-ı Kerim, Hûd 11/78) âyet-i kerîmesidir. Bura munfasıl هُنَّ kelimesi, cinsiyet ve cemi olması bakımından kendisinden önceki بَنَاتِي kelimesine racidir. Fahreddin er-Râzî'nin ifade ettiğine göre ayetteki, “İşte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz...” ibaresi ile O'nun kendinden olan kızlar, kast edilmiştir, çünkü büyük bir topluluk için bu ifade kâfi değildir. Ümmetinin kadınlarına gelince onlar herkese yetecek sayıdadır. Doğru olan şu rivayete göre Hz. Lût'un Zenta ve Zeürâ adında iki kızı bulunuyordu. Bu söz konusu iki kızın الْبَنَاتِ (iki kız) yerine الْبَنَاتِ (kızlar) lafzı lafzının kullanılması caiz değildir. Çünkü çoğulun en azı, üçtür. Birinci görüşte olanlar, Lût aleyhisselâmın, kavmini, ümmetinin kadınlarıyla zinaya davet etmediği hususunda ittifak halindedirler. Onlara göre bundan maksat kavmini, kadınlarla evlenmeye davet etmektir. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birincisine göre Hz. Lût, kavmini, imana yönelmek şartıyla, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir. İkincisine göre ise Hz. Lût'un şeriatında, inanmış kadınların, kâfir erkeklerle evlenmesi caiz idi. Nitekim Hz. Peygamberin, kızı Zeynep'i, müşrik olduğu halde Ebü'l-As İbnü'r-Rebî ile yine, diğer kızını Utbe b. Ebî Leheb ile

²⁴⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/413.

²⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvil fî vücûhi't-te'vîl*, 1/183.

evlendirmesi de gösteriyor ki İslâm'ın başlangıcında da bu böyle idi. Sonra bu hüküm, Allah'ı Teâlâ'nın "... İman edinceye kadar, Allah'a şirk koşan kadınlarla evlenmeyin... İman edinceye kadar, müşrik erkeklere kadınlarınızı nikâhlamayın" (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/221) ayetiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Yine bu görüşte olanlar ihtilâf etmiş, çoğunluğu, "Onun iki kızı var idi" demişlerdir. Bu takdire göre فَقَدْ صَعَتْ قُلُوبُكُمَا "kalpleriniz eğrilmişti" (Kur'an-ı Kerim, Tahrim 12/4) âyet-i kerîmesinde de olduğu gibi tesniye, çoğul lafzıyla ifade edilmiştir. Aynı şekilde, Lût aleyhisselâmın kızlarının ikiden fazla olduğu da söylenmiştir.²⁴²

2.2.2. İlgili İsmi ile Farklı Olan Zamirler

2.2.2.1. Müfred İsme Raci Olan Tesniye Zamirler

İkil zamir, metinde geçen her hangi bir manevi illet ve sebep dolayısıyla müfred veya cemi raci olabilir, yani bunlara dönebilir, cümlede onların yerine kullanılabilir. Örneğin يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ "O ikisinden inci ve mercan çıkar" (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/22) âyet-i kerîmesinde ikil zamir kullanıldığı halde sadece bunlardan biri murat edilmiştir. Nitekim yakut ve mercan, sadece tuzlu sudan çıkar. Aynı şekilde نَسِيَا حُوتَهُمَا "İkisi balıklarını unuttu" (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/61) âyet-i kerîmesi de böyledir. Burada unutan kişi sadece Musa aleyhisselâm'ın yol arkadaşı olmasına rağmen tesniye zamiri kullanılmıştır.²⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'de ikil zaminin müfred isme raci olarak geldiği bir diğer zamir de فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا "Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular" (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/61) âyet-i kerîmesinde geçen حُوتَهُمَا kelimesindeki zamirdir. Bununla ilgili olarak Ferrâ, unutan aslından Yuşa olmasına rağmen bu fiil, hem Yuşa hem de Hz. Musa aleyhisselâma izafe edilmiştir. Yine يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ "O ikisinden mercan ve yakut çıkar" (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/22) âyet-i kerîmesinde de buna benzer bir kullanım söz konusudur. Bunlar sadece tuzlu sudan çıktığı halde bu, hem tuzlu hem de tatlı suya izafe edilmiştir. Sa'leb'in de belirttiği gibi نَسِيَا (unuttular) ifadesi, zahiren Hz. Musa ve yanındaki gence dönmektedir. Bu unutuş, onların aradığı şeyin orda olduğuna dair bir işaret. Yine bu ifade ile ilgili Musa'nın balıkları gence getirmesini söylediği unuttuğu, Yuşa'nın da bunu hiç

²⁴² Fahreddin er-Râzî, *Me'âtihi 'l-gayb*, 18/379.

²⁴³ el-Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 1/147; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye*, 1/769.

düşünmediği için bu şekilde unutma işi ikisine de izafe edilmiştir, denilmiştir. Buna karşın unutan kişinin sadece Yuşa olduğu da ifade edilmiştir.²⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de ikil zamirin müfret isme raci olarak geldiği bir diğer âyet-i kerîme de *وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ* "Gökleri, yeri ve oralarda üreten yaydığı canlıları yaratması O'nun kanıtlarındandır" (Kur'an-ı Kerim, Şûrâ 42/29) âyet-i kerîmesidir. el-Ferrâ burada *فِيهِمَا* kelimesinde gelen ikil zamir ile sadece gökyüzünün kat edildiğini ifade etmiştir. Nitekim *يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ* "O ikisinden mercan ve yakut çıkar" âyet-i kerîmesinde olduğu gibi her ne kadar iki denizden bahsedilse ve tesniye zamiri kullanılsa da söz konusu şeyler sadece tuzlu sudan çıkarlar.²⁴⁵ Ebü'l-Abbâs ise *فِيهِمَا* kelimesi ile hem göklerin hem de yerin kast edildiğini ifade etmiştir. Çünkü gökyüzünde canlı varlık bulunmaz. Bu kelime ile ilgili olarak bunun *نَسِيًا حَوْتَهُمَا* "balıklarını unuttular" ve *يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ* "O ikisinden mercan ve yakut çıkar" âyet-i kerîmelerindeki gibi bir kullanım olduğunu söylemiştir. Yine göklerde de canlı varlıkların yaratıldığı ifade edilmiştir. Göklerde de kuşlarla birlikte hareket eden melekler vardır. El-Fârisî, burada "onlardan birinde üreten yaydığı.." şeklindeki muzafın hazf edildiğini ifade etmiştir. Fakat bu, sözde maksadı gizleyerek yanıltıcı bir ifade icat etmek anlamına gelmektedir.²⁴⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de ikil zamirin müfret yerine kullanıldığı bir diğer âyet-i kerîme de *أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ* "Atın cehenneme her inatçı kâfiri!" (Kur'an-ı Kerim, Kaf 50/24) âyet-i kerîmesidir. Âyet-i kerîmede zahir itibariyle müsenna zamirin müfret bir isme raci olduğu görülmektedir. Ferrâ, Arapların, müsenna kelimenin emir siygasını, *عَنَا* şeklinde müfret ve cemi varlıklar için kullandıklarını da söylemiştir. Yine bazılarının ikil siyga ile *وَيَحْكُ ارْحَلَاهَا وَازْجَرَاهَا* şeklinde kullanımları vardır. Yine *فَقُلْتُ* "Dedim ki dostum! Bizi kökü kurumuş, meyvası dökülmüş sanma)" ifadesi de buna örnek olarak verilebilir. Şairlerin birçoğunun *يَا* şeklinde buna benzer kullanımları olmuştur.²⁴⁷

²⁴⁴ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 6/261.

²⁴⁵ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/24.

²⁴⁶ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 9/553.

²⁴⁷ İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2014), s. 78.

2.2.2.2. Tesniye Zamirin, Zahiren Cemi Olan Kelimelere Matuf Oluşu

Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye zamirin, zahiren cemi olan kelimelere matuf olarak geldiği yani döndüğü âyet-i kerîmeler vardır. Bunlardan bir tanesi **مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى** “Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?” (Kur'an-ı Kerim, Hûd 11/24) âyet-i kerîmesidir. El-Ferrâ, âyet-i kerîmedeki **يَسْتَوِيَانِ** kelimesinin **يَسْتَوُونَ** şeklinde cemi olarak gelmeyişi söz konusu “kör ve sağır” kelimelerinin bir sıfat “gören ve işiten” kelimelerinin de bir sıfat oluşuna dayandırmaktadır. Yani burada iki şeyden bahsedildiği için âyet-i kerîmede söz konusu ifade, **يَسْتَوِيَانِ** şeklinde tesniye olarak gelmiştir.²⁴⁸

Bunun Kur'ân-ı Kerîm'de bir diğer örneği de **وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ** “Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler” (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/6) âyet-i kerîmesidir. el-Ferrâ, Arapların insan isimleri hariç **السدر** gibi iki cemi bir araya geldiğinde bunların fiillerini tekil yaptıklarını ve **أَقِيلُ** **الشاء والنعم** (Koyunlar ve keçiler geliyor) şeklinde kullandıklarını ifade etmiştir. Bunun kullanımı oldukça çok olup tesniye olarak gelmesi de mümkündür. el-Kisai, **مرت بنا غنمان سودان** şeklinde Araplarda buna benzer kullanımlar işittiğini söylemiştir. Eğer iki kelimedenden bir tanesi müennes olursa, durumunda el-Ferrâ bunun fiilinin **مقبلة** **الشاء والإبل** “Keçiler ve develer geliyor” şeklinde geleceğini ifade etmiştir. Burada **الشاء** eril, **الإبل** ise dişil bir kelimenin çoğuludur. Bu iki ismin fiilinin **مقبلان** şeklinde gelmesi de mümkündür. Eğer fiil, **مقبلتان** şeklinde her iki kelimeyi de dişil kabul ederek getirilirse bu da doğru olur. Ancak bu fiilin tekil olarak gelmesi daha yaygın ve güzeldir. Eğer yukarıda cümle **أَقْبِلُوا** **وإبلهم قومك** “Senin halkın ve onların develeri geliyorlar” şeklinde yapılırsa ve bu cümledeki fiil, **قومك** kelimesine özel gelmiş olur, çünkü fiil onlara aittir. Eğer **الَّذِينَ يَقْبَلُونَ بِالْإِبِلِ** “Onlar ve develer geliyorlar” şeklinde her ikisinin de gelişinin ifade etmek istenirse bu da mümkündür. Çünkü insanlarla bazı hayvanlar bir arada zikredildiğinde insanların fiili, onların da fiili olur. Örneğin **وَنَبِّئُهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ** “Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir” (Kur'an-ı Kerim, Kamer 54/38) âyet-i kerîmesinde insanlar ile deve için ortak bir zamir kullanılmış ve deve insanların konumunda değerlendirilmiştir.²⁴⁹

²⁴⁸ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/111.

²⁴⁹ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/112.

el-Mâverdî, âyet-i kerîmedeki النُّجُوم (yıldızlar) kelimesi ile ilgili iki görüş olduğunu ifade etmiştir. Birincisi bu kelime ile gökteki yıldızlar kast edilmiştir. Kelime tekil olup çoğul mana kast edilmiştir. Mücâhid bu görüştedir. İkincisi ise bu kelime ile gövdesi bulunmayan bitkiler, الشَّجَرُ lafzı da gövdesi olanlar kast edilmiştir. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Bunları secdeleri ile ilgili ise beş görüş vardır. Birincisi bunların secdeleri, gölgeleri ile olur. Bu görüş Dahhâk'a aittir. İkincisine göre bu varlıkların secdeleri, onlardaki secde ve boyun eğişi icap ettiren sanat ve kuvvettir. Bu ise İbn Bahr'ın görüşüdür. Üçüncüsü ki bu ez-Zeccâc'ın görüşüdür bunların secdeleri dönen gölgeleri ile olur. Dördüncüsü ise yıldızın secdesinin, kaybolması olduğu, ağacın secdesinin meyvesinin toplanması ile olduğu ifade edilmiştir. Beşincisi ise ki bu el-Ferrâ bunların secdeleri güneş doğduğu zaman güneşe dönük olmaları, sonra gölge çekilinceye kadar onunla birlikte gölgelerinin de kayması ile olur, demiştir.²⁵⁰

Bunun Kur'an-ı Kerîm'de bir diğer örneği ise وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً “Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir defa çarptırılarak darmadağın edildiğinde...” (Kur'an-ı Kerim, Hâkka 69/14) âyet-i kerîmesidir. el-Kurtubî âyet-i kerîmedeki حُمِلَتِ lafzı ile ilgili olarak bunun genelde الميم – mim harfinin şeddesiz olarak okunduğunu ifade etmiştir. Bunun anlamı “yerlerinden kaldırıldığında” demektir. Diğerî فَدُكَّتَا kelimesi ise parçalanıp paramparça, un ufak edildiklerinde, anlamına gelmektedir. Buradaki دَكَّةً lafzı ancak nasp olarak gelebilir. Çünkü فَدُكَّتَا lafzındaki zamir merfudur. El-Ferrâ'nın da ifade ettiği gibi bunun فَدَكَّتْ şeklinde cemi olarak gelmemiş olması, dağların tümünü tek bir yekûn, yeri de tek bir yekûn olarak değerlendirilmiş olmasından kaynaklıdır. Bunun bir benzeri, إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالًا “Yer kendine kas bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman” (Kur'an-ı Kerim, Zilzal, 99/1) âyet-i kerîmesinde geçmiş olup burada da kelime çoğul olarak değil فَدَكَّتَا şeklinde tesniye olarak gelmiştir.²⁵¹

2.2.2.3. Kur'an-ı Kerîm'de Cemi Zamirin Müfret veya Tesniye Kelimelere Dönüşü

Bunun örneklerinden bir tanesi يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا “Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirsiniz haydi geçin!” (Kur'an-ı Kerim, Rahman 55/33) âyet-i kerîmesinde geçen

²⁵⁰ el-Mâverdî Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Es-Seyyid İbn Abdülmaksut b. Abdürrahim, (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.) 5/424.

²⁵¹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 18/264.

çoğul ميم – mimidir. el-Ferrâ burada iki gruptan bahsedildiği halde fiilin استطعتا şeklinde gelmediğini, böyle gelse idi de doğru olacağını ifade etmiştir. Nitekim surenin devamında da yine bu iki topluluğa hitap edilirken يرسل عليكم denilmiş, عليكم şeklinde çoğul lafız kullanılmamıştır.²⁵² el-Kurtubî ise âyet-i kerîmede iki gruba hitap edilirken استطعتما şeklinde değil de استَطَعْتُمْ şeklinde cemi siyga ile hitap edildiğini, çoğul mana taşıyan iki grup olmalarından kaynakladığını belirtmiştir. Eğer bu استَطَعْتُمْ şeklinde gelse ide de yine doğru olurdu.²⁵³

el-Hazin, âyet-i kerîmenin tefsiri ile ilgili olarak eğer, der, ölümden, yerin ve göklerin sınırlarını aşarak kaçmaya başarabilerseniz haydi kaçın ve bunu yapın. Zira nerede olursanız olun ölüm size yetişecektir. Bu hitabın, insan ve cinlere kıyamet günü yapılacağı de söylenmiştir. Buna göre âyet-i kerîme; “eğer göklerin ve yerin sınırlarını aşarak Rabbinizi aciz bırakabilerseniz haydi bunu yapın” şeklinde tevil edilir. Bir diğer görüşe göre âyet-i kerîme, “eğer benim kaza ve kaderimden kaçıp mülkümünden, yer ve göklerimden çıkabilerseniz haydi bunu yapın” şeklindedir. Bu âyet-i kerîmede cinler, insanlardan önce zikredilmesi; onların kaçmaya ve bir yerleri aşmaya insanlardan daha çok güç yetirmelerinden ve bu konuda onlardan daha güçlü olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁵⁴

Bunun örneklerinden bir diğeri ise هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ “Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır” (Kur’an-ı Kerim, Rahman 22/19) âyet-i kerîmesidir. el-Ferrâ, âyet-i kerîmede iki taraftan bahsedildiği halde fiilin اختصما şeklinde değil de اخْتَصَمُوا şeklinde gelişinin, burada iki adamdan değil bilakis iki gruptan bahsedilmesinden kaynakladığını ifade eder. Eğer fiil اختصما şeklinde gelse idi de doğru olurdu. Es-Salebi’nin naklettiğine göre eş-Şabi, Abdülmelik b. Mervan’ın meclisinde İki adam bana geldiler” diye bir cümle kurup, iki kişiden bahsettiği halde fiili çoğul kalıpta kullandı. Abdülmelik b. Mervan, “Ey Şabi! Lahin yaptın, (kelimeyi yanlış kullandın)” dedi. Eş-Şabi, “Hayır Emir Hazretleri, lahin yapmadım. Çünkü Allah’u Teâlâ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ âyet-i kerîmesinde de bu şekilde yapmıştır” dedi ve Abdülmelik b. Mervan’ın takdirini kazandı.²⁵⁵ Buradan hareketle ez-

²⁵² el-Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 3/116-117.

²⁵³ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi l-Kur’ân*, 17/169; İbn Âdil, *el-Lübâb fî ‘ulûmi l-Kitâb*, 18/333.

²⁵⁴ el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü t-te’vîl fî me’âni t-tenzîl*, 4/288; en-Nehhâs, *l-râbü l-Kur’ân*, 4/288.

²⁵⁵ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Fıkhü l-luğa ve sırrü l-‘Arabiyye*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, (Beyrut: İhyâü t-turâsi l-Arabiyye, 2002), 1/222.

Zemahşeri'nin de belirttiği gibi eğer هُؤَلاءِ خصمان veya اختصما denilseydi o da doğru olurdu. Diğer taraftan âyet-i kerîmede iki topluluktan müminler ve kâfirler kast edilmiştir. İbn Abbas âyeti kerimede altı din mensubundan bahsedildiğini söylemiştir. Rivayet edildiğine göre Ehl-i Kitap müminlere şöyle “Biz, Allah’a sizden daha yakınız; çünkü kitap bakımından sizden daha önceyiz, nebimiz de sizin nebinizden daha öncedir” demişlerdi. Müslümanlar da onlara “Allah’a biz daha yakınız; zira biz Muhammed’e de inandık, sizin nebinize de inandık, Allah’ın indirmiş olduğu bütün kitaplara inandık. Siz bizim nebimizi ve kitabımızı aslında biliyorsunuz, ama sonra onu hasedinizden terk edip inkâr ediyorsunuz!” demişlerdir ki âyet-i kerîmede bahsedilen ‘Rableri hakkındaki husumet’ işte budur.²⁵⁶

Ebü'l-Abbas Sa'leb, الحَصْم kelimesinin aslen mastar olduğunu, bu nedenler genellikle tekil ve müzekker olarak kullanıldığını ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de نَبَاُ الْخَصْمِ âyet-i kerimesindeki kelime, bu minvalde gelmiştir. Bu kelimenin tesniye ve cemi yapılması da mümkündür. Âyet-i kerîme buna delildir. Nitekim خَصْم kelimesi bir grup insanı ifade ettiği için âyet-i kerîmede bu ismin fiili, اِخْتَصَمُوا şeklinde çoğul siygası ile gelmiştir. Burada خَصْم kelimesinin manası dikkate alınarak طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ âyet-i kerîmesinde de olduğu gibi bu fiil çoğul gelmiştir. İbn Ebi Utbe, bu kelimeyi, lafzı dikkate alarak اِخْتَصَمَا şeklinde okumuştur ama bu çoğunluğun okuyuşuna aykırıdır. Ebü'l-Bekâ Ukberî, bu kelimenin tekil olarak kullanıldığını, tesniye ve cemi olarak kullanılması durumunda isim ve sıfatlara hamledildiğini ifade etmiştir. Âyet-i kerîmedeki اِخْتَصَمُوا kelimesi, mana itibara alınarak çoğul gelmiştir, çünkü hasım olan iki grup içerisinde birden çok kimse bulunur.²⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de cemi zamirin müfret veya müsenna kelimeler dönüşü ile ilgili bir diğer örnek ise أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ “İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler” (Kur'an-ı Kerim, Secde 32/18) âyet-i kerîmesidir. ez-Zeccâc, tesirinde لَا يَسْتَوُونَ kelimesinin لا يتسويان şeklinde ikil olarak da gelebileceğini ifade etmiştir. Fakat bu tekil lafızda gelirse, ismin de tekil ve çoğul olduğu anlamına gelir. Âyet-i kerîmede mana göz önüne alınarak inananlar ile inkâr edenlerin bir olmayacağı لَا يَسْتَوُونَ kelimesi ile ifade edilmiştir. Burada لَا يَسْتَوُونَ şeklinde çoğul olarak gelen bu kelime, ikil isimler için de gelebilir. Çünkü iki varlık, çoğul

²⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haḳā'iki gāvāmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳāvil fî vüçûhi't-te'vil*, 3/150.

²⁵⁷ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 8/247-248.

anlamı taşır.²⁵⁸ Et-Taberî, burada kelimenin لَا يَسْتَوُونَ şeklinde çoğul gelmesinin sebebi inanan ve günaha batmış tek bir kişiden değil bilakis bütün günaha batmış kimseler ile Allah’a inanan herkesin kast edilmesinden kaynaklanmaktadır, demiştir.²⁵⁹

İbn Âşûr, âyet-i kerîmedeki belagat ve fesahat yönüne değinirken âyet-i kerîmede, der, hemze; iki gurubun aynı olmalarını ret ve inkâr için istifham-ı inkârîdir. Onların eşit olmaları ilk önce inkâr olunduktan sonra eşit olmadıkları açıkça beyan olundu ki bundan sonra gelecek tafsîlâtı esas olsun. Buradaki لَا يَسْتَوُونَ ibare ile önceki ayetlerde geçen müminlere olan vaat ve kâfirlere olan tehdide atıfta bulunulmuştur. Ayetin başındaki istifham hemzesi, mümin ile kâfir arasındaki eşitliliği inkâr için kullanılmıştır. Kıyamet gününde iki tarafın da görecekleri muamelenin farklı olduğu, muhatabı hayret eden konumuna indirgeyerek ortaya konulmuştur. Diğer taraftan لَا يَسْتَوُونَ cümlesi, âyetin baş tarafında bulunan istifhama atfı beyanıdır.²⁶⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de cemi zamirin müfret veya müsenna kelimeler dönüşü ile ilgili bir diğer örnek de وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ “Onlara yardım ettik ve bu sayede galip çıkanlar onlar oldu” (Kur’an-ı Kerim, Saffât 37/116) âyet-i kerîmesidir. İbn Atiyye, وَنَصَرْنَاهُمْ (onlara yardım ettik) ibaresindeki çoğul zamirin, Hz. Musa, Hz. Harun ve ikisinin kavmine raci olduğunu ifade etmiştir. Rivayet edildiğine göre burada sadece Hz. Musa ve Hz. Harun’dan bahsedilmiş, ancak ibaredeki zamir, her ikisini tazim ve tebcil etmek üzere çoğul olarak gelmiştir. Nitekim Araplar, yüceltmek için ve bir saygı ifadesi olarak tekil varlıklar için çoğul zamiri kullanmışlardır.²⁶¹ el-Ferrâ ise burada söz konusu zamirin, Hz. Musa, Hz. Harun ve ikisinin kavmine raci olduğunu, zira bundan önce وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا “o ikisini ve kavimlerini kurtardık” şeklinde ifade kullanıldığını ifade etmiştir. Burada onlara, düşmanlarına karşı yardım ve destek olduğu ifade edilmek istenmiştir. Bu yardım ve destek sayesinde zillet ve esaretin ardından düşmanlarına karşı galip gelmişlerdir. Buradaki zamirin tazim ve tebcil etmek üzere Hz. Musa ve Hz. Harun’a raci olduğu da söylene de birincisi daha yakın bir ihtimaldir.²⁶² et-Taberî ise bu âyet-i kerîme ile ilgili şunları ifade eder: Bazı Arapça bilginleri, burada وَنَصَرْنَاهُمْ “onlara yardım ettik” ibaresindeki هُمْ zamiri ile bir saygı ifadesi olarak Hz.

²⁵⁸ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, 4/208.

²⁵⁹ et-Taberî, *Camiü’l-beyan*, 20/187.

²⁶⁰ İbn Âşûr, *Tahrîrû’l-ma’ne’s-sedîd ve tenvîrû’l-’akli’l-cedîd min tefsîri’l-kitâbi’l-mecîd*, 21/231.

²⁶¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-’azîz*, 4/483.

²⁶² eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/469.

Musa ile Hz. Harun kast edildiğini ifade etmişlerdir. Nitekim Araplar, peygamber, emir ve liderlerini askerleri ve tabiileri ile birlikte çoğul zamiri kullanarak ifade ederler. Bunların temelde bir oldukları için tekil zamirleri ifade edildikleri de vardır. Belki de Araplar, tekil zamir ile çoğul isimleri kast ettikleri gibi müsenna ile de çoğul isimleri kast etmişlerdir. Örneğin bir kişiye hitap ederken “ما أحسنتم ولا أجملتم” “Ne iyi yaptınız, ne güzel yaptınız” derler ama bununla karşıdaki şahsı kast ederler. Ancak bizim burada manayı zorlamaya ihtiyacımız. Çünkü burada söz konusu âyet-i kerîmeden önce وَنَجَّيْنَاهُمَا وَنَصَرْنَاهُمَا مِنَ الْكُرْبِ الْعَظِيمِ “O ikisini ve kavmini büyük bir sıkıntıdan kurtardık” denildikten sonra “Onlara yardım ettik” yani Hz. Musa’ya, Hz. Harun’a ve kavimlerine, denilmiştir. Dolayısıyla hepsi kast edilmiştir. Firavun ve kavmi, bütün İsrail oğullarına düşman idi. Onları zayıf düşürmüş, oğullarını katletmiş, kadınlarını esir almıştı. Allah da onlara yardım etmiş, düşmanlarına suda helak ederek kendilerini selamete çıkarmıştır.²⁶³

Kur’ân-ı Kerîm’de cemi zamirin müfret veya müsenna kelimelere dönüşü ile ilgili bir diğer örnek ise هَلْ أَتَيْكَ نَبُؤُا الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ “Mâbedin duvarına tırmanan davalâşanlara dair bilgi sana ulaştı mı?” (Kur’an-ı Kerim, Sad 38/21) âyet-i kerîmesidir. Ebu Mansur el-Mâtürîdî, âyet-i kerîmedeki تَسَوَّرُوا “tırmanıyorlar” kelimesinin kökü olan التَّسَوَّرَ kelimesinin yüksek bir yerden içeri girmek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Burada ise yüksekçe bir duvar olan surların üzerinden iki davalının içeriye inişi anlatılmaktadır.²⁶⁴ Eğer bir husus cemi lafzı ile gelir ve maksadı açıklayan başka bir husus da bulunmaz ise bu durumu da onun cemi olduğu hükmüne varılır, tesniyedir denilmez. Çünkü yapı itibarıyla lafız, manaya maliktir.²⁶⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de cemi zamirin müfret veya müsenna kelimelere dönüşü ile ilgili bir diğer örnek de وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ عَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحَكْمِهِمْ شَاهِدِينَ “Dâvûd’u ve Süleyman’ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı” (Kur’an-ı Kerim, Enbiya 21/78) âyet-i kerîmesidir. Muhyiddin Dervîş, وَكُنَّا لِحَكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ibaresinde neden cemi zamir kullanıldığı konusunda iki görüşün olduğunu belirtmiştir. Birincisine göre burada zamir her ne kadar cemi gelse de murat edilen şey müsennadır. Çünkü müsenna, cemiden daha az miktar bildirir.

²⁶³ et-Taberî, *Camîü’l-beyan*, 21/93.

²⁶⁴ Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 8/617.

²⁶⁵ İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, 2/17.

İkincisine göre ise cümlede mastar muzaf olarak gelen kelime, حاكمين (iki hâkim) yani Hz. Davut, Hz. Süleyman ve mahkûma muzaf olmuştur. Bunlar çoğul bildirdikleri içinde zamir çoğul gelmiştir.²⁶⁶ İbnü'l-Cevzî ise وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ “Biz hükümlerine şahit idik” ibaresi ile kimlerin kast edildiği konusunda iki görüş olduğunu ifade etmiştir. Birincisine göre hükümlerine şahit olunan kimseler, Hz. Davut ile Hz. Süleyman’dır. Bunların cemi bir lafızla ifade edilmesi, ise tesniyenin de cemi olduğundan ileri gelmektedir. Bu görüş el-Ferrâ’ya aittir. İkinci görüşe göre ise burada Hz. Davut, Hz. Süleyman ve davanın tarafları kast edilmiştir. Bu ise Ebu Süleyman ed-Dımaşkî’ye aittir. Buradaki لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ibaresini, İbn Mesud, İbn Abbas ve İbn Ebi Ulbe وَكُنَّا لِحُكْمِهِمَا şeklinde tesniye olarak okumuşlardır.²⁶⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de cemi zamirin müfret veya müsenna kelimelere dönüşüne bir diğer örnek ise فَادْهَبَا بِأَيَّتِنَا إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ “Allah, “Hayır, asla böyle olmayacak! Haydi, ikiniz de mucizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) işitmekteyiz” (Kur’an-ı Kerim, Şuarâ 25/15) âyet-i kerîmesinde yer alan كم zamiridir. Eş-Şevkânî, “Şüphesiz biz sizinle beraberiz” ifadesi ile Hz. Musa ile Hz. Harun’un kalplerinin takviye edilip sebat verileceği kast edilmiştir, demiştir. Bu, onların korunup kollanacağına dair bir kinayedir ve lafız, كم zamiri ile çoğul olarak gelmiştir. Çünkü bazı ileri gelen dil bilginlerinin de benimsediği gibi müsenna, ceminin en az halini ifade etmektedir. Burada Hz. Musa ile Hz. Harun’un kast edildiği de söylenmiştir. Bu iki peygamber ile İsrail oğullarının kast edilmiş olması da mümkündür.²⁶⁸ Bağâvî, tefsirinde ise âyet-i kerîmedeki مَعَكُمْ ifadesinin "sizinle ve İsrail oğulları ile birlikteyiz, firavunun size ne cevap verdiğini bilmekteyiz” şeklinde tefsir edildiğini de belirtmiştir.²⁶⁹

Fahrettin er-Razi âyet-i kerîmede yer alan إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ “Şüphesiz ki biz, sizinle beraberiz, işitmekteyiz” ibaresinin mecazî bir ifade olup bununla “Ben sizin ve düşmanlarınız için, size düşmanınız aleyhine yardım ederim. Sizin aranızda geçen şeyleri hazırlar, düşmanınıza karşı size yardım eder, sizi galip getirir ve düşmanınızın size karşı olan şevket ve saltanatını kırarım” denilmek istenmiştir, der. Biz burada

²⁶⁶ Muhyiddin Derviş, İ’râbü’l-Kur’ân ve beyanuh, 8/184-185.

²⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr, 3/202.

²⁶⁸ eş-Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 4/111.

²⁶⁹ el-Bagavî, Me'âlimü't-Tenzîl, 3/463.

“işitmekteyiz” ifadesini mecaz kabul ediyoruz. Çünkü “işitmek”, kulak verme ve dinleme demektir. Bu ise Allah’u Teâlâ için söz konusu muhaldir.²⁷⁰

el-Âlûsî ise burada hitabın Hz. Musa, Hz. Harun ve kavimlerinden onlara tabi olan kimselere olduğu görüşünü benimsemiştir. Sibeveyhi ise bu hitabın Hz. Musa ile Hz. Harun’a olduğu, sahip oldukları şeref ve itibar nedeniyle kendilerine cemi siygası ile hitap etliğini ifade etmiştir. Diğer taraftan âyet-i kerîmenin bütünü göz önüne alındığında buradaki hitabın iki kişiye olmasının mümkün olmadığı şeklinde bu görüşe itiraz edilmiş; Hz. Musa ile Harun gidince oluşacak durum göz önüne alınarak burada Hz. Musa ve Harun ile birlikte Firavun’un kast edildiğin, dilenirse buna Firavun’un kavminin de dâhil edilebileceği belirtilmiştir.²⁷¹

Kur’ân-ı Kerîm’de cemi zamirin müfret veya müsenna kelimelere raci oluşuna bir diğer örnek de قَالَ بَلْ رُبُّكُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ “Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır” (Kur’an-ı Kerim, Enbiyâ 21/56) âyet-i kerîmesinde geçen هُنَّ zamiridir. Ez-Zemahşeri, bu zamirin göklere ve yere ya da heykellere raci olduğunu ifade etmiştir. Şu da var ki burada heykellerin kastedilmesi, müşriklerin dalâlette olduklarını onlara göstermesi bakımından daha tesirli ve onlara karşı delil açısından daha sağlamdır.²⁷² İbn Abbas da فَطَرَهُنَّ ibaresindeki mansup zamirin göklere ve yer raci olduğunu ifade etmiştir. Gökler ve yerlerin sayısı çok sayıya ulaşmadığı için bunlar azlık bildiren zamir ile ifade edilmiştir.²⁷³

2.2.2.4. Kur’ân-ı Kerîm’de Müfret Zamir ve İsm-i İşaretin Tesniyeye Raci Oluşu

Arapçada zamirlerin رَأَيْتُ عَمراً وَزَيْداً وَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ “Ömer’i ve Zeyd’i gördüm ve ona selam verdim” şeklinde kullanımı mevcuttur. Burada biz bunların, Kur’ân-ı Kerîm’deki yerlerini inceleyecek ve açıklayacağız.

Bunlardan ilki وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Altın ve gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya...” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe 9/34) âyet-i kerîmesinde müsennaya raci olan الهَاءُ – he kelimesidir. Bu ibare وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

²⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, 24/495.

²⁷¹ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meşânî*, thk. Ali Abdülbari Atiyye, (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415 h.), 10/66.

²⁷² ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gâvâmiizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvîl fî vücihi’t-te’vîl*, 3/122.

²⁷³ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 8/107.

söz yükseltir” şeklinde takdir olunur. İbn Abbas, el-Hasen, İbn Cübeyr, Mücâhid ve Dahhâk bu görüştedir. Burada الْعَمَلُ kelimesinin nasp olarak gelmesi daha yakın bir ihtimal olduğu da söylenmiştir. Ancak İbn Atiyye’nin de belirttiği gibi ehlisünnetçe bu görüş merduttur. Diğer taraftan Ebu Salih ve Şehr b. Havşeb bunun tam aksi görüş beyan ederek fail zamirin, الْكَلِمِ nasp zamirin ise الْعَمَلُ الصَّالِحُ ibaresine raci olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda âyet-i kerîmenin anlamı, “salih ameli, güzel söz yüceltir, yükseltir” şeklinde takdir edilir. Katâde ise cümlede failin Allah’u Teâlâ’ya raci olan zamirin fail olduğunu, الِهَاءُ – he harfinin الْعَمَلُ الصَّالِحُ ibaresine ait olduğunu ifade etmiştir ki bu durumda “Allah, güzel söz kendisine yükseltir” yani kabul eder şeklinde takdir edilmiş olur. İbn Atiyye, tercihe en şayan görüşün bu olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan kendisi, âyet-i kerîmedeki الْعَمَلُ وَالْكَلِمِ kelimesinin de matuf olabileceğini belirtmiştir. Bu durumda mana, “ikisi de Allah’a yükselir” şeklinde olur. Burada zamirin tekil gelmesi, “yükselme” işinin ortak oluşundan ileri gelmektedir. Zamir, ism-i işaretin yerine de geçebilir. Böylece lafız müfret, mana ise tesniye olur. Böylece âyet-i kerîmede “Onların yükselişi kendilerinden değildir, bilakis onların bu, Allah’ın yükseltmesi iledir.” şeklinde takdir olunur.²⁷⁵

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ “Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi?” (Kur’ân-ı Kerim, Yâsîn 36/35) âyet-i kerîmesinde ثَمَرِهِ “meyvesi” kelimesinde bulunan muttasıl zamirdir. el-Kazzâz bu kelimeye bulunan zamirin, bir önceki âyet-i kerîmede geçen الْعَيْنِ “pınarlar” kelimesine raci olduğunu ifade etmiştir. Nitekim meyve su ile meydana gelir, bu yüzden de ona izafe edilmiştir. Burada ثَمَرِهِ ifadesindeki الثَّمَرِ kelimesi, tekil geldiği için zamir de tekil gelmiştir. Nitekim Araplar iki şeyin haberini, ihtisar ederek sadece birini zikrederler. Bu kelimenin baş harfinin fetha olarak gelmesi, onun ثَمَرَةٍ kelimesinin çoğulu olduğunu göstermektedir.²⁷⁶

Fahreddin er-Razi, ثَمَرِهِ kelimesindeki zamirin, Allah’u Teâlâ’ya raci olduğunu ifade etmiştir. Buna göre anlam, “Allah’ın meyvelerinden yesinler” şeklinde takdir olunur. Bu ifadede bir incelik vardır. Şöyle ki ağaçların varlığına, suların akışına

²⁷⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû’l-muḥîṭ fî tefsîri*, 9/19; Âlûsî, *Rûḥu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meṣânî*, 11/348.

²⁷⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûḡi’n-nihâye*, 9/6031; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 15/25.

rağmen, meyveler, ancak Allah isterse olur. Eğer Allah yaratmazsa, bunlar meydana gelemez. O halde, insanın, meyvenin varlığının sebebi sandığı her şeyden sonra yine “meyvenin varlığı, Allah ve iradesi olmadan söz konusu değildir. Dolayısıyla meyveler, O'nun meyvesidir.” Burada ثَمْرُهُ kelimesinin sonunda bulunan zamirin, sadece النَّخِيل “hurma ağacı” kelimesine raci olması da ihtimal dâhilindedir. Üzümlerin, hurma gibi olduğu malum olduğu için, ayrıca üzümlere râcî olacak bir zamir getirilmemiştir. Bununla beraber bu zamirin, sözü edilen bütün her şeye birden râcî olması da ihtimaldir, Bu durumda anlam, “Bu söz konusu bu şeylerin ürünlerinden, meyvelerinden” şeklinde takdir olunur. Bu iki açıklamayı ez-Zemahşerî nakletmiştir. Burada daha garip ve doğruya daha yakın, başka bir ihtimal de vardır ki âyet-i kerîmede, التَّمْر kelimesi ile bunların faydaları kast edilmiştir. Nitekim Arapça'da, “ticaretin semeresi, kazançtır, ibadetin semeresi de, sevaptır” diye bir söz vardır. Bu durumda zamir, “Orada gözelerden su fişkirttik ki bundan istifade ederek yesinler” şeklinde bir önceki âyet-i kerîmede geçen التَّفَجِير “Fıskırtma” kelimesinin raci olur. Burada التَّفَجِير kelimesi ile ifade edilen pınarlar açma işinin faydalan meyveden daha fazladır. Diğer taraftan التَّفَجِير kelimesi, zamire النَّخِيل kelimesinden daha yakındır. Eğer zamir, Allah'a râcî olacak olsaydı, ثَمْرُهُ “onun meyvelerinden” kelimesinin ثَمَرَنَا “bizim meyvelerimiz” şeklinde gelmesi gerekirdi.²⁷⁷

Ebu Hayyân ثَمْرُهُ kelimesinin ilk iki harfini fetha olarak okumuştur. Talha, İbn Vessâb, Hamza ve el-Kisai, zamme olarak; el-Amesî ilk harfini zamme, ikinci harfini sükûn olarak okumuştur. Ebu Hayyân ثَمْرُهُ kelimesinde bulunan muttasıl zamirin, bir önceki âyet-i kerîmede zikredilen الْمَاء “su” kelimesine raci olduğunu ifade etmiştir. Bu, âyet-i kerîmede bahsedilen الْعُيُون “pınarlar” kelimesine delalet etmesine ve cümlede muzaf ögesinin hazf edilmesine bağlanmıştır. Bu zamirin النَّخِيل kelimesine raci olduğu da söylenmiştir.²⁷⁸

Bunun Kur'an-ı Kerîm'deki bir diğer örneği de وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ “Ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa..” (Kur'an-ı Kerim, Nisâ 4/12) âyet-i kerimesindeki gaip müfret zamirdir. Taberî, burada ibarenin, hemen öncesinde kadın ve erkek olmak üzere iki kişiden bahsedildiği halde وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ şeklinde değil de وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ gelmesinin

²⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, *Meîâtîhu 'l-gayb*, 26/274.

²⁷⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü 'l-muhtâ fi tefsiri*, 9/64-65; İbn Âşûr, *Tahrîrû 'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû 'l-aqli 'l-cedîd min tefsîri 'l-kitâbi 'l-mecîd*, 23/13.

nedenini şu şekilde açıklamıştır: Araplar, cümlede iki ismi haberden önce zikrettiklerinde biri diğerine أو (veya) edatı ile atfedilir daha sonra haber zikredilir. Bazen de haber bu iki isme, bazen ise ikisinden birine izafe yapılır. Sadece birine izafe yapıldığında ikisinden hangisine yapılırsa yapılsın bir fark olmaz. Örneğin من كان عنده “Yanında erkek veya kadın köle bulunduranlar onlara iyilik etsin” cümlesinde fiil, erkeğe izafe edildiğinde فليحسن kadına izafe edildiğinde ise فليحسن إليها veya فليحسن إليهما şeklinde gelir.²⁷⁹ İbn Atiyye, âyet-i kerîmedeki zamirin, kendisinden önce zikredilen الرجل “erkek” kelimesine ait olduğunu, ifadenin sadece ona irca edilerek yetinildiğini ifade etmiştir. Çünkü mana aynıdır.²⁸⁰

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَ مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى “Ey Âdem! “bunun senin de eşinin de düşmanı olduğunu bil. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa şaki olursun!” (Kur’an-ı Kerim, Tâhâ 20/117) âyet-i kerîmesinde yer alan müstetir zamiridir. Derviş, يُخْرِجَنَّكَ kelimesinin sonunda bulunan elifin, tesniye alameti olduğunu, الفاء – fa harfinin ise sebep bildirdiğini ifade etmiştir. Buradaki تشقى “şaki olursun” kelimesi, muzari fiil olup sebep bildiren الفاء – fa harfinden sonraki müzmer, yani gizli zamir ile mansuptur. Fail ise müstetir olup أنت (sen) şeklinde takdir olunur. Burada الشقاء “şaki olmak” fiili, sadece Âdem aleyhisselâma isnat edilmiş. Çünkü nasıl ki eşinin mutlu olması onun mutlu olmasına bağlı ise şaki ve mutsuz olması da Âdem aleyhisselâmın şaki ve mutsuz olmasına bağlıdır. Bu nedenledir fasıla korunarak söz kısa tutulmuştur.²⁸¹ İbnü’l-Cevzî, فَتَشْقَى ibaresinden maksadın müfessirler tarafından dünya meşakkatî; ekme, biçme, hamur yoğurma, ekmek pişirme ve benzeri şeyler olduğu söylenmiştir. Said bin Cübeyr Hz. Âdem’e cennetten san bir öküz indirildi, onu çalıştırır ve alnının terini silerdi. İşte bedbahtlığı budur, demiştir. Âlimler, burada iki kişiden bahsedildiği halde فَتَشْقَى ifadesinin فتنشقياً gelmeyişi iki sebebe bağlamaktadırlar. Birincisine göre burada muhatap Hz. Âdem olduğu için onu zikretmekle yetinilmiştir ki bu el-Ferrâ’nın görüşüdür. İkincisine göre ise iaşeni kazanmak için çalışması gereken Hz. Âdem olduğu için daha çok yorulması icap edecekti ki bu yüzden ifade bu şekilde gelmiştir. Bu da el-Maverdî’nin görüşüdür.

²⁷⁹ et-Taberî, Camiü’l-beyan, 8/63; el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/257.

²⁸⁰ İbn Atiyye, el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz, 2/19.

²⁸¹ Muhyiddin Derviş, *İ’râbü’l-Kur’ân ve beyanuh*, 6/256.

Yine Fahreddin er-Razi'nin de belirttiği gibi söz konusu yasaklı ağaçtan yemek fiilini birlikte yaptıkları halde, niçin zahmet çekme işi, Hz. Havva'ya da değil de sadece Hz. Âdem aleyhisselâma isnat edilişinin iki sebebi vardır. Birincisi Hz. Âdem aleyhisselâm aile reisi olma durumunda olduğu için onun zahmet çekmesi demek karısı ve ailesinin de zahmet çekmesi demektir. Tıpkı aile reisinin mutluluğunun ailesinin de mutlu olacağı anlamına gelmesi gibi. Dolayısıyla âyet-i kerîmede fasıla, ayet sonlarının ahengi de göz önüne alınarak bu meşakkat ve yorgunluk, Hz. Havva'ya değil, sadece Hz. Âdem aleyhisselâma isnat edilmiştir. İkincisi ise Bu الشَّقَاءُ kelimesi ile “geçimini elde etmek yolunda yorulma, zahmet çekme” kast edilmiştir. Bu ise, kadının değil, erkeğin işidir.²⁸²

Müfret zamir ve ism-i işretin müsennaya raci oluşunun Kur'an-ı Kerim'deki bir diğer örneği ise إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ “Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu kurtuluş fidyesi olarak verseler, onlardan asla kabul edilmez” (Kur'an-ı Kerim, Maide 5/36) âyet-i kerîmesinde bulunan muttasıl zamirdir. Ebu Hayyân'ın da belirttiği gibi her ne kadar öncesinde “yeryüzünde olan her şey ve bir o kadarı” olarak iki şeyden bahsedilip o ikisine matuf olsa da burada muttasıl zamir, به şeklinde tekil olarak gelmiştir. Bu, ya “yeryüzünde olan her şey ve bir o kadarı” birbirinden ayrılmayan şeyler kabul edilmesinden ya da لَيَفْتَدُوا بِذَلِكَ şeklinde ism-i işaretin yerine kullanılmasından dolayı tekil olarak gelmiştir. Bu durumlarda zamir tek bir şeye raci olmuş olur ve tekil olarak gelir. Bu görüş, cümlede لَوْ kelimesinden sonra gelen أَنَّ kelimesinin, fail olarak ref konumunda geldiğini belirten el-Müberra'dın ekolünden çıkarılmıştır. Tercihe şayan görüş budur. Sibeveyhi'nin görüşüne göre ise لَوْ kelimesinden sonra gelen أَنَّ kelimesi, mübteda olarak ref konumunda gelir. ez-Zemahşerî'nin, kitap ve tasniflerindeki ifadelerinden bu konuda Sibeveyhi'nin görüşünü benimsediği görülmektedir.

ez-Zemahşerî, âyet-i kerîmedeki به zamirinin tekil gelişinin başka bir anlamda kullanılmış olmasından ileri geldiğini ifade etmiştir. Şöyle ki âyet-i kerîmede وَمِثْلَهُ ibaresindeki الواو – Vav harfi, مَعَ (beraber) anlamına gelebilir. Bu durumda zamirinin raci olduğu şey müfret olur. Burada meful-ü meah ne ile nasp olmuştur şeklinde bir soru gelebilir. Burada meful-ü meah, لَوْ ibaresinin çağrıştırdığı fiil ile nasp olmuştur. Çünkü

²⁸² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 22/106.

âyet-i kerîme, “eğer yeryüzünde her şey onların olsa” şeklinde takdir olunur. Dolayısıyla ifade edebiliriz ki *وَمِثْلُهُ* ibaresindeki *الواو* – Vav harfi, *مَعَ* (beraber) anlamına gelebilir. Bu durumda cümle, *مَعَ مِثْلِهِ مَعَهُ* şeklinde yani “yeryüzündeki her şeyle beraber onunla bir o kadar daha” şeklinde takdir olunur.²⁸³

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise *وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ* “Allah ve Resulü razı edilmeye daha lâyıktır” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe 9/62) âyet-i kerîmesinde *يُرْضُوهُ* kelimesindeki *الهَاء* – he harfidir. ez-Zeccâc, burada Allah ve Resulü’nün razı edilmesinden bahsedildiği halde zamirin *يُرْضُوهُمَا* şeklinde müsenna olarak değil de *يُرْضُوهُ* şeklinde gelmesinin, bunun manaya delalet ettiği için *هُمَا* zamirindeki mim harfini, hafifletmek maksadıyla hafz edilmesinden ileri geldiğini ifade etmiştir. Buna göre mana, “Allah razı edilmeye daha lâyıktır, resulü de razı edilmeye daha lâyıktır” şeklinde takdir edilir.²⁸⁴ el-Mâtürîdî ise burada, der, Allah’u Teâlâ, kendi zatından ve elçisinden bahsetmiş, daha sonra razı edilme işini, *أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ* şeklinde elçisine izafe ederek *يُرْضُوهُمَا* “O ikisi razı edilmeye daha layıktır” şeklinde buyurmamıştır. Çünkü –Allah en iyisini bilir ya- insanlar, Allah’ın elçisini razı ettiklerinde Allah’ı razı etmiş olurlar. Örneğin *إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ* “Aralarında hüküm vermesi için Allah ve Resûlü’ne çağrıldıklarında” (Kur’an-ı Kerim, Nur 24/48) âyet-i kerîmesinde Allah’u Teâlâ, kendi zatına ve elçisine muhakeme olunmaya çağırmış, ancak hüküm verme işini, elçisine izafe etmiştir. Çünkü çağrıldıkları makam, Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’dır. Dolayısıyla burada mesele Allah’ın elçisini razı etmek, meseledir. İnananlara tarafından sergilenecek aksi her türlü hareket, peygambere ve bizzat Allah’a karşı yapılmış bir ihanet kabul edilecektir. Bunun içindir ki Allah’ın elçisinin razı edilmesi talebi ile söz kısa tutulmuştur.²⁸⁵

Ebû Muhammed el-Kayrevânî ise Sibeveyhi’ye göre *وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ* cümlesindeki tesniye zamirin, tekil olarak gelmesini, manaya delalet ettiği için hafz edilmesinden ileri geldiğini, belirtmiştir. el-Müberred’e göre ise cümlede her hangi bir hafz söz konusu değildir, sadece takdim ve tehir vardır. Ona göre âyet-i kerîmenin anlamı, *والله أحق أن يرضوه ورسوله* “Allah, razı edilmeye daha layıktır, Resulü de öyle” şeklindedir. Fakat bu görüş, takdim ve tehir, ancak lafız zahiri manada kullanılmadığı

²⁸³ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 4/253.

²⁸⁴ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, 2/458.

²⁸⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 5/418.

zaman gerekli olur denilerek reddedilmiştir. Nitekim lafzın, cümlede gerektiği yerde gelmesinde her hangi bir mahzur yok ise her hangi bir takdim ve tehir söz konusu olmadan olması gerektiği yerde gelir. Aynı şekilde Sibeveyhi'nin görüşü de bu şekilde cevaplanmış ve lafzın zahiri anlamı ile yerinde kullanılması caiz olmadığına ancak hafz edilebileceği belirtilmiştir. Her hangi bir ziyade yapılmadan kullanılması caiz olduğunda ise lafzın izmar (gizleme) ve hafz edilmesi söz konusu olmaz, denilmiştir.²⁸⁶

Zemahşeri, buna benzer bir meselede açıklama yaparken يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ “Ey iman edenler! Allah ve resulüne itaat edin, ondan yüz çevirmeyin” (Kur’an-ı Kerim, Enfal 8/20) âyet-i kerimesinde عَنْهُ (ondan) kelimesindeki zamirin tekil gelişi ile ilgili olarak burada, der, söz konusu zamir Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a racidir. Çünkü burada “Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a itaat edin” denilmektedir. Tek kişiden bahsedildiği için zamir de tekil gelmiştir. Örneğin اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ âyet-i kerîmesinde de buna benzer bir kullanım söz konusudur. Bu durumda zamirin Allah ve Resulünden birine dönmesi her ikisine dönmesi gibidir. Örneğin الْإِحْسَانُ وَالْإِجْمَالُ لَا يَنْفَعُ فِي فُلَانٍ “Şu kimseye iyilik ve güzellik fayda vermiyor” sözü böyledir. Zamirin itaat emrine raci olması da de mümkündür. Buna göre anlam “İşittiğiniz halde bu emirden ve ona sarılmaktan dönmeyin. Yahut “duyduğunuz halde”, yani tasdik ettiğiniz halde Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan yüz çevirip ona karşı gelmeyin çünkü siz inanmışsınız; yalanlayan ve emir ve yasaklara kulak asmayan kâfirler gibi değilsiniz. Tasdik etmedikleri için işittiklerini iddia edenler gibi olmayın. Yani Siz Kur’ân-ı Kerîm’i ve peygamberliği tasdik ediyorsunuz. Böyleyken ganimetlerin taksimi ve benzeri konularda Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a itaatten yüz çevirerseniz, tasdik etmiş sayılmanız ve “işittik” demeniz de iman etmeyenlerin “işittik” demesinden farklı olmaz.²⁸⁷

Derviş ise وَاللَّهُ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ âyet-i kerimesindeki الواو – vav, hal ögesi, وَاللَّهُ kelimesi mübtada, وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ ise رسول الله kelimesine matuftur, demiştir. Âyet-i kerîmedeki أَحَقُّ kelimesi mukaddem haber, أَنْ ve sonrası mübtada muahhardır. Cümle, isim cümlesidir. يُرْضَوْهُ kelimesinin sonundaki zamir ise, Allah’ın rızası ile elçisinin rızasının bir bütün olup ayrılmaz bir nitelik taşıması nedeniyle ikisinin de yerine kullanılmış; Allah’ın ululuk ve yücelikte birliğini ortaya koymak için ve de Allah ile elçisini razı etmek

²⁸⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye*, 4/3052-3053.

²⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haķā’iki ğavâmiẓi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķāvil fî vücûhi’t-te’vîl*, 2/209.

arasında bir fark olmadığı için يرضوه kelimesindeki zamir tekil olarak gelmiştir. Nitekim Allah'ı razı etmek, peygamberini razı etmek demektir yahut da bunun anlamı, “Allah razı edilmeye daha layıktır, peygamberi de öyle” şeklindedir.²⁸⁸

Bunun Kur'an-ı Kerîm'deki bir diğer örneği de وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ “Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir” (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/45) âyet-i kerimesindeki الهاء – zamiridir. Burada “sabır ve namaz”dan bahsedildiği halde انهما şeklinde müsenna olarak gelmesi gerekirken zamir, tekil olarak gelmiştir. Ebu Hayyân, bu zaminin âyet-i kerîmedeki “namaz” kelimesine ait oluşunu ifade etmiştir. Sözün zahirinden bu anlaşılmaktadır. Nitekim Arapça dil kuralına göre gaip zamir, bir delil ve olmadan kendisine en yakın olan kelimedenden başkasına raci olmaz. Burada söz konusu zaminin الاستِغَاة (yardım isteme) kelimesine raci olduğu da söylenmiştir. وَاسْتَعِينُوا اَعْلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ibaresinden onun mastar olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda mana, “adil olun, takvaya en yakın olan şey budur” (Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/8) âyet-i kerîmesine benzer. Bu el-Becelî'nin görüşüdür. Bu zaminin, Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın davetine icabet etmek işine raci olduğu da söylenmiştir. Çünkü sabır ve namaz, Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın davet ettiği hususlar arasında yer almaktadır. Bu ise el-Ahfeş'in görüşüdür. Yine bu zaminin, İsrail oğullarına yapılan bütün emir ve yasaklara raci olduğu da söylenmiştir. Başka bir görüşe göre bu zamir, Kâbe'ye racidir. Çünkü kılınması emredilen namaz, Kâbe'ye doğru yapılır. Yine bu zaminin sabır ve namazı da içine alan ibadete raci olduğu da ifade edilmiştir. Diğer taraftan bu zaminin, müsenna yani ikil anlamında olduğu, fakat namaz ile sabırdan birine irca edilerek tekili ile iktifa edildiği söylenmiştir. Böylece burada وَانَّهُمَا denilmiş gibidir. Bunlar, zaminin raci olduğu kelime ile ilgili görüşlerdir. Bunlardan en kuvvetli olanı ise en başta ifade ettiğimiz görüştür. Müerric es-Sedûsî, zaminin “namaz” kelimesine raci olduğunu, çünkü onun daha önemli ve üstün olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹

İbn Manzûr, سَبِيلِ اللَّهِ, “Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanlar” (Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/34) âyet-i kerimesindeki وَلَا يَنْفِقُونَهَا يَنْفِقُونَهَا şeklinde gelmeyişi hakkında birkaç görüş olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisi âyet-i kerîmenin anlamının “altın ve gümüşü yıkıp bu

²⁸⁸ Muhyiddin Derviş, *İ'râbü'l-Kur'an ve beyanüh*, 4/122-123.

²⁸⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtî fi tefsir*, 1/299.

hazineyi Allah yolunda harcamazlar” şeklindedir. Buradaki zamirin, âyet-i kerîmede bahsedilen servete hamledilmesinin caiz olduğu da söylenmiştir. Bu durumda anlam, وَلَا يُنْفِقُونَ الْآمَالِ “servetleri harcamazlar” şeklinde takdir edilir. Bunun ayrıca الْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَ “gümüşü infak etmezler” deyip “altın”ı hafz etmek de mümkündür. Bu durumda ise anlam وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَ “altını yığıp da onu infak etmeyenler” veya وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ “gümüşü infak etmezler” şeklinde takdir olunur. Böylece söz, tıpkı الْأَيُّهُ أَنْ يُرْضُوهُ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi kısa tutulmuş olmaktadır.²⁹⁰

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği de فَانزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ “Derken Allah ona kendi katından bir sekinet indirdi” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe 9/40) âyet-i kerîmesinde الْهَاءُ – Hü zamirdir. ez-Zeccâc, bu zamirin Hz. Ebu Bekir’e raci olabileceğini ifade etmiştir. Bunun Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a raci olması da mümkündür. Çünkü Allah’u Teâlâ, elçisinin kalbine bir güven duygusu vermiş, Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm da düşmanların ellerinin kendilerine ulaşamayacağını anlamıştır.²⁹¹ İbn Atiyye ise, bu zamirin Hz. Ebu Bekir’e raci olduğunu, zira Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’ın kalbinden Allah’a olan güven duygusunun hiç gitmemiş olduğunu belirtmiştir. Fakat âlimlerin çoğu, buradaki zamirin Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a raci olduğunu söylemiştir ki bu daha güçlü bir ihtimaldir. Çünkü âyet-i kerîmede bahsedilen sekinet, Allah’u Teâlâ’nın sadece peygamberlerine inzal buyurduğu bir duygudur. Veya belki de burada bahsedilen sekinet, Allah’u Teâlâ’nın elçisine Tebük’te bahsettiği zafer ve galibiyeti ifade etmektedir, bu da muhtemeldir.²⁹²

Kur’ân-ı Kerîm’de müfret zamirin müsenna isme raci olduğu yerlerden bir tanesi de قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ “Deki ki: Allah’ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevininler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir” (Kur’an-ı Kerim, Yunus 10/58) âyet-i kerîmesidir. Buradaki هُوَ zamiri, âyet-i kerîmede bahsedilen “lütuf ve rahmet” kelimelerine racidir. el-Âlûsî, bu zamirin, her ne kadar iki tane olsa da mana itibarıyla “lütuf ve rahmet” kelimelerine raci olduğunu ifade etmiştir. Yine bu zamir, söz konusu her iki kelime de –burada olduğu gibi- mübteda kabul edilip ya da her ikisi de bir şey kabul edilerek ikisine birden irca etmek de caiz olur.

²⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/394-395.

²⁹¹ ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, 2/449.

²⁹² İbn Atiyye, el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz, 3/36; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû’l-muḥîṭ fî tefsîr*, 5/422.

İbn Âşûr, burada zamirin, asıl olarak delalet ettiği lafza raci olması gerektiğini, ancak delalet etmediği bir lafza raci olmasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir. Örneğin وَنِصْفُهُ لَكَ دِرْهَمٌ “Sana bir dirhem ve yarısı” cümlesi “sana verdiğim dirhemim yarısı senindir, hepsi değil” anlamına gelmektedir. Burada zamiri ismi ile birlikte kullanmak ise bundan daha açık bir mana ifade eder, çünkü bu, zamiri, başka bir delalet ile lafza irca etmek demektir. Ebu Hayyân yukarıdaki âyet-i kerîme, Ebû’t-Tiyah ve el-Hasen tarafından فَلْيَفْرَحُوا şeklinde اللَّام – lam harfî kesralı olarak okundu, demiştir. Böylece âyet-i kerîmede işaret edilen husus tek bir şey yapılmış, zamir هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ibaresindeki tekil isme irca edilmiştir. Buna göre Allah’u Teâlâ’nın وَبَرَحْمَتِهِ بِفَضْلِ اللَّهِ ifadeyi, tek bir şey kabul edilmiş ve iki isim ile ifade edilerek mana güçlendirilmiştir. Bu yüzden dolayısıdır ki âyet-i kerîmenin sonunda buna هُوَ zamiri ile tekil olarak işaretle bulunulmuştur. Böylece müfret zamir, buna müfret olarak raci olmuş olur.²⁹³

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ “Biz Nûh’u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ayet kıldık” (Kur’an-ı Kerim, Ankebut 29/15) âyet-i kerîmesidir. Ebu Hayyân وَجَعَلْنَاهَا kelimesinin sonundaki zamirin hemen öncesindeki السَّفِينَةِ (gemi) kelimesine raci olabileceği gibi söz konusu olaya ve kıssaya da raci olabileceğini ifade etmiştir. Âyet-i kerîmedeki آيَةً kelimesi, müfret ve sonraki kelime için bir fasıla olarak gelmiştir. Çünkü gemilerin kurtarıcı bir niteliğe sahip oldukları bilinen bir şeydir. Burada âyet-i kerîmede bahsedilen ayet ve ibret, söz konusu geminin ihtiyaç anında gelip o insanları kurtarması olarak ifade edilebilir. Böylece bunun ardından لِلْعَالَمِينَ kelimesinin gelmesi uygun düşmüştür.²⁹⁴

Fahrettin er-Razi, جَعَلْنَاهَا kelimesinin sonundaki zamirin neye raci olduğu konusunda şunları ifade eder: Burada bu zamirin neye râcî olduğu hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre bu zamir, ayette geçen السَّفِينَةِ “gemi” kelimesine aittir. Bu durumda, söz konusu geminin bir “ayet ve ibret” olmasının birkaç izah yönü bulunmuş olur. İlki şudur ki gemi, tufan olmadan önce yapılmıştı. Şayet Allah Teâlâ Nûh aleyhisselâma bildirmese ve bunu ona haber vermesi idi o gemiyi yapmaz ve böylece de tufandan kurtuluş söz konusu olmaz idi. Diğeri ise Nûh aleyhisselâma beraberine inananları da alması ve gemiye gıda yüklemesi emredilmiştir. Çünkü uçsuz bucaksız

²⁹³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muḥîṭ fî tefsiri*, 6/77.

²⁹⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muḥîṭ fî tefsiri*, 8/347.

deniz suyunun çekilmesini kimse bekleyemezdi. Fakat su, söz konusu gıda maddeleri bitmeden önce çekildi. Şayet çekilmeseydi, kurtulamazlardı ki bu, sadece gemi ile değil, Allah'ın lütfu ile oluyordu. Bir diğer husus da şudur ki Allah Teâlâ gemiyi, sert fırtınalardan ve yırtıcı hayvanlardan korumuştur. Bu olmasaydı, kurtuluş mümkün olmazdı. İkinci görüşe göre ise bu zamir, meydana gelen olaya ve kurtuluşa racidir. Buna göre mana, “Biz bu olayı, ya da kurtuluşu âlemlere bir ibret ve ayet kıldık” şeklinde olur.²⁹⁵

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا “Ama onlar bir ticaret veya eğlence görünce ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler” (Kur’an-ı Kerim, Cuma 62/11) âyet-i kerîmesinde إِلَيْهَا kelimesinin sonundaki zamirdir. Ferrâ, bu zamirin, âyet-i kerîmedeki لَهْوًا “eğlence” kelimesine değil نَفَضُوا إِلَيْهِ değil de انفَضُّوا إِلَيْهَا (ticaret) kelimesine raci olduğunu ifade etmiştir. Eğer انفَضُّوا إِلَيْهَا değil de لَهْوًا “eğlence” kelimesine raci olduğunu söylemek doğru olurdu. Burada انفَضُّوا إِلَيْهَا şeklinde ikil zamir kullanılsa da doğru olurdu. Burada bu cümleyi انفَضُّوا إِلَيْهَا şeklinde ifade etmeyi tercih etmek, o zamanki halk için ticaretin daha önemli bir şey olmasından ileri gelmektedir.²⁹⁶

ez-Zeccâc ise kelimenin انفَضُّوا إِلَيْهَا şeklinde tesniye zamiri ile gelmeyişi ile ilgili olarak وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا cümlesinden sonra bunun hem انفَضُّوا إِلَيْهَا şeklinde müfret müzekker zamir ile hem انفَضُّوا إِلَيْهَا şeklinde müfret müennes zamir ile hem انفَضُّوا إِلَيْهَا şeklinde müsenna zamir ile gelmesinde dil olarak bir sakınca ve yanlışlık bulunmadığını ifade etmiştir. Yukarıdaki cümlelerin devamında eğer zamir müfret olarak gelirse iki kelimedenden birinin haberi hazf edilmiş olur. Çünkü cümlede ikinci haber olarak gelen öge, birinin hazf edildiğine işaret eder. Bu durumda âyet-i kerîmenin anlamı, “bir ticaret gördüklerinde ona yönelirler veya bir eğlence gördüklerinde ona yönelirler” şeklinde olur.²⁹⁷

İbn Ebî Zemenîn انفَضُّوا إِلَيْهَا cümlesindeki zamirin raci olduğu öge ile ilgili olarak âyet-i kerîmede التِّجَارَةُ “ticaret” kelimesi ile dışarıdan gelen ticari kervan, اللَّهْوُ “eğlence” kelimesi ile de Şam’dan kervanla birlikte gelen Dıhye el-Kelbi kast edilmiştir, der. Bu yakışıklı bir adamdı. Cibril aleyhisselâm, Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ile

²⁹⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 25/37.

²⁹⁶ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/157.

²⁹⁷ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5/172.

görüşmeye bu adamın kılığında gelirdi. Hz. Peygamber Cuma günü hutbe verirken bir kervan onunla birlikte de Dihye el-Kelbi geldi. Hutbeyi dinleyen insanlar dinlemeyi bırakıp kervanı, yani ticareti ve âyet-i kerîmede اللّٰهُ olarak ifade edilen Dihye el-Kelbi'yi izlemeye başladılar ve Cuma'yı terk ettiler. Bunun üzerine de bu âyet-i kerîme nazil oldu.²⁹⁸

Bunun Kur'an-ı Kerîm'deki bir diğer örneği كَلَّا الْجَنَّتَيْنِ اَتَتْ اُكْلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا “Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık” (Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/33) âyet-i kerîmesinde geçen mukadder zamirdir. Ez-Zeccâc burada kelimenin اَتَتْ şeklinde ikil olarak değil de اَتَتْ şeklinde tekil olarak gelişinin, bunun كَلَّا kelimesine ait olmasından ileri geldiğini ifade etmiştir. Çünkü كَلَّا kelimesi, tekil bir lafızdır ve “her biri” anlamına gelmektedir. Bu yüzden اَتَتْ اُكْلَهَا şeklinde gelmiştir. Eğer bu kelime اَتَتْ şeklinde tesniye olarak da gelse idi de mana “meyvesini veren iki bahçe şeklinde” olmak üzere yine caiz olurdu.²⁹⁹

et-Taberî ise bununla ilgili olarak كَلَّا الْجَنَّتَيْنِ “her iki cennet” ifadesinden sonra bu cümlelerin iki haberinden bir tanesi اَتَتْ denilerek hazf edilmiştir, der. Çünkü كَلَّا kelimesinin tekili olmayıp aslı كَلْ kelimesidir. Araplar bu kelimeyi bazen tekil olarak kullanmışlarsa da bununla da müsenna manası kast etmişlerdir. Âyet-i kerîmenin devamındaki وَلَمْ تَنَقْصْ مِنَ الْاُكْلِ شَيْئًا ifade ise, söz konusu bahçede hiçbir şeyin eksik olmadığını, bilakis bunların hepsinin tamamen verdiğini beyan etmektedir. Es-Semin el-Halebi, Kûfeli dil bilginlerinin كَلَّا kelimesini lafzen ve manen müsenna olduğunu ve كَلْ şeklinde geldiğini söylediklerini belirtmiştir. Basralı dil bilginleri ise bu kelimenin, mevzu olup müzmer bir şeye izafe edildiklerinde irab bakımında müsennanın yerine geçeceklerini söylemişlerdir. Buna göre bu kelimelerin irabı müsenna olarak takdir edilir ve Beni Kinâne dışında açık olan bir şeye izafe edildiklerinde maksut gibi irab alırlar ve mutlak müsenna kabul edilirler. İzafet, hem lafzen hem de manen olur. كلانا “İkimiz Rahmanın itaati altındayız” örneğinde olduğu gibi ancak

²⁹⁸ İbn Ebû Zemenîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürri el-Kurtubî, *Tefsîrû'l-Şur'ânî'l-azim*, thk. Ebu Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe & Muhammed b. Mustafa el-Kenz, (Kahire: el-Faruku'l-hadise, 2002), 4/392.

²⁹⁹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Şur'ân ve i'râbüh*, 3/284-285.

müsennaya veya müsenna manası taşıyan bir kelimeye izafe edilirler. Çünkü bu kelimeler, müsenna yerine geçmektedir.³⁰⁰

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği de وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ “Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın” (Kur’an-ı Kerim, Hac 22/52) âyet-i kerîmesinde bulunan müstetir zamirdir. İbn Abbas resul ve nebî olmak üzere iki ayrı zattan bahsedildiği halde إِذَا تَمَنَّى kelimesindeki zamirin müfret olarak gelişini, kendisinden önce zikredilen iki şeyden bir tanesine الواو harfi ile atfedilmesi şeklinde açıklamıştır. Çünkü bu cümlede hazf söz konusudur ve takdiri “senden önce hiçbir resul göndermedik ki o bir temennide bulunduğunda ve senden önce hiçbir nebî göndermedik ki o bir temennide bulunduğunda” şeklindedir.³⁰¹ Bu âyet-i kerîmenin tevil ve tefsiri ile ilgili olarak el-Mâverdî iki mana kast edilmiş olabilir, der. Bunlardan birincisi Peygamber, kendi içinde konuştuğu zaman onun içine bir şey düşürür ki bu el-Kelbî’nin görüşüdür. İkincisi ise bir şey okuduğunda onun okuyuşuna bir şeyler karıştırmaya çalışır ki bu da Katâde ve Mücâhid’in görüşüdür.

Ebu Hayyân, söz konusu âyet-i kerîme ile ilgili olarak burada Hz. Muhammed aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a her hangi bir şey isnat edilmediğin, bilakis burada geçmiş resul ve nebilerin durumundan bahsedildiğini ifade etmiştir. تَمَنَّى kelimesindeki müfret zamir hakkında eğer الواو ile atıf yapılırsa söz konusu zamirin, atfedilen şeye uygun olarak raci olacağı söylenmiştir. Burada bu zamir الواو ile atıf yapılsa da öncesine hazf işlemi nedeniyle uygun ve mutabık olarak gelmiş değildir. Bu durumda bunun tevili, “senden önce hiçbir resul göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın şeklinde yapılmalıdır. Cümledeki birinci öge, ikincisinin ona delaleti nedeniyle hazf edilmiştir.³⁰²

Bunun Kur’ân-ı Kerîm’deki bir diğer örneği ise هَذَا فَلْيَذُقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ “Bu böyledir, çünkü bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!” (Kur’an-ı Kerim, Sad 38/57) âyet-i kerîmesinde فَلْيَذُقُوهُ kelimesinin sonunda bulunan zamirdir. el-Ferrâ, âyet-i kerîmede de geçen الحميم والغساق kelimelerinin mukaddem ve muahhar olarak bu zamir

³⁰⁰ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim Semîn el-Halebî, *‘Umdetü’l-huffâz fî tefsîri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed Basil Uyun el-Esved, (Beyrut: Darü’l-kütübî’l-ilmiyye, 1996), 3/428-429.

³⁰¹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 8/293.

³⁰² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ fî tefsîr*, 7/525-527.

ile birlikte ref edildiğini ifade etmiştir. Bunda göre cümlelerin anlamı هذا حميم وغساق “Bu kaynar ve dondurucu sudur, onu tadın” şeklindedir.³⁰³ Âyet-i kerîmedeki هَذَا “bu” lafzı, cümlede ref ve nasp konumunda gelebilir. Cümlede nasp konumunda geldiğinde, kendinden önceki nasp edici öge olarak cümleden hazf edilir.³⁰⁴

el-Kurtubi, bu âyet-i kerîmenin lügavi açıdan uzun bir tefsirini yapmıştır. Bu doğrultuda kendisi هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ cümlesindeki هَذَا kelimesinin mübtada olarak ref konumunda geldiğini ifade eder. Bunun haberi de حَمِيمٌ kelimesi olup burada takdim ve tehir söz konusudur. Buna göre bu âyet-i kerîme, “bu kaynar sudur ve irindir, onu tatsınlar” şeklinde takdir olunur. Bu durumda فَلْيَذُوقُوهُ kelimesi üzerinde vakfe yapılmaz. Fakat هَذَا lafzının mübtada olarak ref konumunda, فَلْيَذُوقُوهُ kelimesi de haber ögesi olabilir. Burada فَلْيَذُوقُوهُ kelimesinin başındaki ف harfi هَذَا kelimesinin mahiyetine dikkat çekmek için gelmiştir. Buna göre فَلْيَذُوقُوهُ kelimesi üzerinde vakıf yapılır ve حَمِيمٌ kelimesi de da هَذَا حَمِيمٌ takdir edilerek merfu okunur.

en-Nehhas bu cümleye الْأَمْرُ هَذَا، وَحَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ (Böyledir, kaynar su ve irindir) şeklinde anlam verilmesinin de mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda cümledeki وَغَسَّاقٌ حَمِيمٌ kelimeleri, haber yapılmamış olur. Bunlar وَغَسَّاقٌ حَمِيمٌ şeklinde geldiği için merfudurlar. el-Ferrâ وَغَسَّاقٌ حَمِيمٌ ifadelerini, مِنْهُ حَمِيمٌ وَمِنْهُ غَسَّاقٌ (Onun birazı kaynar sudur, birazı irindir) şeklinde merfu olarak okumuş ve حَتَّى إِذَا مَا أَضَاءَ الصُّبْحُ فِي غَلَسٍ ve ... وَغُودِرَ الْبَقْلُ مَلُوءٍ وَمَحْصُودٌ “Sabahleyin alaca karanlık yerini aydınlığa bırakınca, bakliyatın (kimisi) bükülmüş ve (kimisi) biçilmiş olarak bırakıldığında” beytini örnek getirmiştir. Diğer taraftan هَذَا kelimesinin فَلْيَذُوقُوهُ kelimesini açıklayan bir fiil takdir edilerek nasp konumunda gelmesi de caizdir. Bu فَلْيَذُوقُوهُ kelimesi üzerinde vakıf yapılır ve حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ cümlesi, “bu, bir kaynar bir de dondurucu sudur” şeklinde takdir edilir.

Medinelilerin, Basralıların ve bazı Küfelilerin kıraatinde وَغَسَّاقٌ kelimesindeki السَّيِّين harfi, harfi tahfif edilerek yani şeddesiz okunmuştur. Yahya b. Vessâb, el-A‘meş, Hamza ve el-Kisâb ise bu kelimeyi şeddeli olarak kıraat etmişlerdir. Bu kıraatler her ne kadar farklı olsa da el-Ahfeş'e göre her ikisi de aynı anlamdadır. Bu kıraatlerin anlamlarının birbirinden farklı olduğu da ifade edilmiştir. Şeddesiz okuyanların kıraatine göre bu, عَذَابٍ وَجَوَابٍ وَصَوَابٍ gibi bir isimdir. Şeddeli okuyanlara göre ise bu

³⁰³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî en-Nîsâbü’rî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân*, (Cidde: Darü’t-tefsir, 2015), 8/2013.

³⁰⁴ el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, 2/410.

ism-i fail olup وَقْتَالٍ gibi mübalağa için فَعَالٍ veznine gelmiştir. Dolayısıyla وَغَسَّاقٌ kelimesi, غَسَقَ يَغْسِقُ kökünden فَعَالٍ vezninde gelmiş bir kelimedir.

İbn Abbas bu kelimenin, “zemheri” anlamına geldiğini ve yüce Allah’ın onları “zemherinin” soğuğu ile korkuttuğunu ifade etmiştir. Mücâhid ve Mukatil, bu kelimenin “aşırı soğuk kar” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Başkaları الْحَمِيمُ kelimesi sıcaklığı ile yakan su anlamına geldiği gibi وَغَسَّاقٌ kelimesinin de soğuğu ile yaktığını ifade etmişlerdir. Abdullah b. Amr ifade ettiğine göre وَغَسَّاقٌ kelimesi, oldukça katı bir irini ifade etmektedir. Öyle ki bunun ufak bir parçası doğu tarafına düşecek olsa batıda olanlar onun pis kokusundan rahatsız olurlar. Batıda bir damlası düşse, doğuda bulunanlar onun pis kokusundan rahatsız olurlar. Katâde ise bu kelimenin zina edenlerin cinsel organlarından, kâfirlerin etlerinden ve derilerinden akan irin ve kötü koku, anlamına geldiğini söylemiştir. Muhammed b. Ka’b ise bu kelime ile cehennemliklerin sıkılarak onlardan çıkan sızıntı ve akıntı kast edildiğini ifade etmiştir. Bu açıklama, manası itibariyle doğruya en yakın açıklamadır. Örneğin bedende yara olan yerden bir şey akınca bunu ifade etmek için غَسَقَ الْجُرْحُ kelimesi kullanılır. es-Süddî ise غَسَّاقٌ kelimesinin, cehennemliklerin gözlerinden akan maddeler ve onların gözyaşları, olduğunu söylemiştir. Bu sıvı maddeler, حَمِيمٌ (kaynar su) ile birlikte onlara içirilecektir. İbn Zeyd حَمِيمٌ kelimesi ile ilgili olarak onun cehennemliklerin gözyaşları, olduğunu ifade etmiştir. Bunlar, Cehennemdeki çukurlarda bir araya getirilerek bu sıvılardan içilecekleridir. Ka’b ise غَسَّاقٌ kelimesinin cehennemde bulunan ve akrep yılan ve benzeri her türlü zehirli hayvanlarının zehirlerinin aktığı bir göz olduğunu ifade etmiştir. Bu kelimenin الظُّلْمَةُ (karanlık) ve السَّوَادُ (siyahlık) kelimelerinden türetildiği söylenmiştir. Nitekim غَسَّاقٌ kelimesi, gecenin ilk karanlığı, demektir Gece karanlığının bastırması, bu kökü de olan غَسَقَ اللَّيْلِ يَغْسِقُ إِذَا أَظْلَمَ kelimesi ile ifade edilir. Diğer taraftan bir hadis-i şerifte غَسَّاقٍ ile ifade edilen sıvıdan dünyaya bir kova dünyaya dökülecek olsa dünyadaki herkesin o pis kokudan rahatsız olacağı ifade edilmiş ve bu manada kullanılmıştır.

Az önce de ifade ettiğimiz gibi kelimenin türediği kökte bulunan mananın kast edilmiş olması, doğruya daha yakındır. Bununla birlikte غَسَّاقٌ kelimesinin akışkan ve oldukça koyu siyah olması da muhtemeldir. Bu durumda kelimenin türetildiği her iki kökün taşıdığı anlamı vermek de doğru olur. Allah en doğrusunu bilir.³⁰⁵

³⁰⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Şur‘ân*, 15/221-222.

Kur’ân-ı Kerîm’de müfret zamirin müsenna isme raci olduğu yerlerden bir tanesi de “O, yaşlı da değil düve de değil; ikisinin arası bir inek olacak, dedi” (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/68) âyet-i kerîmesidir. Ebu Hayyân, âyet-i kerîmedeki بَيْنَ ذَٰلِكَ ibaresi ile ilgili olarak بَيْنَ kelimesinin cümlede bulunan tesniye ismin arasına girmesinin gerektirecek bir hususu bildirdiğini ifade etmiştir. Bundan sonra gelen kelime, müfret ism-i işaretidir. Bununla müfret isme işaret edildiği söylenmiştir. Bu durumda cümle عَوَانُ بَيْنَ مَا ذِكْرُ (bu söylenen arasında bir şeydir) şeklinde takdir edilmiş olur, dolayısıyla zahiren müfret olduğu için de müfret zamir gelmiştir. Ancak mana itibariyle tesniyedir. Çünkü ism-i işaretin tesniyesi ve cemisi, hakiki tesniye ve hakiki cemi değildir. Bilakis bunlar kıyasî olup tesniye, cemi ve müennes yapılmazlar. Buradaki zamirin ism-i işaretin yerine geçmiş olabileceği de ifade edilmiştir. Diğer taraftan âyet-i kerîmedeki ذَٰلِكَ kelimesi ile ذَيْنِكَ kast edilmiş, müfret bir lafız kullanılarak bununla müsennaya işaret edilmiştir. Âyet-i kerîmenin bu minval üzere gelmiş olması mühtemeldir.³⁰⁶

Fahrettin er-Razi, âyet-i kerîmedeki “ikisinin arası bir inek olacak” ifadesi ile ilgili olarak âlimler, der, bu âyet-i kerîmeyi, ahkâm konusunda içtihad etmenin ve zannı galibi kullanmanın caiz olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü kesilmesi emredilen ineğin ne yaşlı ne de çok genç, ikisi arası bir şey mi olduğu ancak içtihad ederek ve araştırılarak tayin edilir. Burada iki soru karşımıza çıkmaktadır. Birincisi âyet-i kerîmedeki بَيْنَ ifadesi, iki ve daha fazla şey arasında seçim yapmayı ifade etmektedir. Bu durumda bu kelime neden, iki şey arasında bir seçim yapmak için kullanılmıştır? Buna cevaben ifade edebiliriz ki çünkü bu kelime burada “iki şey” anlamına gelmektedir. Nitekim bu, “yaşlı da değil düve de değil” şeklinde cümlede beyan edilmiştir. İkinci soru ise tekil müzekker için gelen ذَٰلِكَ kelimesi ile nasıl iki müennes şeye işarete bulunulmuştur? Buna da cevaben deriz ki zikredildiği şekilde tevil edilerek bu kelimenin müennes iki şeye işaret etmesi caizdir.³⁰⁷ eş-Şevkânî ise بَيْنَ ذَٰلِكَ ibaresi ile “yaşlı ve genç inek” kastedilir, demiştir. Bu iki kelime her ne kadar tesniye müennes olsa da bahsedilen konu üzerine tevil edilerek onlara müzekker için olan ism-i işaret ile

³⁰⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ fî tefsiri*, 1/406-407.

³⁰⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 3/406-407.

SONUÇ

Arap dili bilginlerinin Arapça kurallarındaki tesniye konusuna dair görüşlerine baktığımızda şunu açıkça görmekteyiz ki lafız, müfret de olsa müsenna da olsa cemi de olsa mana ne için konulmuş ise ona uygun olarak gelmesi asıldır. Kur'ân-ı Kerîm'de tesniyenin ne şekilde kullanıldığını incelediğimizde birçok yerde Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has uslûbu ve belağatı ile Arapçanın kurallarından çok ileride olduğunu ve buna uygun olarak gelmediğini görmekteyiz. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de geçen tesniye siygaların, asıl olan şeye aykırı olarak geldiğini söylemek doğru olmaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de takip edilen uslûp ve motot, kadim Arapça'da mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'de zahiri itibariyle Arapçanın sabit kurallarına aykırı olarak gelen tesniye yani ikil kelimeleri, Arap kabilelerin dillerinde kullandıkları üslûp ve metotlar ile açıklamak mümkündür. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde bir kelimenin kurala aykırı olarak gelişi, boşuna değildir. Bilakis bunun, varılmak istene bir amaç, dikkat çekilmek istenen belîğ bir yönü vardır. Nitekim Allah'ı Teâlâ'nın kitabı, Arapça'nın belağat ve fesahat bakımından zirvede olduğu bir zamanda indiği âlimlerce malumdur. Öyle ki Kur'ân-ı Kerîm, "Kulumuza indirdiğimiz kitap hakkında bir şüphe taşıyorsanız onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/23) diyerek kendi dilleri ile Araplar'a meydan okuyordu. Bunun içindir ki âlemdeki bütün dilleri var eden Allah'ı Teâlâ, yarattığı şeylerin inceliklerini en iyi bilendir; O, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût – Adil Mürşid, kntrl. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Ali Abdülbari Atiyye, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415 h.
- Bagavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damira, Süleyman Müslim el-Hurşî, Kahire: Daru Tayyibe, 1997.
- Behcet, Abdülvahid Salih, *İ'rabü'l-mufasssal li kitabi'llahi'l-mürettel*, Amman, Darü'l-fikr, 1413 h.
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut: Darü'l-fikr, 2008.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Farabi, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve's-sihâh'ul-arabiyye*, Ahmed Abdülğafur Attar, Beyrut: Darü'l-ilmi li'l-melayin, 1987.
- Derviş, Muhyiddin B. Ahmed Mustafa ed-Derviş, *İ'râbü'l-Kur'an ve beyanüh*, Humus Darü'l-irşad, 1415 h.
- Ebû Ali El-Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedreddin Kahuci & Beşir Cuveycabi, Dimaşk-Beyrut: Darü'l-Me'mun li't-turas, 1993.
- Ebû Hayyân El-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osman Muhammed & Ramazan Abdüttevab, Kahire: Mektebetü'l-hanci, 1998.
- Ebû Hayyân El-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil, Beyrut: Darü'l-fikr, 1420 h.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdülhamit Han, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-Arabi, 1936.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ, *Zehretü't-tefâsîr*, Beyrut: Darü'l-fikri'l-Arabi, 2007.
- Ebu'l-Bekâ El-Kefevî, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni el-Karimi, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalihat ve'l-furugi'l-lügaviyye*, thk. Adnan Derviş, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1998.
- Ebu't-Tayyib El-Lugavî, Abdülvâhid b. Alî el-Halebî, *el-Müsennâ fi'l-luğa* thk. İzzeddin et-Tenûhî, Dimaşk: el-Mecmeu'l-ilmi'l-Arabi, 1380 h.
- Ebussuûd Efendi, el-İmadi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Darü ihyaü't-türasi'l-Arabi, 1425 h.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, *Esrârü'l-'Arabiyye*, Beyrut: Darü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999 m.
- Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Kahire: Mektebetü'l-Misriyye, 1424.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed Avvad Murib, Beyrut: Darü ihyaü't-türasi'l-Arabi, 2001.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut: Darü ihyaü't-türasi'l-Arabi, 1420 h.

- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh b. Manzur ed-Deylemi, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati, Muhammed Ali en-Neccar, Abdülfettah İsmail el-Şelebi, Kahire: Darü'l-Mısriyye, 1955.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr*, Beyrut: Mektebetü'l-ilmiyye ve Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muĥîţ ve'l-ķabesü'l-vasîţ el-câmi' limâ zehebe min luġati'l-'Arab şemâfîţ*, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2005.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi & İbrahim el-Samirai, Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 2007.
- Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. el-Ezheri ed-Dırimi, *Şeze'l-arf fî fe'n-nis sarf*, Kahire: Mektebetü İbn Sina, 2010.
- Hasan, Abbas, *en-Nahvu'l-vafi*, Beyrut: Daru'l-mearif, 2007.
- Hassân b. Sâbit, *Divan*, thk. Abed Emhena, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- Havvâ, Saîd, *el-Esâs fî't-tefsîr*, Kahire, Darü's-selam 1424 h.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1415 h.
- Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdullah, *Hadaiku'r-ruh ve'r-reyhan fî revabi ulumi'l-Kur'ân*, Haşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdi, Beyrut: Daru tavku'n-necat, 1421 h.
- Iyd, Muhammed, *en-Nahvu'l-musaffa*, Kahire: Mektebetü's-şebab, 1975.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcut & Şeyh Ali Muhammed Mauz, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muĥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1422 h.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Baġdâdî, *İlelü't-teşniye*, thk. Dr. Sabih et-Temimi, Mısır: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, 1425 h.
- İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindavi, Dimaşk: Daru'l-kalem, 1985.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Halidi, Beyrut: Darü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1416 h.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Ebu Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe & Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Mısır: el-Faruki'l-hadise, 2002.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf, *Muġni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, Mazin el-Mübarek & Muhammed b. Ali Hamdullah, Dimaşk: Darü'l-fikr, 1985.
- İbn Kayyim El-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâ'i'u'l-fevâ'id*, nşr. Beyrut: Darü'l-kitabi'l-Arabi, 2006.

- İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Esraru'n-Nahv*, thk. Dr. Ahmed Hasan Hamid, Dımaşk: Daru'l-fikr, 2002.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2014.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid & Dr. Muhammed Bedvi, yy. Hicrüttabaa, 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadır, 1414 h.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muḥassas*, thk. Halil İbrahim Ceffal, Beyrut: Daru ihyau't-turasi'l-Arabi, 1417 h.
- İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, thk. Abdülhamit Hindavi, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000 m.
- İbn Usfûr, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî, *Şerhu'l-Cümel li'z-Zeccâcî*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1988.
- İbn Usfûr, *el-Mukarrib*, thk. Adil Ahmed Abdüülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418 h.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî, *Şerhu'l-Mufaşşal*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-Arabi, 1422 h.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Sabba, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hatim Salih ed-Damin, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1412 h.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *el-Îzâh fî şerhi'l-Mufasssal*, thk. Musa Benayi el-Alili, Irak: İhyâu Turasi'l-İslami, 1942 h.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed, *Sirâcü'l-kâri'i'l-mübtedî ve tezâkürü'l-mukri'i'l-müntehî*, thk. Ali Sabbağ, Kahire: Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, 1373 h.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fî'n-naḥv*, thk. Abdülhüseyn el-Feteli, Beyrut: Müessesetü'r-risale, ts.
- İbnü's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk, *İşlâhu'l-manṭık*, thk. Muhammed Mürîb, Beyrut: Daru ihyau't-turasi'l-Arabi, 1423 h.
- İbnü's-Şecerî, Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah, *el-Emâlî*, thk. Dr. Muhammed Tenahî, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1991.
- Kâdî, Abdülfettah b. Abdülğani b. Muhammed, *el-Büdûrû'z-zâhire fî'l-kırâ'âtî'l-aşri'l-mütevâtire min tarikiyye's-şatibiyye ve'd-dürre – el-kıraatü's-şazzetü ve tevcihiha min lügati'l-arab*, Beyrut: Darü'l-kitabi'l-Arabi, 2008.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *et-Tezkire fî aḥvâli'l-mevtâ ve'l-âhire*, thk. Sadık b. Muhammed b. İbrahim, Riyad: Darü'l-minhac, 1425 h.
- Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni & İbrahim Atfiş, Kahire: Darü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964.

- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Beyrut: Daru's-şuruk, 1412 h.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdi Baslum, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksut b. Abdürrahim, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'an ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fünûni 'ulûmih*, Şarika: Mecmuatü buhusi'l-kitab, 1429 h.
- Muhammed Bâý Bal'âlim, Ebu Abudllah Muhammed Abdülkadir b. Muhammed b. el-Muhtar b. Ahmed, *et-Tuhfetül-vesime şerhu ala'd-dürreti'l-yetime*. Cezayir: Matbaatu Ammar Fafi, 2009.
- Muradî, Bedreddin Ebu Muhammed Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali, *Tavzihu'l-makasid ve'l-mesalik bi şerhi lielfiyyeti ibn mâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Kahire: Darü'l-fikri'l-Arabi, 1428 h.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhalik Azime, Kahire: Mısır Evkaf Bakanlığı, 1415 h.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, Beyrut: Darü ihyai't-türasi'l-arabi, 1991.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl b. Yunus el-Murâdî *İ'râbü'l-Kur'an*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421 h.
- Ni'metullah b. Mahmûd, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-ğaybiyye el-mûdihati li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye*, Mısır: Daru Rükabi, 1999.
- Pânîpetî, Muhammed Senâullah el-Mazhari, *et-Tefsîrü'l-Mazharî*, thk. Gulam Nebi et-Tunusi, nşr. Mektebetü'r-reşidiyye, Pakistan, 1412 h.
- Radî el-Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen *Şerhu'r-Radî 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, Libya, Karinus Üniversitesi Yayını, 1975.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Câmi'u't-tefsîr*, thk. Dr. Muhammed Abdülaziz Besyuni, nşr. Tanta: Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1999.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan ed-Davudi, Beyrut-Dımaşk: Darü'l-kalem, 1412 h.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir *Muhtârü's-Şihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1999.
- Reşîd Rızâ, Muhammed Reşîd b. Ali b. Rıza, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*, Kahire: el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-ammeti li kitab, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, Cidde: Darü't-tefsir, 2015.
- Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân âlâ şerhi'l-Uşmûni li elfiyyeti İbn Mâlik*, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1997.
- Salih, Subhi, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Darü'l-ilmi li'l-melayin, 2000.

- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa ve sırrü'l-'Arabiyye*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, Beyrut: İhyaü't-turasi'l-'Arabiyye, 2002.
- Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Şur'ân*, thk. Yasir b. İbrahim & Ganim b. Abbas b. Ganim, Riyad: Daru'l-vatan, 1994.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrû'l-Şur'ân*, thk. Yasir b. İbrahim & Ganim b. Abba, Riyad: Daru'l-vatan, 1997.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*. thk: Mahmud Mataraci, Darü'l-Fikr, Beyrut 1425 h.
- Semîn El-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrat, Şam: Darü'l-kalem, 2010.
- Semîn El-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Basil Uyun el-Esved, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- Sıddîk Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Fethu'l-beyân fî makâsıdı'l-Şur'ân*, thk: Abdullah b. İbrahim el-Ensari, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1992.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-hanci, 1991.
- Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi fî şerhi Cem'i'l-cevâmi*, thk. Abdülhamit Hindavi, Kahire: el-Mektebetü't-tevfikîyye, 1418 h.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb*, thk. Ahmed Zafer Koçan, yy., Lecnetü't-Türasi'l-'Arabî, 1966.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, nşr. Dımaşk – Beyrut: Daru İbn Kesir – Darü'l-kalemi't-tayyib, 1414 h.
- Şinkîti, Muhammed ibnu Abe el-Kalavi eş-Şinkîti, *Fethu Rabbul beriyye fî şerhi nazmi'l-Acrumiyye*, Mekke: Mektebetü'l-esedi, 2010.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Riyad: Daru'l-hicr, 2001.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid, *Tefsîrû'l-vasit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Kahire: Daru'n-nahza, 1998.
- Teymî, Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl, *İ'râbü'l-Şur'ân*, Riyad: Mektebetu'l-vataniyye, 1995.
- Tûfî, Necmeddîn Ebû'r-Rebî Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerîm b. Saîd, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İbrahim, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1421 h.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Şur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1976.
- Ukberî, *el-Lübâb fî ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, Dımaşk: Darü'l-fikr, 1. Baskı, 1416 h.

- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538 h.), *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-arabi, 1407 h.

